1930 Bibliot

ION SLAVICI

LUMEA PRIN CARE AM TRECUT

Extras din
„CONVORBIRI LITERARE“

ATELIERELE GRAFICE
SOCEC & Co., S. A.
BUCUREŞTI, 1930

COTA 4490

1956

B.C.U. Bucuresti
C158152

859-94

LUMEA PRIN CARE AM TRECUT

Gândul meu

Am avut, în urma unor împrejurări întâmplătoare, legături mai mult ori mai puţin intime cu oameni, care prin lucrarea lor au hotărât desfăşurarea vieţii noastre naţionale şi sunt astfel lucruri, pe care nimeni nu poate să le spună atât de bine ca mine. Azi dar unul, mâine altul dintre prietenii mei, au stăruit în timpul celor din urmă câţi-va ani să scriu ceeace ce mi se pare de oarecare importanţă pentru înţelegerea timpului, în care mi-am petrecut viaţa.

Începând a o face aceasta la vârsta de 77 ani, în luna Maiu, anul 1924, ţin să declar, că gândul meu nu e să-mi scriu biografia, nici să sporesc literatura română cu aşa zise memorii.

N'am adunat însemnări asupra faptelor de oarecare însemnătate, la săvârşirea cărora am luat parte, nici n'am ţinut să păstrez fie documente, fie scrisori primite de la oameni cu rost hotărîtor în viaţa comună. Scriu deci despre oameni şi fapte numai un fel de impresiuni de călătorie, spuindu-le toate aşa, cum mi s'au oglindit în suflet în trecerea mea prin lumea aceasta şi cum mi le aduc aminte după trecerea unui timp de cele mai multe ori îndelungat.

Cei ce-mi vor fi citind scrisa, au să fie deci deopotrivă cu omul, care trece pe lângă un lac cu apă limpede şi vede cele de dimprejur oglindite în faţa lui, deci nu cum în aevea sunt, ci cum par în oglinda nestatornică.

Oamenii despre care am să le vorbesc, sunt trecuţi aproape toţi din lumea aceasta, tocmai de aceea însă ţin să spun despre dânşii numai ceeace după cea mai bună a mea

ştiinţă e adevărat, căci azi-mâine am să trec şi eu şi nu pot să depărtez de la mine gândul, că am să stau faţă 'n faţă cu dânşii şi să dau socoteală despre spusele mele.

Pentru ca înţelesul adevărat al acestora să iasă lămurit la iveală, cititorii au să fie dumiriţi şi asupra drumului în care am umblat, precum şi asupra felului meu de a simţi şi de a vedea cele ce se petrec în lumea aceasta.

Sunt cuprins de simţământul, că stau răsleţ, rămăşiţă a unei lumi, care 'ncetul cu încetul se stinge. E destul să fiu cu inima deschisă pentru ca să fie adevărat şi ceeace spun despre lumea aceea.

DRUMUL IN CARE AM UMBLAT

1. Podgoria Aradului

Aradul se află în câmpie, pe ţărmul dela dreapta al Mureşului; se văd însă bine dela Arad cele din urmă dintre dealurile revărsate din Carpaţi spre marele şes dela Tisa şi dela Dunăre, podgoria ce se 'ntinde dela Mureş până 'n lunca Crişului Alb.

Pe subt aceste dealuri, la marginea şesului, sunt înşirate unul lângă altul zece sate înfloritoare, toate româneşti, iar deasupra satelor, pe coastele înclinate spre mează-zi, sunt vii ce dau vinuri bune, cele mai vestite la Miniş, la Măderat şi la Mocrea. Din jos de sate, pe şes, sunt ogoare mănoase.

Cam pe la mijlocul podgoriei, în culmea unui deal mai răsărit, se văd de la mari depărtări surpăturile unei vechi cetăţi de piatră, de unde ochiul străbate peste şes şi peste lunca largă a Crişului până 'n zarea albăstrie.

Maghiarii îi zic cetăţii „*Világoş*“, adică „Luminoasa“, iar Românii se folosesc de numele maghiar prefăcut în „*Vilagăş*“.

La poalele dealului, sub Vilagăş, se'ntinde *Şiria*, în limba maghiară tot Világoş, cel mai mare şi mai de frunte dintre satele din podgorie, în care se află judecătoria aşa zisă cercuală, unde se ţine toate Miercurile târg de săptămână, de două ori pe an târg de ţară şi unde podgorenii îşi au scaunul protopopesc şi şcoala capitală.

Şiria mai e vestită şi pentrucă acolo a capitulat la 13 August 1849 oştirea maghiară comandată de Arthur Görgei în faţa Ruşilor comandaţi de generalul Paschievici.

In castelul domnului de pământ Bohuş se afla 'n timpul copilăriei mele masa, pe care a fost subscris actul de capitulare, şi data era săpată în o placă de argint din mijlocul mesei.

Fiind mai înstăriţi, mai înaintaţi în cultură şi mai sfătoşi, podgorenii, aproape numai Români, se simt ei înşişi, şi sunt socotiţi şi de alţii, cei mai de frunte dintre Românii din partea locului, iar fruntea frunţii, adică cei mai de frunte dintre podgoreni sunt Şirienii.

Afară de Podgoreni mai sunt pe acolo *Mureşeni, Câmpieni, Crişeni* pe la isvoarele Crişului Alb, *Pădureni* prin valea Crişului, *Luncani* înspre şes, şi *Vidicani* pe la isvoarele Crişului Negru.

Nu sunt însă nici Şirienii, nici Podgorenii, Câmpienii şi Pădurenii locuitori de baştină, căci nomenclatura satelor nu e deloc românească. Radna, Miniş, Cladova, Ghioroc, Cubiu, Covăşinţ, Şiria, Galşa, Mişca, Măderat, Pâncota, Agrij, Arăniag, Silinghia, Dund, Drauţ, Cermeiu, Câcărau, Mocrea, n'au înţeles în limba românească.

Poporaţiunea din zilele noastre e venită în partea locului după încheerea tractatului de Carlovăţ, când atât şesul, cât şi podgoria erau pustii.

In deosebi la Şiria sunt şi puţini Şvabi, mai puţini Maghiari şi'n timpul copilăriei mele mai erau şi Slovaci aduşi acolo de Bohuş, care era şi el Slovac dela Ciaba.

Având să descriu lumea prin care am trecut, nu pot să 'ncep decât de aici, unde m'am născut, unde mi-am petrecut copilăria şi cea mai frumoasă parte a tinereţelor, unde au fost aşezate temeliile vieţii mele sufleteşti. Cu naşterea se 'ncepe numai viaţa trupească, cea sufletească e plămădită 'ncetul cu încetul potrivit cu felul de a fi al acelora, cu care ne petrecem zilele copilăriei şi ale tinereţelor.

2. Vilagăşul

Când eram copil mai mic, vedeam cetatea Vilagăşului numai de jos, din sat, mi se părea mică şi nu mă 'ndoiam, că grăesc adevărul cei ce-mi spuneau, că ea a fost zidită

de fiica unui uriaş, care 'ngrămădia bolovani de piatră într'un car cu patru boi, pe care-l lua 'n poala ei şi-l ducea 'n vârful dealului, căruia îi zic Maghiarii „Kopasz“, adică pleşuv, iar Românii *Coposul.*

După ce am mai crescut, m'am învrednicit să urc dealul pân'acolo şi am văzut că zidurile sunt înalte, groase şi multe.

Era ceva de tot tainic şi fioros acolo 'n vârful Coposului. Mi se păreau toate a pustiu, dar era parcă din toate colţurile ies la iveală fel de fel de fiinţe fioroase.

Atât printre zidurile acelea, cât şi pe ici, pe colo prin prejurul lor, se aflau gropi săpate de cei ce căutaseră comori, despre care ştiam, că sunt păzite de Necuratul, care purta 'n cap „chelepuşă“ roşie şi-i schilodea pe cei ce umblau să puie mâna pe cele ce nu li se cuveneau.

In curtea cetăţii se aflau zidite 'n pământ nişte bolte rotunde, fiecare cu câte o gaură 'n mijloc. Mi se spunea, că sunt temniţe, în care-i aruncau prin gaură pe cei osândiţi. — Nu-i vedeam, dar mi-i închipuiam şi-i visam nopţile sbătându-mă 'n culcuş.

Mai era acolo şi un fel de gang întunecos, gârliciul unei pivniţi pline de butoaie pline, din care te-ai fi putut coborî, dacă n'ar fi fost înfundat drumul, până jos în mijlocul satului.

Prin găurile din ziduri şi prin crăpăturile din ele se aflau cuiburi de stăncuţe, de hereţi şi de ulii, ba până chiar de vulturi; şi ispitiţi a ne urca la ele, noi băeţii ne puneam viaţa 'n joc.

Pe sub cetate se 'ntindeau rămăşiţele unei grădini, mult iorgovan sau liliac sălbăticit cu multe poteci făcute de capre printre el, loc minunat, ca să ne jucăm de-a ascunsele şi de-a prinsele.

Din sus de cetate, pe plaiul dealurilor, se 'ncepea pădurea domnului de pământ, şi era lucru mare să te plimbi pe la marginea pădurii.

Dar cea mai mare plăcere era să te uiţi de acolo de sus spre şesul cel larg şi luminos şi spre munţi, unde ochiul străbătea până 'n Găina şi 'n Oul. — Vie îţi era'n inimă dorinţa de a te duce şi a te tot duce, ca să le vezi toate din apropiere.

Mai târziu, când am ajuns să ştiu citi, mi-a căzut în mâni o cărticică, în care se spunea, că Vilagăşul era în fiinţă când Romanii au cucerit Dacia. Din timpul năvălirilor nu se mai ştie nimic despre el. Se ştie însă, că 'n urmă era unul dintre castelele regale ce alcătuiau brâul Caransebeş — Lugoj — Făget — Lipova — Şiria — Ineu — Beiuşi — Oradea — Sîmleu — Hust. Regele Mateiu Corvinul a ţinut acolo închis un timp oarecare pe fratele mumei sale, magnatul Szilagyi.

Dupăce Suleiman II Magnificul a desfiinţat şi al doilea regat sârbesc, familia Brancovici s'a retras în Ungaria, unde i s'au făcut donaţiuni însemnate, între care şi Vilagăşul. Bine ştiutul Episcop Sava Brancovici era şi el din partea locului.

Când cu răscoala de la 1784, unii dintre tovarăşii de luptă ai lui Horia s'au încuibat în Vilagăş. Au fost, aşa se zice, aduse atunci tunuri din cetatea Aradului şi din culmea dealului Horlea au bătut Vilagăşul de l-au lăsat în starea din timpul copilăriei mele.

Citindu-le aceste negru pe alb, nu mă 'ndoiam, că ele sunt adevărate şi decâteori se ivia 'n faţa mea Vilagăşul vedeam în gândul meu regi, voivozi, paşale şi cete, care trec în mers furtunatec pe sub dealuri şi se războiesc pe şesul întins şi neted.

Şiria, croită, după toate semnele, de ingineri nemţi, cu uliţi drepte, pretutindeni deopotrivă de largi şi cu locuri de case toate de aceeaşi întindere, nu s'a putut închega decât după trecerea vremurilor grele.

Vatra vechiului sat se află mai spre şes, unde locului i se zice şi azi *Seliştе*.

Altă vatră de sat, după toate semnele încă mai veche, e „*Şiriuţa*“, un tăpşan de sub cetate, din sus de vii.

Satul de la Seliştе, după toate semnele a fost pustiit în timpul luptelor cu Turcii şi pare a fi fost locuit de maghiari, căci în nomenclatura localităţii sunt elemente maghiare ca „Kopasz“, „Kiscut“, „Nyergeş“ ori „Banhagy“. Maghiarii din satul de astăzi, sunt veniţi mai târziu şi sunt aşezaţi în partea despre şes a satului, alăturea de mai numeroşii Şvabi, care sunt veniţi şi ei mai târziu.

O migraţiune de Români spre aceste locuri s'a făcut după retragerea din Oltenia a Austriacilor. Altă migraţiune

a urmat din Moldova, mai ales din judeţul Neamţului, în timpul lui Grigorie Vodă Ghica. Cea mai însemnată a fost însă, migraţiunea din Ardeal şi de pe Crişuri, când în urma răscoalei lui Horia, iobagii din Ardeal au câştigat şi ei dreptul de liberă migraţiune.

După numele de familie în deobşte se 'nvederează care de unde a venit. In timpul copilăriei mele cei mai numeroşi erau cu numele Borlea, iar satul Borleşti se află 'n judeţul Neamţului.

Intre familiile române erau şi câteva de nobilitate, unele de Selişte, altele de Haţeg, iar altele de Teiuş.

3. Lumea de atunci

Atât pe podgorenii noştri, cât şi pe cei mai apropiaţi dintre vecinii lor, pe Mureşeni, pe Câmpieni şi pe Luncan, nu pot să mi-i aduc aminte decât ca oameni cu inima deschisă, totdeauna voioşi şi doritori de mese 'ncărcate.

Trăiţi sute de ani de-a rândul sub asupriri şi despuiaţi în fel de fel de chipuri, ei se simţiau, precum se vede, în mare lărgime după'ce au ajuns să fie socotiţi deopotrivă cu foştii lor asupritori.

O fi fost aşa, o fi fost altfel, eu ştiu că m'am pomenit umblând printre picioarele unor oameni stăpâniţi de gândul, că e bine să fii om în lumea lui Dumnezeu. Ştiau să se bucure de viaţă, încât mulţi îi socoteau chiar uşurateci.

Nu pot, ce-i drept, nici eu să tăgăduiesc, că unii dintre cei bogaţi în timpul copilărieí mele au murit săraci. Mai numeroşi sunt însă cei crescuţi în sărăcie, care din vrednicia lor, au ajuns oameni cu stare, unii chiar bogaţi. Aşa se 'nvârteşte roata lumii coborînd pe unii, când urcă pe alţii: pentru mine lucrul de căpetenie este, că 'n lumea copilăriei mele, oamenii nici în zile grele nu-şi pierdeau voia bună şi, gândindu-mă la cele de atunci, eu mă văd mereu la fel de fel de praznice, la nunţi, care ţin câte o săptămână de zile, la cumetrii şi la fel de fel de alte sărbători.

Nici secerişul grânelor, nici culesul ori sfărâmatul porumbului, fără de cimpoiaş şi fără de masă întinsă, nu se

putea face; atât dealul sădit cu vii, cât şi câmpul plin de lanuri răsuna mereu de cântecele muncitorilor harnici, iar în timpul culesului viilor cântecele şi chiotele se 'nţeţiau însoţite de lăutari şi de focuri descărcate.

Mai era apoi şi că drumul Aradului trecea prin Şiria.

Din ţara Moţilor, de pe la Abrud, drumul trece muntele pe la satul Bucureşti şi se coboară la Brad, de acolo la Baia de Criş şi apoi prin Hălmagiu la Buteni şi pe Criş la vale la Pâncota, unde coteşte la stânga şi o ia prin satele din podgorie până'n mijlocul Şiriei, unde coteşte iar drept spre Arad.

Drumul acesta e totdeauna umblat, şi pentru cei mai mulţi dintre drumeţi cel din urmă popas e la casa vreunei rude ori a vreunui prieten din Şiria, şi se simţia jignit acela, la casa căruia niciunul dintre trecători nu se opria

Era deci lucru neiertat să nu te duci şi tu la casa celui ce-a făcut popas la casa ta, şi multe drumuri făceau oamenii cum se cade numai şi numai pentru ca să poată poposi mai ici mai colo.

Aşa au venit lucrurile, că eu mă simţiam pe o mare întindere, pretutindeni acasă.

Mama fiind din neamul Borleştilor şi având doi fraţi şi două surori, aveam multe rude, şi mulţi fini, nu numai la Şiria ci şi pe aiurea, până pe la Hălmaj şi pe la Baia de Criş, mai ales cărturari, dintre cari unii, oameni cu trecere. Alte rude aveam din partea tatei mai ales pe câmpie, pe la Arad şi pe la Pecica. Eram deci mult purtat de ici până colo şi în curând am ajuns să umblu de capul meu când nu eram purtat.

Pretutindeni, pe unde mă duceam, oamenii mă îmbrăţişau cu dragoste, încât minune nu-i, dacă m'am pătruns în curând cu gândul, că lumea e alcătuită din oameni, care mă iubesc şi pe care am deci să-i iubesc şi eu.

Abia acum, la zile de bătrâneţe îmi dau seama, că această dragoste obştească se mărginea la Români. Orişicâtă silinţă mi-aşi da, nu reuşesc să-mi aduc aminte vreun praznic, vreo ospeţie ori vreo petrecere de orişice fel, la care luau parte şi unii dintre cei ce nu erau Români.

Nu trăiau Românii împreună, ci alături cu ceilalţi, ce-i drept în bună pace, dar nu împreună.

Nu tot aşa şi eu, deşi mama stăruia cu multă hotărîre în gândul, ca cu străinii din acelaşi blid să nu mănânci.

Casel părinior mei se aflau adică în drumul Aradului, la colţul unei uliţi ce cobora spre imaşul sau bătătura dela marginea despre câmp a satului.

Peste drum dela noi stetea felşerul Moldovanyi, un Armean căsătorit cu sora medicului Cordina, care era Italian şi avea doi băieţi cam de vârsta mea.

La dreapta feldşerului, sus pe deal, se aflau casele încăpătoare ale Grofiţei Königseg, care era măritată după secuiul Bartha şi avea trei băieţi şi două fete.

Dincolo, locuia Post-maistorul Valerian, un ceh, care avea doi băieţi şi-o fată.

La stânga feldşerului locuia un oarecare Koinok maghiar, al cărui băiat îmi era un fel de mentor într'ale ştrengăriei, iar vecin cu Koinok era Voinovici, un turtelar sârb.

In celălalt colţ se afla primăria maghiară şi notarul Löbel în urmă Kunfy, avea o casă plină de copii, toţi Evrei ca părinţii lor.

In dosul caselor noastre ne era vecin Zorad, un slovac, iar în fundul grădinii, pe uliţa ce cobora spre bătătură, ne erau vecini Pârvu şi Bucălan, iar mai departe se afla partea şvăbească a satului.

Aceasta este cea mai apropiată parte a lumii, în care mi-am trăit primii ani de copilărie.

Mai târziu umblam la şcoala românească.

Când ne întorceam dela şcoală, noi băieţii din acea carte a satului, treceam prin faţa şcolii nemţesti la care umblau şi ungurii; şi dacă se 'ntâmpla să-i întâlnim pe cei de acolo, ei ne ziceau „*Rumun munca fun.*“— iară noi strigam „*Ungur bungur,*“— şi „*Neamţ cotofleanţ!*“ ba mai aruncam şi cu pietre unii într'alţii.

Dupăce sosiam însă acasă, ceilalţi îşi căutau de drum şi se duceau mai departe, iară eu rămâneam singur în mijlocul acelora, cu care-mi petrecusem mai nainte luminoasele zile.

4. Când cu răsmeriţa

Isbucnind la 1848 răsmeriţa, aşa zisa inteligenţă a Românilor din Podgorie s'a dat în partea Maghiarilor, care-i ademeniseră cu gândul, că se luptă pentru libertate, egalitate şi frăţietate. Erau în dieta dela Dobriţin chiar trei deputaţi dintre Romanii din Podgorie: Gheorghe Popa, Sigismund Popovici, fiul protopopului dela Şiria, şi Sigismund Borlea, tot Şirian, vărul mamei şi mai târziu înverşunat luptător contra asupritorilor maghiari.

Mulţimea cea mare a poporului, prostimea cea cu bun simţ, ţinea însă cu împăratul.

Mergând deci vestea că Bem, un revoluţionar polonez intrat ca general în oştirea maghiară, se pregăteşte să înainteze prin Şiria spre valea Crişului, ca să-l lovească din coaste pe Avram Iancu, Şirienii i-au ridicat pe Podgoreni, pe Pădureni şi o parte din Luncani şi i-au adunat la Şiria, ca să ţie piept cu oştirea lui Bem.

Văzând mulţimea cea mare adunată pe dealuri, Bem care n'avea decât vreo două mii de oameni, s'a oprit, ce-i drept, în loc, dar peste noapte a adunat de prin satele depe Mureş şi din Câmpie toate carele şi le-a înşirat pe drumul Aradului, iar în fruntea şirului şi-a pus mica lui oştire.

Românii depe dealuri, văzând praful stârnit de coloana cea lungă, au crezut că au în faţa lor o oştire de tot mare şi fiind lipsiţi de arme, au stat pe gânduri. A fost deci destul ca Bem să descarce două trei tunuri, pentru ca mulţimea cea mare să se risipească.

Dupăce însă oştirea a intrat în sat, au fost descărcate dela dreapta şi dela stânga focuri de puşcă şi au căzut şasesprezece dintre oamenii lui Bem.

Nereuşind să prindă pe cei ce descărcaseră, Bem a luat hotărîrea de a-i decima pe Şirieni şi a adunat la „casa oraşului“ pe toţi Românii, ca să aleagă pe cei ce urmau să fie spânzuraţi.

Notarul Pop, ginerele protopopului, deci cumnatul deputatului Popovici, şi-a dat silinţa să scape pe unii încredinţându-l pe Bem, că sunt oameni nevinovaţi. A şi reuşit, dar n'a putut să scape pe unii decât jertfind pe alţii. Fie

dar de frică, fie făcându-şi mustrări, el s'a sinucis în timpul nopţii ce-a urmat după execuţiuni.

Fiul acestei jertfe nevinovate, Emil Pop, a fost atât în timpul copilăriei, cât şi mai târziu, cel mai bun prieten al meu.

Mi s'a spus adeseori, că n'au fost executaţi decât şasesprezece şi că unuia dintre aceştia, tatăl deputatului Gheorghe Pop, i s'a făcut graţia, că n'a fost spânzurat, ci împuşcat.

In timpul copilăriei mele mai stăteau furcile lângă drumul Aradului şi noi copiii ne jucam pe movila, sub care mi se spunea că zac osemintele celor căzuţi jertfă urgiei omeneşti.

O ţineau minte şirienii aceasta şi ne învăţau să cântăm:

Pe drumul Aradului
Paşte murgul Iancului
Cu frâul între picioare
Şi cu şeaua pe sub foale.

5. Pace şi bună înţelegere

Afară de Şvabii şi de Maghiarii dela marginea satului, mai erau la Şiria risipiţi mai ales pe drumul Aradului, meşteşugari, neguţători ori cârciumari, unii Şvabi, alţii Maghiari. Proprietarul avea apoi la curtea lui fel de fel de funcţionari, numai Slovaci ca inginerul Kohan, guvernorul copiilor săi Buliowski, funcţionarii domeniali Zorad, Novitzki, Nosdrovitzki, Şumitzki şi alţii.

Vrajba din timpul revoluţiunii nici după capitulaţiune nu s'a potolit şi Românii, care erau în număr covârşitor şi ca oameni ai Impăratului se mai şi socoteau în rândul învingătorilor, dispuneau în treburile satului după buna lor chibzuinţă. Le dedeau, ce-i drept, celorlalţi câteva locuri în consiliul comunal, dar aceştia nu erau mulţumiţi. Au urmat deci certuri şi încăerări, în urma cărora câţiva dintre Şirienii mai colţoşi, au ajuns să fie închişi în cazamatele răcoroase din cetatea Aradului.

Mi se spunea, că Românii, socotindu-se nedreptăţiţi, au luat hotărîrea de a se duce până la Impăratul şi doi dintre dânşii, dacă mi-aduc bine aminte, Pavel Ardeleanu şi Petre Ciobanu, oameni nu numai deştepţi, ci şi chipeşi, au plecat

la Viena. Ei au făcut lungul drum pe jos, căci în gândul lor la Impăratul, nici călare, nici în trăsură nu se merge.

Aflând-o aceasta, Impăratul, atunci tânăr, i-a primit cu multă bunăvoinţă.

I s'au plâns de neîncetatele certuri din satul lor şi l-au rugat, ca de dragul bunei păci să încuviinţeze, ca la Şiria să fie în viitor două administraţiuni comunale, cum sunt şi două biserici şi două şcoli: una pentru Români, iar alta pentru toţi ceilalţi împreună.

Deşi Românii şi ceilalţi îşi aveau atât casele, cât şi celelalte averi nemişcătoare una peste alta şi averile comunale nu puteau să fie împărţite Impăratul a rânduit să se ţie seamă de dorinţa Românilor, şi la Şiria ne-am pomenit cu două primării, ceeace era foarte bine, căci oamenii trăiau în pace şi 'n bună înţelegere.

După încheerea pactului dualist, guvernul ungar a luat dispoziţiunea, ca să se stabilească iar la Şiria o singură administraţiune comunală. In curând însă iar au fost înfiinţate cele două primării, căci aşa purtau sătenii mai uşor şi mai bine grijă de treburile lor, fie comune, fie comunale.

Se vor mai fi certat din când în când Românii între dânşii, dar cu Şvabii şi cu Maghiarii nu se mai certau. Abia dar târziu de tot, cu câţiva ani mai înainte de a fi isbucnit răsboiul aşa zis mondial, a făcut guvernul ungar unirea definitivă a administraţiunii comunale la Şiria.

Eu mi-am petrecut şi copilăria, şi anii tinereţelor în vecinătatea primăriei maghiare, deşi noi cu toate ale noastre ne ţineam de primăria românească.

Stând mai târziu de vorbă cu mine însumi, mi-am dat adeseori silinţa de a mă dumiri asupra obârşiei, din care porneşte acest principiu al despărţirii cetăţenilor după naţionalităţi. Mi se părea că el e un fel de plăsmuire a Mitropolitului Andreiu, care atât de mult a ostenit pentru ca să pună capăt luptelor dintre Români şi Sârbi prin aşa zisa despărţire ierarhică, şi care în toate memoriile adresate Impăratului, a stăruit ca şi 'n alte afaceri culturale să se facă asemenea despărţiri.

Incetul cu încetul am fost însă covârşit de gândul, că mai presus de toate înţeleptul Arhiereu a stăruit în toate

împrejurările asupra acestui principiu, pentrucă el se potrivește cu firea cea adevărată și cu felul de a fi și de a simți al Românului.

Pe Șirieni nu alții i-au înduplecat să ceară primărie deosebită pentru sine înșiși: îndemnul acesta era pornit din dorința de a trăi în bună pace alăturea cu Șvabii și cu Maghiarii.

„Când întâlnești în calea ta un Român, — îmi zicea mama, — să-i zici *„Bună ziua!“*, dar Maghiarului să-i zici *„Io napot!“*, iar Neamțului *„Guten Tag!“* și treaba fiecăruia dintre dânșii e, cum îți dă răspuns. Tu datoria să ți-o faci și față cu cei ce nu și-o fac pe a lor față cu tine“.

Ea mă mustra deci cu multă asprime când afla, că strig și eu *„Ungur bungur!“* și *„Neamț cotofleanț!“* „Săracii de ei, — îmi zicea, — nu sunt vinovați, că n'au avut parte să fie Români!“.

In gândul lumii, din care dânsa făcea parte, vinovat, chiar greu vinovat era cel ce prin purtările sale îi făcea pe ai săi fie de rușine, fie mai ales urgisiți.

„Supărarea, — îmi mai zicea mama, — ori și cât de adâncă ar fi ea, de azi pe mâine să n'o duci. Serile să nu te culci mai înainte de a te fi împăcat cu toți ai tăi, căci pe cel ce adoarme supărat îl ispitește Necuratul prin somn. Cu aceia dar, cu care dintr'un blid nu mănânci, să nu te superi, căci cu dânșii foarte cu anevoie ajungi la 'mpăcare.

Mai stăruia mama să nu las mâncare 'n farfurie, ci să-mi iau din blid numai cât pot să mănânc, fiindcă ceea ce rămâne 'n blid se păstrează pentru alți oameni, iar ceeace lași în farfurie, li se aruncă porcilor ori câinilor, și e mare păcat să tragi pentru porci ori pentru câini mâncare dela gura oamenilor.

Vorbind despre oameni, ea nu-i înțelegea numai pe Români, căci îmi mai dădea tot atât de stăruitor și altă îndrumare.

„Dacă-ți rămâne o bucată de pâine, — îmi zicea, — și o cer dela tine doi dintre ai tăi, s'o tai în două bucăți deopotrivă de mari, pentru fiecare câte una. Tot așa să faci și dacă doi străini, îți cer bucata. Dacă însă unul dintre ai tăi și un străin ți-o cer, să tai bucata așa, ca una din cele

două bucăţi să fie mai mare, iar pe aceasta străinului s'o dai, căci al tău îţi este mai apropiat şi din partea lui dai ceeace e mai mult".

Acestea şi multe altele de felul acestora, mama nici nu le-a născocit din capul ei, nici de prin cărţi nu le-a scos, ci le-a 'nvăţat de la lumea, în mijlocul căreia a crescut şi-şi petrecea viaţa. Aşa gândiau şi simţiau Şirienii şi fără îndoială tot ca dânşii toţi Românii cu mintea limpede.

6. O mare sărbătoare

Dupăce în Ardeal, preoţimea română a primit în frunte cu Episcopul ei unirea cu biserica papală, partea cu desăvârşire mare a credincioşilor români, stăruind în legea părintească, a rămas fără de Episcop, deci şi fără de preoţi, iar Românii din Ţara Ungurească şi cei din Banat au căzut sub stăpânirea asupritoare a ierarhiei sârbeşti.

Abia pe la începutul secolului XIX, în urma stăruinţelor lui Moise Nicoară, a luat Impăratul Francisc I dispoziţiunea, ca la Arad să se înfiinţeze o şcoală pedagogică, aşa zisă preparandie românească, şi în scaunul episcopesc să fie ridicat un Român, însă tot sufragan al Patriarchului sârbesc de la Carlovăţ.

In timpul copilăriei mele, Episcop al Aradului era Procopie Ivacicovici, un Bănăţean, care nu vorbia bine româneşte, dar era socotit Român, şi după moartea Mitropolitului Andreiu a şi fost ridicat în scaunul archiepiscopesc din Sibiu. Puţin timp în urmă, a trecut apoi în scaunul patriarhal din Carlovăţ.

Episcopul Aradului avea sub pastorirea lui şi Sârbi atât la dreapta, cât şi mai ales la stânga Mureşului. Chiar şi în Arad erau vreo cinci mii de Sârbi, care aveau o biserică frumoasă şi bogat înzestrată de către Sava Tököly. Abia mai târziu, după despărţirea ierarhică, Sârbii au trecut unii la dicesa Timişorii, alţii la dicesa Vârşeţului şi 'n dicesa Aradului au rămas numai Români.

Despărţirea nu era încă făcută şi eu eram şcolar ajuns la ceaslov când a mers vestea, că Preasfinţia sa Episcopul nostru are să facă la Şiria o aşa zisă vizitaţiune canonică.

Junghiuri de înfiorare au pătruns toate inimile, căci între cei atunci în viaţă nu era nimeni, care a mai pomenit aşa ceva, şi pregătirile de primire s'au pornit cu zel nemaipomenit.

Cu deosebire zeloase, erau pregătirile făcute în casa noastră, în care stăpân era tata bătrân, Mihaiu Fercu, unchiul după mumă şi părintele adoptiv al tatei, care rămăsese de mic copil orfan.

Om cu stare frumoasă şi fruntea cărturărimii din Şiria, bătrânul Fercu se deosebia 'n toate privinţele de cei de seama lui.

El şi-a păstrat, înainte de toate, portul din tinereţe până la vârsta de 76 de ani, când a murit.

Om de statură mai mult decât mijlocie, uscăţiv şi cu faţa sbârcită, el purta un aşa zis „gheroc" de postav totdeauna măsliniu, croit pe talie şi lung până din jos de genunchi, pantaloni strîmţi şi un fel de pantofi cu cataramă mare. In cap purta pălărie cu borduri cam mari şi strîmtată spre vârf, iară părul îi era lung, prins într'un pepten lat şi împletit în coadă lăsată pe spate.

Unul dintre ochi şi-l pierduse încă 'n timpul tinereţelor, dar cu celălalt vedea bine şi la bătrâneţe.

El a fost cel mai însemnat dintre părinţii mei sufleteşti, în tot cazul mai mult decât tata, care, om de o fire duioasă, trăia mai mult pentru alţii decât pentru sine şi umbla mereu în voile celor mai apropiaţi ai săi şi mai bucuros primia decât dădea 'ndrumări.

Bisericos afară din cale, tata bătrân n'ar fi lipsit, Doamne fereşte, dela vreuna din slujbele dela biserică, unde-şi avea locul lângă strana dela dreapta, şi ţinea 'n casă rânduială straşnică 'n cele religioase. Când a aflat dar că vine Episcopul, chiar Episcopul el însuşi, bătrânul şi-a pierdut oarecum sărita şi alerga de ici până colo, ca să-şi facă pregătirea pentru primirea la casa lui a prietenilor de prin împrejurime, care trebuiau neapărat să vină şi ei, ca să vadă şi să se bucure.

Ii era, parcă Episcopul anume de dragul lui vine.

Mi-a fost dat acum să mă 'ncredinţez, că cel mai mare e 'n satul nostru aşa zisul „localnic director" al şcolei, un

oarecare Petcovici, căruia toţi trebuiau să i se supună şi fără voia căruia nici „birăul“, ba nici chiar protopopul nu putea să facă nimic.

Tata bătrân ţinea între altele, ca la slujba cea mare să citesc eu apostolul. Invăţătorul, parohul localnic, chiar şi protopopul se 'nvoiau şi ei, dar nu s'a 'nvoit „localnic directorul“, care le conducea toate, ajutat de epitropii bisericii.

Erau mâhniţi ai noştri toţi, dar eu mă bucuram c'am scăpat.

Noi cei dela şcoală ne adunam serile pentru ca să ne deprindem a cânta 'n cor dimpreună cu aceia dintre flăcăi, care fuseseră cântăreţi buni când umblau la şcoală.

Drept mângâiere pentrucă n'aveam să citesc apostolul, am fost rânduit să spun în faţa Episcopului o *„oraţie“*, pe care o recitam în fiecare zi 'n faţa 'nvăţătorului cu glas tare şi răspicat.

O cătană bătrână mustruluia 'n faţa bisericii pe flăcăii ce urmau să-i iasă la hotarul satului Episcopului în cale, toţi călare şi 'mbrăcaţi în haine de sărbătoare. Erau între dânşii şi treizeci de Şvabi, care, având cai frumoşi, ţineau să ia parte la sărbătoarea vecinilor lor Români. Era mare frumuseţe cum ştiau să se aşeze 'n şir oblu şi să se 'ntoarcă deodată când la dreapta, când la stânga, ca traşi pe sfoară. Mai ales între Şvabi, erau şi câţiva călăreţi atât de 'ndemânateci, încât — spre marea noastră mirare — călăriau şi de-a 'mpicioarele.

Atât biserica, cât şi şcoala era împodobite cu frunziş şi cu fel de fel de flori, iar îndeosebi în şcoală au fost întinse mese pentru praznicul cel mare şi deasupra bisericii steteau gata douăsprezece treascuri, ca să fie descărcate la paradă.

In zorile zilei hotărîte pentru sosirea Preasfinţiei Sale, au venit în căruţe şi 'n trăsuri din toate părţile oamenii doritori de a lua parte la sărbătoare. Beamteri dela Pâncota, unde-şi puseseră Nemţii centrul administrativ, preoţi din toate părţile şi multă lume aleasă.

Ceata de călăreţi a ieşit departe la hotar, ca să-l primească acolo pe cel mult aşteptat şi să-l însoţească până la biserică.

BIBLIOTECA

Dimpreună cu călăreţii, a ieşit la hotar un lung şir de trăsuri şi de căruţe, lume doritoare de a-i ura Episcopului bun sosit.

Episcopul era şi el însoţit de câteva trăsuri, în care veniau protopopul Aradului, câţiva „consistoriali“ şi alte persoane „marcante“.

Eu mă aflam între cei ce aşteptau la marginea satului, căci acolo aveam să-mi spun „oraţia“. Dupăce fetele 'mbrăcate de sărbătoare i-au dat Episcopului smocuri de flori, corul a cântat *„Pre arhiereul nostru“* şi „localnic directorul“ i-a zis *„Bine ai venit!“*.

Era ceva ne mai închipuit alaiul acela: în frunte, la dreapta şi la stânga, precum şi după trăsura Episcopului se aflau călăreţii, după aceea urmau vre-o cincizeci de trăsuri, iar departe pe deal bubuiau treascurile descărcate.

Noi copiii eram într'un fel de extaz, şi plângeau de bucurie nu numai babe şi moşnegi, ci pe ici, pe colo şi câte un om în toată firea.

Erau tot lucruri, care mă puneau în uimire, încât eram oarecum ameţit, şi-mi aduc între altele aminte, că 'n timpul liturghiei am fost pus să 'ngenunchiez la picioarele Prea Sfinţiei Sale, care mi-a dat binecuvântare arhierească şi m'a făcut citeţ.

Abia mai târziu am aflat, ce va să zică a fi citeţ, şi nu mă mai îndoiam deloc, că am să fiu preot după ce voi mai fi făcut şi diacon.

Nu săptămâni, nici luni, ci lungi ani de zile dearândul au rămas vii în amintirea mulţimii cele petrecute atunci, iară eu îndeosebi mă simţiam parcă nu mai sunt tot cel de mai nainte.

Anul viitor Episcopul Procopie a făcut vizitaţiune canonică la Radna, lângă Mureş, şi noi, corul bisericesc de la Şiria, am fost duşi acolo că să primim iar pe Preasfinţia Sa şi să-i cântăm *„Pe archiereul nostru“*. S'a 'ngrămădit şi la Radna lume multă şi era şi de data aceasta lucru mare, dar nu ca la Şiria. Noi am dat în timpul liturghiei răspunsurile, căci la urma urmelor, şi la Radna, Procopie tot Episcopul nostru era şi eu mă miram, că el nu-şi mai aducea aminte, că m'a făcut citeţ.

7. La mânăstire

Radnei îi mai zic şi Maria-Radna, fiindcă în marea biserică a mânăstirii romano-catolice de acolo se află o icoană a Maicii Domnului, care e socotită drept făcătoare de minuni.

Inchinându-se la icoana aceea, mulţi bolnavi s'au vindecat şi nu puţini dintre cei ce se simţiau nenorociţi şi-au găsit mângâierea.

Mai ales de Sânta Maria Mare, când e hramul acelei biserici, se adună acolo lume de la mari depărtări atât de pe Mureş şi din Banat, cât şi depe Câmpie şi depe Crişuri, ba până chiar şi depe la Abrud. Ziua-noaptea treceau prin faţa casei noastre cete de credincioşi cântând litanii şi fluturând praporii 'n vânt.

Luau atunci, cum vor fi luând şi azi, şi mulţi dintre creştinii ortodocşi parte la asemenea procesiuni, căci în inimile multora e înfipt gândul, că se revarsă mila cerească asupra celor ce ostenesc făcând asemenea drumuri. Mama era deci adeseori ispitită să intre şi ea în vreuna din cetele trecătoare, iar tata era totdeauna doritor de a intra 'n voile ei. Pentru tata bătrân însă, orişice îndemn de felul acesta era păcătos. In gândul lui, plăcută nu putea să-i fie lui Dumnezeu decât osteneala celor ce se duc la vreuna dintre mânăstirile ortodocse, deci în adevăr creştineşti.

Cea mai apropiată dintre mânăstirile de felul acesta era cea dela Bodrog, pe Mureş, aproape de Pecica, mergând pe jos, a 'ndelete, cale de vreo două zile dela Şiria.

Bodrogul se ţinea tot de diecesa Aradului, dar, pe cât îmi aduc aminte, era mânăstire sârbească. Hramul bisericii era, aşa se vede, tot Sântă Măria Mare, căci cetele treceau spre Radna, când mama, tata şi noi copiii, sora mea mai mare şi eu, am plecat cu parohul nostru şi cu vreo alţi cincizeci de credincioşi la Bodrog, dar nu cântând, nici cu prapori fluturaţi în vânt, ci urmându-ne drumul în linişte pe jos.

Era cel dintâiu drum mai lung, pe care l-am făcut; şi sosiţi la Arad, unde nu mai fusesem, ne-am dus la biserica episcopiei şi ne-am închinat, apoi am petrecut noaptea

mâind fiecare unde şi-a putut găsi adăpost, îndeosebi noi la un oarecare Iorgovici, un bun prieten al tatei.

Fiind vorba ca la mânăstire să ne spovedim şi să luăm sfânta cuminecătură, am ţinut postul sfintei Marii şi rămânea să ajunăm în timpul drumului.

Plecând ziua următoare dela Arad, au venit cu noi şi mulţi Arădani, iar în urma nostră venia un lung şir de căruţe cu merinde, în care urma să ne întoarcem.

Eram acum mai grăbiţi, căciţi neam să sosim la Bodrog devreme, pentru ca să nu aşteptăm pream ult să ne vie rândul la cuminecare şi să scăpăm cât mai curând de ajunare.

Au trecut de atunci vreo şaptezeci de ani, dar mă cuprinde şi azi înduioşarea, aducându-mi aminte de mulţumirea sufletească ce mi-a 'nseninat viaţa pe urma acestei călătorii şi-i plâng adeseori pe nenorociţii, care n'au avut în viaţa lor parte de mângâierea credinţei.

Azi catedrala românească se află 'n mijlocul oraşului. Atunci se afla pe ţărmul Mureşului, în faţa cetăţii, la mare lărgime, unde mi se va fi părutc um ult mai mare, decum în adevăr era. De altfel, toate erau pentru mine nemai pomenite, noi şi luminoase, nu numai mari, ci pline de măreţie.

Culmea a toată măreţia era însă la Bodrog.

Am sosit acolo pe 'nserate.

Prin apropierea mânăstirii, trece o cracă a Mureşului, Mureşul aşa zis mort, e o apă aproape stătătoare, plină de nufăr. Pe luciul ei înnota mare mulţime de raţe sălbatice, care, deprinse cu lumea, se apropiau fără sfială de ţărmuri. La dreapta apoi şi la stânga, erau înşirate focurile dela căruţele celor ce aşteptau şi ei să le vie rândul.

La Şiria se ţinea de două ori pe an târg de ţară, la care se adună din toate părţile lume multă. Tot multă e lumea adunată la târgul dela Pâncota, unde fusesem în câteva rânduri cu tata. Am rămas cu toate aceste buimăcit când am văzut lumea adunată pe ţărmuri şi 'mprejurul mânăstirii.

Peste câtva timp, noaptea era liniştită, iar în biserica luminată se slujiau priveghiile. Deoarece biserica nu putea să 'ncapă decât o mică parte din lumea venită la mânăstire, mulţimea cea mare, mai ales Sârbi de pe ambele ţărmuri ale

Mureşului, era 'ngrămădită pe sub zidurile bisericii. Nu era însă nici bâjbâială ca la târguri, nici înghesuială, ci toate se desfăşurau în linişte şi 'n bună rânduială. Unii ieşiau din biserică, alţii intrau în locul lor, fiecare la rândul lui.

Imi era parcă nu mă mai aflu pe pământ şi răsuflam cu un fel de sfială, pentru ca nu cumva să supăr pe vreunul dintre cei de prin prejurul meu.

La 'ntoarcere am făcut drumul în căruţă; el-ni se părea cu toate aceste mai lung decât la dus, când îl făcusem pe jos, şi mai puţin plăcut.

8. Lume noauă

La 20 Octomvrie 1860 Impĕratul Francisc Iosif I. a emis diploma, prin care a rânduit ca popoarele de sub stĕpânirea sa să-şi chivernisească ele însele treburile prin oamenii lor de încredere şi să se folosească fie-care de limba sa nu numai în biserică şi 'n şcoală, ci şi 'n administraţiune, precum şi în faţa tuturor instantelor judecătoreşti.

In Fevruărie anul viitor a fost apoi publicată aşa zisa pătentă pentru organisarea provisorie.

Mă aflam atunci la gimnasiul din Arad şi eram trecut de trei-spre-zece ani, dar nu-mi dedeam seamă, ca prin aceşte se croieşte pentru Români o viaţă cu totul noauă.

Umblând la biserică, unde se adunau Românii din Arad, aflasem dela colegii mei mai ştiutori, că domnii români sunt mari şi tari la Arad. — Constantini, un Român macedonean, era un fel de inspector şcolar. — Rusu, Dr. Şandor şi Gavra, erau profesori la preparandie, alt Constantin, fiiul inspectorului, Cocioba, Cornea, Arkosy şi alţii erau diregători la comităt. Mi se părea deci că şi aici e cam ca la noi la Şiria, unde toate de la Români atîrnau, şi găsiam că nu e lucru nou în felul lui, că la Arad a fost numit comite suprem un Român, Gheorghe Popa, acela-şi, al căruia tată a fost împuşcat de către generalul Bem. — A fost apoi aleasă congregaţiunea comitătensă, care a ales diregătorii comitatului şi „solgăbiraele", totodată şi judecători cercuăli, Români pentru cercurile cu poporaţiune românească. In satele româneşti a fost apoi întrodusă limba românească drept limba protocolară, şi era de sine înţeles

că şi solgăbiraele, şi diregătorii de la centrul comitatului aveau să se folosească de ea, ba şi pe la ministerii trebuiau să fie secţiuni româneşti.

Rămânea să se mai aleagă şi deputaţii pentru dieta ungară, care avea să-şi trimită delegaţii în aşa zisul Reichsrath din Viena, unde urmă să se stabilească organisaţiunea monarchiei federalisate.

E de sine înţeles că Românii erau mulţumiţi. Cu atât mai nemulţumiţi erau maghiarii, care nu se puteau împăca cu gândul, că sunt puşi la rând cu foştii lor iobagi, şi se temeau ca aceştia nu cum-va să se ridice deasupra lor. Ei au hotărît deci să între în resistenţă passivă şi să aleagă pentru dietă deputaţi, care stăruie ca dieta ungară să nu trimită delegaţi în Reichsrathul din Viena.

Românii au ales, din contra, peste tot deputaţi, care stăruia, ca şi Ungaria să-şi trimită reprezentanţii în Reichsrath.

Toate aceste sunt lucruri, pe care alţii vor ti ştiind să le spună mai bine decât mine. Vorba e înse, cum le vedeam eu atunci.

Deocamdată mă voi mărgini să arăt, cum le vedeau Şirienii noştri.

Ei stăruiau, se 'nţelege, în gândul că Românii au să-şi aleagă deputatul lor, cum îşi aleg pe cei dela primărie şi pe cei din congregaţiune şi cum îşi au popa lor deosebit şi treaba celor-lalţi e, ce fac şi pe cine trimit în dietă.

De gândul acesta nu s'au lepădat nici după-ce a fost încheiat pactul dualist şi urma să fie aleasă dieta pentru votarea legilor aşa zise fundamentale, de la care atârna viitorul ţării.

După legea electorală de atunci votul atîrna de un anumit cens, pe care afară de Ardeal îl aveau cei mai mulţi dintre foştii iobagi împroprietăriţi. Singuri cei născuţi din părinţi nobili aveau vot şi tără de cens.

Alegerea se făcea după cercuri. Alegătorii se adunau cu toţii în centrul cercului electoral, şi votul era dat pe faţă, cum i se cuvine adevăratului bărbat.

Era însă o veche tradiţiune ca agenţii electorali, aşa zişii *„corteşi“*, să-i transporteze pe alegători la locul de alegere şi să-i ospăteze pe socoteala candidatului. Se adu-

nau deci la alegeri mii de oameni, care mâncau şi beau, încât foarte uşor se produceau încăierări.

In cercul Şiriei cei mai mulţi dintre alegători erau, ce-i drept, Români, dar candidatul român nu putea să fie ales decât fiind votat de toţi alegătorii români.

Şirienii au pus candidatura lui Anton Mocioni, om cu desevîrşire necunoscut în partea locului, dar Român de frunte. Cei-lalţi au pus în faţa acestuia pe Ioan Bohus, domnul de pământ, om cu legături între magnaţi şi unul dintre cei mai bogaţi în comitat. El se bucura în acelaşi timp de multe simpatii între Românii de prin satele, unde avea fie moşii, fie păduri, fie dreptul de zeciuială asupra viilor foarte întinse. Fiind apoi Slovac, el ne suferia la curtea lui pe lângă Slovaci decât Români. Advocatul domeniilor lui, Nistor, era Român, Alt Nistor îi era medic de casă. Protopopul greco-catolic, Grama, îi erà om de încredere. Şeful grajdurilor lui erà un oare-care Burău, al căruia ginere, Boros, avea multă trecere la Români. Doicău, soţul doicii unuia dintre fiii lui, era epitrop al bisericii. Când era să li se dee sătenilor pământ fie 'n parte, fie 'n arendă, cei-lalţi veniau la rând numai după-ce dintre Români nu mai cerea nimeni. Afară de aceasta în vre-o şapte sate din cerc mulţi dintre Români îi erau unii pădurari, alţii vieri, ear alţii pândari, argaţi ori în vre-au altfel supuşi, şi toţi aveau rude şi fini ear *„corteşii“* lui întindeau pretutindeni mese, desfundau butoaie, ba mai împărţiau cu mână largă şi bani.

Şirienii au ales deci un comitet, în fruntea căruia s'a pus chiar bireul, deşi candidatura lui Bohuş erà susţinută de guvern, şi membri comitetului au început să cutriere satele din cerc dându-şi silinţa să 'nduplece pe toţi alegătorii români, ca numai pentru candidatul român să-şi dee votul şi să iee la goană pe cei ce şed la mesele întinse de „corteşii“ străinului, beau din butoaele desfundate de dînşii, ori primesc bani pentru-ca să se lepede de fraţii lor.

S'a pornit o luptă crâncenă, numai inse între Români, dintre care mulţi s'au ales cu capetele sparte ori stâlciţi în bătăi şi ear alţii au fost păgubiţi în tel de tel de chipuri pentru-ca să le peară pofta de a vota alăturea cu străinii, pe care nimeni de altminteri nu-i jignia cu nimic.

Apropiindu-se ziua hotărîtă pentru alegere, câţiva dintre fruntaşii satului s'au dus la Bohuş şi l'au rugat să-şi retragă candidatura pentru-ca să înceteze vrajba dintre oamenii, care sunt atât de îndârjiţi, încât nu se sfiesc a striga 'n gura mare, că dac'ar fi să fie ales, nu-l vor lăsa să se ducă la Pesta, ca să vorbească acolo'n numele Românilor.

Candidatul guvernului era p'aci - p'aci să-i dee pe scară. Ziua următoare s'a stîrnit înşe la mesele întinse sub poarta castelului o' ncăierare, în care au remas doi oameni morţi şi acum el a ieşit în balcon, şi a declarat, că-şi retrage candidatura.

Anton Mocioni n'a fost deci ales, ci proclamat deputat al cercului electoral din Şiria, şi nici n'au mai fost apoi lupte electorale la Şiria, căci n'a 'ndrăznit nici guvernul, nici vre-unul dintre partidele opoziţionale maghiare să pună candidatură 'n faţa candidatului susţinut de Şirieni deprinşi a-şi proclama deputatul.

II. PE LA ŞCOLI

La noi acasă

Va fi fost prin anul 1854 când am început să umblu la şcoala din faţa bisericii. Hotărît ştiu, că atât atunci, cât şi mai târziu, timp îndelungat dup'aceea învăţător erà Avram Voştinar, cântăreţul bisericii şi vânător vestit, pe care nu mi-l pot închipuì decât cu „joarda“ în mână, fie arătându-ne slovele de pe tăblii, fie pişcând mai pe unul, mai pe altul dintre cei neastâmpăraţi.

Am sfârşit *„bucfarul“* şi am ajuns să citesc din *ceaslov* când a fost introdus şi'n şcoala noastră *abecedarul* cu *litere*.

Tot cam pe atunci au fost introduse şi *„penițele“*, noi însă şi dup'aceea ne folosiam mai mult de penele de gâscă, pe care ni le tăià „jupânul“ învăţător — din cinci pene una pentru cel ce i le aduceà.

Una din marile bucurii ale noastre erà să căutăm pe'ntinsul imas dela marginea satului penele aruncate de gâşte pe la sfârşitul primăverii.

Bune erau numai cele dintâi patru din fiecare aripă, cele mai bune adoua şi atreia.

Văzându-le deci dela mari depărtări, porniam cu toţii pe'ntrecute la ele, şi fericit erà cel ce ajungea mai curând decât ceilalţi — mai ales dacă pana erà din cele mai bune. Eu am rămas până'n ziua de azi cu păcatul, că nu pot să scriu decât cu pană de gâscă tăiată de mine însumi, şi mi se pare mai bună, dacă tot eu am şi găsit-o.

Mai erà jupânul învăţător şi meşterul, care îi tundeà pe şcolari, iar pentru osteneala aceasta primia dela fiecare dintre cei tunşi câte zece oaue.

Dupăce am învăţat literele, scriam numai cu litere ceeace erà foarte greu, căci slove erau mai multe decât litere şi se scria mai uşor cu ele. Sunt adică'n limba noastră şi sunete, pentru care aveam slove, dar nu şi litere,

Carte de citire cu litere nu aveam atunci. Citeam deocamdată tot din ceaslov şi'n cele din urmă din psaltire.

De oarece şcoala se ţinea de biserică, duminecile şi zilele de sărbători, îmbrăcaţi curat, ne adunam cu toţii la şcoală, de unde jupânul învăţător ne ducea însiruiţi doi cu doi la biserică, unde dedeam în timpul slujbei răspunsurile— la început într'un glas, iar în urmă în patru voci armonizate.

Venia adeseori şi „localnic directorul", ca să vadă, dac'au venit ori nu toţi şcolarii, şi dacă sunt ori nu cu toţii curat îmbrăcaţi.

Băieţii mai mari se îmbrăcau în stihare, luau unii sfeşnice cu lumânări aprinse, alţii hripide, şi făceau slujbă'n faţa altarului, iar alţii, ieşiţi acum din şcoală, cântau în strană tropaia, heruvinul, irmosul ori priceazna.

Lucru mare era când ni se dedea voie să citim apostolul.

Se umplea biserica deoarece rudele, finii şi prietenii casei toţi ţineau să fie de faţă când cutare ori cutare cântă'n strană ori citeşte apostolul, şi săptămâni de zile dearândul se vorbia pretutindeni asemenea întâmplări de mare însămnătate.

Era o strânsă legătură între casă, şcoală şi biserică, încât noi copiii eram cuprinşi mereu de simţământul, că fiecare dintre noi face parte nu numai din familia sa, ci dimpreună cu aceasta şi din obştia creştinească şi că bine

pentru el nu poate să fie decât ceeace şi pentru toţi e bine.

Ni se părea tuturora lucru de sine înţeles, că avem să cântăm în cor la nunta vre-unuia dintre fruntaşii satului ori a vre-unuia dintre rudele noastre. Cu atât mai vârtos, îmbrăcam stiharul şi cântam la îmormântările ori la parastasurile celor ce ne erau într'un fel ori într'altul mai apropiaţi.

Ar fi fost apoi o lipsă de bună creştere să nu ne ducem de sfintele sărbători fiecare la rudele sale, la prietenii casei şi mai ales la naşul său cu vicleimul, cu steaua, cu plugu-şorul ori cel puţin cu colinda, şi nu i s'ar fi iertat jupânului învăţător păcatul de a nu ne fi îndrumat şi pregătit pentru împlinirea unor asemenea datorii.

Multe din cele bune nu s'ar fi petrecut şi multe din cele rele s'ar fi împlămplat, dacă pe lângă la urma urmelor puţina învăţătură nu le-ar fi dat viitorilor oameni şi asemenea îndrumări educative, în urma cărora omul nu caută'n trecerea lui prin lumea aceasta numai ceeace i se pare priincios ori plăcut pentru sine însuşi indeosebi.

In zilele de sărbători mari ca Sf. Gheorghe, Floriile, a doua zi de Paşti ori ca Rusaliile, după sfârşitul sfiintei liturghii credincioşii ieşiau în procesiune fie la câmp, fie între vii, unde se citiă sfeştania şi se sfinţia apa.

In frunte mergeau purtătorii praporilor. Urmau băieţii îmbrăcaţi în stihare cu făcliile şi cu hripidele. După aceştia veniau preoţii îmbrăcaţi în odăjdii strălucite şi corul cântăreţilor, apoi lumea cea multă, bărbaţi, femei, copii, mii de suflete'n şir lung, care din deal se vedeà şerpuind dealungul drumului din vale, tot inimi ce băteau în acelaşi fel.

Puţini dintre şcolarii de atunci vor mai fi trăind. Inimile lor sunt fără'ndoială cuprinse şi ele de o senină înduioşare când îşi aduc aminte de cele trăite atunci şi mă înţeleg când dau pe faţă adânca milă, de care sunt cuprins când văd multele mii de copii, care în şcoli oarecum păgâneşti sunt îndrumaţi a trăì mai mult trupeşte, căutând în lumea aceasta numai mulţumiri utilitare.

Eu nu viaţa mea o descriu, ci icoana mai frumoasei lumi de atunci îmi dau silinţa să le-o pun în faţă celor de azi şi celor de mâine.

Veneau atunci pe la noi călare niște „vostinari“, și aduceau în desagii lor cărți dela Sibiiu, „*călindar*“, „*Isopia*“ „*Leonat*“, „*Arghir și Elena*“, „*Alexandria*“ și încă câteva cărți tipărite cu slove. Cea dintâi carte tipărită cu litere a a fost pentru mine „*Graiul Românesc*“, un fel de gramatică română-maghiară scrisă de Moise Bota, atunci vestitul învățător dela Lipova, care mai scrisese și alte mărunțișuri.

Un văr al mamei, Sigismund Borlea, în urmă prieten al lui Hodoș, și deputat în dieta ungară, ni-adus apoi o istorie a Romei, o biblie ilustrată și niște fascicule publicate de Papiu Ilarian, toate tipărite cu litere.

Cea mai de seamă dintre cărțile tipărite atunci a fost însă pentru noi „*Mugurul*“, o colecțiune de „*opere*“, parte, versuri parte proză, ale tinerimii române de pe acolo, între alții Iulian Grozescu, Iosif Gallu, M. B. Sătănescu.

Fiind vorba să intru în gimnaziul călugărilor minoriți din Arad, care nu țineau seamă, dacă știu ori nu să citesc apostolul și să cânt irmosul, nici dacă cunosc ori nu operele lui Moise Bota și cele adunate 'n „*Mugurul*“, am trecut la școala catolică, al căreia învățător a primit sarcina de a mă pregăti — ca „privatist“ — pentru examenul de primire.

Limba maghiară o'nvățasem jucându-mă cu copiii vecinilor. Era înse'n timpul Beamterilor, și trebuia să'nvăț și nemțește. Luam deci lecțiuni particulare dela învățătorul catolic, un șvab, vânător tot atât de pasionat ca jupânul Avram Voștinar. La patru, după-ce școlarii ceilalți plecau acasă, el îmi dedea lecțiune, — de ici până colo, mă'ncuia în școală și pleca la vânătoare, iar la'ntoarcere mă examina și era de mare strășnicie când se'ntâmpla să se'ntoarcă dela vânătoare cu traista goală.

Mai avea apoi multă grijă să-i aduc regulat de la jupânul învățător adeverință, că nu lipsesc nici odată dela biserică.

Cele-lalte le făceam în rând cu ceilalți școlari, dintre care mulți îmi tuseseră și mai înainte prieteni de joacă. Multe n'am învățat însă nici așa.

Mai era însă și școala cea mare a tuturora.

Când n'aveam ce face, câte odată chiar și când era să mă duc la școală, mă'nsoțeam mai cu unul, mai cu altul

ba la nevoie plecam şi singur şi umblam hoinar fie pe câmp, fie mai ales pe dealuri, printre vii şi mai departe până prin pădure, — aşa numai pentrucă mi plăcea să umblu şi să văd multe. Câte odată mă opriam mai ici, mai colo şi adese-ori mi se'ntâmpla să rămân unde mă prindea noaptea. Mai târziu mă duceam de-a lungul satelor fie până la Pâncota, fie până la Radna, ca să stau pe ţărmurul Mureşului şi să mă uit cum curge apa la vale.

Ştiindu-mă că sunt, dacă nu chiar pretutindeni, în multe locuri acasă, ai noştri în curând au ajuns să nu mă mai caute când se'ntâmpla să nu mă'ntorc seara acasă. Ar fi şi fost zadarnică alergătura, căci de obiceiu mă aflam unde nu-i trecea nimănui prin gând să mă caute.

Cea mai luminoasă parte a copilăriei mele au fost nopţile petrecute astfel — pierdut în lumea cea mare.

La Şiria nu curge nici un râu. Când ploaie ori când se topesc zăpezile, apa se scurge de pe dealuri prin părîaşe mici şi se adună în părţile mai joase ale câmpului, unde rămâne baltită — de cele mai multe ori toată vara.

Pe la marginea bălţii creşte trestie, papură, pipirig şi şovar, iar prin pregiur iarba e deasă şi totdeauna fragedă, păşune dulce şi grasă atât pentru caii, cât şi pentru boii munciţi în timpul zilei.

Mi se 'ntêmpla, că sĕrile, când mĕ 'ntorceam ca cel mai cuminte dintre băieţii cum se cade acasă, întâlniam vre-un flăcău, care ieşia cu caii să-i pască peste noapte la baltă. Fiind ispita prea mare, plecam cu el şi rămâneam perdut pentru cei de acasă.

Alte dăţi mă ispitia vre-unul, care pleca la „paghină“, unde păşunea deasemenea era dulce şi grasă.

Viile erau adecă sedite numai în *"faţă"*, pe părţile bătute de soare ale dealurilor. *„Dosul"*, adecă partea despre Apus şi despre Mează-noapte ca oastelor erau prunişti şi fênaţe, cărora le ziceau *„paghină"*.

Frumoase erau nopţile de vară la marginea belţii, unde cântau presura de baltă, cârsteii şi prepeliţele, ţipau naghiţii şi răţele selbatice şi bubuia din când în când boul de baltă, dar încă mai frumoase erau în paghină, unde era linişte şi steteam adunaţi împrejurul focului.

Atât aici, cât şi acolo se spuneau poveşti şi snoave pline de haz, să puneau cimilituri, se recitau cântece şi chiote şi se făceau glume de tot felul.

Şi dacă ispita era grea, vina nu era atât a mea, cât alui Tata Bĕtrân, minunatul povestitor, care 'n timpul lungilor seri de iarnă mĕ deprinsese atât să ascult, cât şi să spun poveşti, să mĕ 'ndulcesc de ele.

La Arad

La Arad am stat şase ani, până 'n vara anului 1865, deci în timpul aşa zisului provisoriu, când Românii erau acolo mari şi tari. După-ce Gheorghe Popa a murit, a fost numit în locul lui Teodor Serb, tot un podgorian şi anume de la Cubiu. Şi acesta a stăruit în căile apucate de Gheorghe Popa.

Deşi eram înse tînăr mai răsărit acum, nu mă prea interesam de cele ce se petreceau în viaţa publică şi sunt puţine cele ce pot spune despre mersul lucrurilor de atunci.

Cu toate lecţiunile „private" pe care le luasem la şcoala catolică, nu am fost admis în prima clasă gimnazială, ci a trebuit să urmez un an în a patra clasă elementară din Arad.

Am fost dat în gazdă la un fel de prietenă a mamei, o svăboaică tânără şi frumoasă, care era măritată după un pantofar, maghiar cam chefliu, care lucra cu vre-o zece calfe mai ales pentru târg. Neavând copii, gazda mă răsfăţa şi mă ţinea fără de plată, numai din curată dragoste. Tot din dragoste curată îi dedeau înse şi părinţii mei un butoiu de vin, un porc gras, o putină de brânză, alta de lictar, un sac de fasole, unul de linte şi ce se mai nimerea.

Vinerile, când era zi de târg, mai primiau apoi regulat câte o mare pâne coaptă la noi acasă şi prăjituri pentru ziua de Duminecă.

La Şiria şi, pe cât ştiu eu, în întreaga Podgorie nu era pe timpul acela decât un singur Evreu, Avram Jidovul, un bătrân mărunţel, care avea o babă oarbă de un ochiu şi cu deosebire slută. El făcea negoţătorie cu piei crude, pe care le adună alergând mereu când până la Pâncota, când până la Radna, ear Vinerile le ducea la Arad, unde rămânea şi

pentru lui Sfânta zi de Sâmbătă. Eu aveam o deosebită slăbiciune pentru el şi-l aşteptam cu multă nerăbdare, căci el era cel ce-mi aducea sacul cu merinde când era să nu vie tata el însu-şi la târg.

Avându-şi daraverile mai ales cu Românii, Avram Jidovul a cerut să fie primit la primăria Românilor. Stăruinţele i-au rămas însă zadarnice, căci el era dintre ceilalţi şi n'avea ce să caute între Români.

Cei-lalţi l'a primit bucuros, căci, primindu-l, se sporiau cu unul. N'a trecut apoi mult şi l'au primit şi pe notarul Löbel, mai târziu Kúnfy, pe arendaşul Deutsch, pe negoţătorul Krebs şi pe cei ce au venit în urma acestora.

In timpul, când bătrânul Avram îmi aducea vinerile sacul cu merinde de acasă, treceau dealungul uliţilor din Şiria sunând din fluieriţă nişte negoţători, care adunau zdrenţe şi vindeau pentru oaue fel de fel de mărunţişuri. Indulciţi apoi de cele ce vedeau, azi unul, mâne altul rămânea apoi în sat, îşi deschidea „dugheană" şi se făcea „*grec*". Cârciumă nu deschidea nici unul, căci Şirienii beau, dacă beau, acasă la ei. Dacă se întâmpla să iasă vre-unul beut în uliţă, cel dântâiu trecător îl lua frumuşel şi-l ascundea, ca să scape satul de ruşine.

Dacă nu erau însă cârciume la Şiria, se găsia prilegiu pentru fel de fel de alte dăraveri, şi peste câţiva ani, când m'am întors acasă ca student universitar, nu mai avea Avram nevoie să plece pentru Sâmbătă la Arad, căci avea casă de rugăciune şi la Şiria. Cât am stat însă la Arad tot fie Avram, fie vre-unul dintre ai lui îmi aducea merindea, şi cea mai cunoscută parte a Aradului îmi era mahalaua evreiască, unde ei trăgeau şi unde în curând am ajuns să am prieteni.

Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât anul următor n'am mai rămas la şvăboaica cea bună.

Era, mai nainte, ca după părerea mamei, şvăboaica prea mă răsfăţa. Mama ţinea apoi, ca eu să mănânc numai pâne plămădită, frământată, dospită şi coaptă'n casa noastră şi mâncările să-mi fie gătite cu grăsime de la porci îngrăşaţi sub purtarea de grijă a ei şi topită de dînsa. Eară şvăboaica le dedea şi altora din pânea ce primiam de acasă

şi gătia şi pentru alţii din porcul gras ce i se trimitea. Nu era, în sfârşit, bine să stau eu singur copil la gazdă.

M'am mutat dar împreună cu doi fraţi Serb, fiii preotului de la Hodiş, care s'a mutat în urmă la Salşa, lângă Şiria. Fratele mai mare, Sima, adecă Gherasim, îmi era coleg de bancă şi mi-a rămas unul din cei mai buni prieteni până'n timpul răsboiului, când s'a lepădat şi el de mine pentru-ca nu cum-va să fie pus în rândul vânzătorilor de neam.

Gazda noastră, tot femee fără copii, era soţia unui tâmplar, care lucra într'o fabrică, unde pleca dimineaţa şi de unde nu se 'ntorcea decât seara. Ii plătiam fie-care câţi-va florini pe lună, pentru care dînsa ne dedea adăpost şi ne gătia mâncarea dintr'al nostru, o zi dintr'ale mele şi doaue dintr'ale fraţilor Serb. Socotelile şi rânduiala gospodăriei erau lăsate'n sarcina lui Nica, fratele mai mic, care avea mult bun simţ practic.

Acesta era de altminteri felul, în care-şi petreceau viaţa cei mai mulţi dintre băieţii veniţi pentru „învăţătură“ la Arad.

Aradul era pe timpul acela oraş de vre-o trei-zeci de mii de locuitori, dintre care Români vre-o opt mii şi Sârbi vre-o cinci mii. Cei-lalţi erau Svabi, Maghiari, Evrei şi puţini Slovaci veniţi de la Cioaba. Deşi însă maghearii nu erau decât cam a patra parte, oraşul era socotit mai ales maghear. In piaţă toată lumea vorbia, ce-i drept, româneşte, dar prin prăvălii şi prin alte localuri publice oamenii se folosiau mai ales de limba maghiară.

Gimnasiul era şi el maghiar, deşi cei mai mulţi dintre profesori erau Svabi şi mai ales Slovaci aduşi din Carpaţii apuseni, şi era mare răritate profesorul, care rostia bine limba maghiară.

In prima clasă gimnasială ne aflam vre-o sută de băieţi, dintre care numai puţini ştiau limba maghiară. Cam jumătate din clasă erau Români, care îşi aleseseră locurile mai ales în băncile din fund şi nu aveau legături cu ceilalţi colegi ai lor.

Eu şi Sima nu ne aflam între dînşii.

Lasă că ungureşte vorbiam tot atât de bine ca româneşte, dar între colegii mei de bancă erau doi Şirieni, amândoi maghiari, vecini şi prieteni de joacă. Era lucru

firesc să şedem eu şi Sima în bancă lângă aceştia şi să ne împrietenim şi cu prietenii lor.

Indeosebi eu n'o prea duceam deci bine cu colegii mei români, care mă socotiau par'că n'aşi fi român adevărat.

La sfârşitul anului a ieşit însă la iveală, că sunt.

Cei mai mulţi dintre Români au rămas adecă repetenţi, şi între aceştia mă aflam şi eu.

Aflând-o aceasta, părinţii mei şi mai ales Tata Bătrân au rămas ca şi căzuţi din cer.

Le intrase adecă'n minte gândul, că eu sunt băiat deştept, şi le era peste putinţă să se dumirească, cum au venit lucrurile ca până chiar şi unul ca mine să rămâie repetent.

Ei aveau în felul lor dreptate.

N'aşi fi de bună credinţă, dac'aşi spune acum, după şaptezeci de ani aproape, că mai eram pe lângă toate cele-lalte şi băiat cuminte, astâmpărat. Puteam să fiu pus în rândul celor ce şi azi ca ieri turbură buna rânduială nu numai în timpul recreaţiunii ci şi la lecţiuni. Mai văzându-mă, că sunt şi Român greco-oriental, unii dintre profesori m'au pus în rândul celor ce nu ştiu ungureşte şi-au socotit că ar fi perdut timpul petrecut cu examinarea mea. Mi-au dat deci notă după purtările mele. Tata nu era însă omul, care se împacă cu aşa ce-va, a stăruit deci să fiu examinat, şi a fost destul să i se 'mpli-nească cererea aceasta pentru-ca să mi se facă dreptate. Pe când alţii au rămas repetenţi ori au trecut la preparandie, eu am intrat în clasa II.

Mi-a mai mers acum şi vestea, că mă bucur de sprijinul celor ce-i prigonesc pe Români.

Au mai urmat apoi şi altele, pe care le spun pentrucă ele aruncă lumină asupra celor petrecute atunci.

Când cu mişcările din Lombardia şi din Veneţia, calfele din atelierul gazdei mele, deşi cele mai multe Şvabi, cântau de dimineaţa până seara şi până la miezul nopţii „*Mégis-hunczut a Nemét, hogy* a fene enné meg!“ (Totuşi puiu de câne e Neamţul, mânca-l-ar boala cea spurcată!).

Mai cântau.

„Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regementje:
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájunknak el kell menni!“

(Ludovic Kossuth mi-a trimis veste, că-i sunt regimentele pe sfîrşite: dacă ne mai trimite vestea aceasta, trebue să mergem cu toţii).

In acela-şi timp pereţii caselor erau plini de înscripţiuni ca „*Eljen Kossuth*“ — „*Eljen Garibaldi!*“ — „*Eljen Türr!*“ şi altele ca aceste, ear stâlpii vopsiţi în negru-galben şi pajurile împărăteşti erau stropite cu gunoiul de tot felul.

Pe mine, care crescusem la Şiria, mă jigniau lucrurile de felul acesta, şi nu eram în stare să înţeleg, cum pot să fie şi între Români oameni, care se bucură de ele. Mă certam deci şi cu aceia dintre colegii mei, care erau maghiari, şi cu Românii, care se bucurau, că Maghiarii se pun în pizmă cu Impăratul.

De oare-ce biserica românească se afla prea aproape de cetatea de pe cel-lalt termure al Mureşului, au fost luate măsuri pentru dărâmarea ei. Zidurile au fost subminate, şi era de toată frumuseţa când se prăbuşiau după-ce li se dedeau minelor foc.

Mai unul, mai altul ocăria pe Impăratul pentru-că îşi pune oştirea să dărâme biserici, şi nu erau puţini cei ce credeau, că tot aşa are să fie dărâmat întregul oraş.

In mine se răsvrătia Şirianul. Ori-şi-cât de mult aşi fi ţinut la biserica aceea, în care mă'nchinasem cu părinţii mei când cu trecerea noastră spre Bodrog, ceea ce se făcea din porunca Impăratului era pentru mine lucru, care trebue să fie făcut.

După-ce Gheorghe Popa întrodusese limba română pretutindeni, unde după diploma din Octomvrie se cuvenia, unii dintre diregătorii prea zeloşi au întrodus-o şi unde Românii erau în minoritate, căci, ziceau ei, şi Maghiarii întroduseseră limba lor unde ei erau în minoritate. Eu mă certam atât cu cei ce ziceau că bine fac Românii, cât şi cu Maghiarii, care ziceau, că Românii sunt uneltele aşa zisei „*Camarile*“ din Viena. Pe când deci unii mă luau drept Român dat în partea Maghiarilor, prietenii mei maghiari ziceau despre mine „*Ió fiu; Kár'rogy olah!*“ (Bun băiet, păcat că e Român!).

Oameni pricepuţi în ale politicei, fruntaşii Maghiarilor îşi dedeau silinţa să-i facă pe toţi să creadă, că Austria îi

asupreşte pe toţi de o potrivă, şi stăruiau ca popoarele din Ungaria să se unească toate şi să pună umăr la umăr spre a desface „patria comună“ de Austria şi spre a o organiza între obştească fericire a tuturora.

Incetul cu încetul s'au şi pătruns de acest avânt patriotic nu numai Şvabii şi Evreii, ci şi mulţi dintre Sârbi, ba chiar şi unii dintre Români. Sările se aduna mai ici, mai colo lume multă, care pleca cu torţi aprinse, ca să facă manifestaţiuni pe la casele celor ce stăruiau pentru unirea patriotică.

I se făcuse, între altele, şi Episcopului Procopie onoarea unei asemenea manifestaţiuni patriotice.

Cât-va timp în urmă Episcopul Andreiu Şaguna, întorcându-se de la Viena, s'a oprit la Episcopul Procopie, care îi era prieten încă din timpul, când făcuseră împreună studiile teologice.

Atunci şi numai atunci l'am văzut pe omul, care a avut cea mai hotărîtoare înrîurire asupra vieţii mele.

Mi s'a spus, că, viind vorba despre manifestaţiunile patriotice de la Arad, el a zis, că da, popoarele toate au să se unească, însе împregiurul Coroanei.

Mai ales după-ce el a rostit aceste vorbe s'a pornit şi la Arad contra lui lupta, care în Ardeal era atunci în toiul ei

Aşa şi trebuiau să vie lucrurile.

Când le scriam aceste, mi-am adus aminte de numărul de la 7 Ianuarie 1923 al ziarului „*Adevărul*“, în care e publicată o convorbire cu d-l deputat Iosif Sandor, fost timp ndelungat secretar al vestitei reuniuni culturale maghiare din Ardeal şi în mai multe rânduri deputat în dieta ungară Azi e om de încredere al Maghiarilor din regatul român deci unul dintre cei ce cunosc bine desfăşurarea evenimentelor din regatul ungar. El spune următoarele:

„*Intocmai precum în Ungaria fostul partid naţional român* **totdeauna** *s'a apropiat şi în foarte multe chestiuni s'a înţeles cu partidul independent şi cu cel 48ist*, tot aşa partidul maghiar din România se va

înţelege nu numai cu cele-lalte minorităţi, ci chiar şi cu partidele româneşti, va colabora cu ele într'un interes reciproc) [1]).

Dacă unul ca mine le-ar fi spus aceste, mulţi ar fi bănuit că e o exagerare la mijloc. Adevărul e, că pe timpul acela nu unul dintre naţionaliştii noştri era închinător al lui Kossuth. Intre aceştia era abunăoară şi Gheoghe Pop de Băseşti, mai târziu preşedinte al comitetului central al partidului naţional. Jigniţi pentru-că după revoluţiunea de la 1848 nu s'a făcut ceea ce'n gândul lor trebuia să se facă, ei erau *totdeauna* gata să le dea mână de ajutor celor ce duceau mai departe lupta seculară contra Casei de Habsburg.

Doaue zile mai nainte de a fi publicat *„Adevărul“* mărturisirile făcute de d-l Iosif Sàndor revista *„Gândirea“* publică (5 Ianuarie 1923) un articol asupra lui *„Petöfy.*

„cuprinzând înăbuşit sub crusta ideilor politice naţionale focul ascuns, din care va ţişnì — peste veacuri poate, — de sub pojghiţele stratificate ale umanităţii, — ne zice autorul articolului, — din *fraternitatea maghiară* fraternitatea universală“.

Ce-va mai jos sunt apoi citate următoarele mărturisiri ale poetului maghiar.

„Încă de mulţi ani, — scrie el la 17 Martie 1848 în ziarul său, — singura mea lectură, cartea serilor şi a dimineţilor mele, pânea de toate zilele, este istoria revoluţiunii franceze, această *noauă evangelie a lumii*“.

Aceste îi ameţiseră pe mulţi pe la 1865 ca pe la 1848 şi pe la 1860.

Adevărul e, că Petöfy era poetul lumii însufleţite pentru idealul lui Séchényi, care striga „*Să facem şi din petri Maghiari!*, „deci“ să desfinţăm tot ceeace nu e maghiar în patria noastră. De aceea striga la 15 Martie şi Petöfy „*Talpra* **magyar:** *hiy a haza* (Sări în picioare, Maghiarule, te chiamă patria.

---

[1]) De oare-ce nu ştiu, dacă voi mai trăi ori nu până-ce va veni rândul, ca să văd împregiurările, în care m'am întors la 1890, din Sibiiu, spun chiar acum, că ceea ce m'a hotărît să plec a fost această „cochetare pe sub plapomă“ a multora dintre membrii comitetului central al partidului naţional.

El numai pentru *fraternitatea maghiară* se 'nsufleția căci altfel s'ar fi luptat contrà celor ce cereau desființarea Ardealului pentru-că într'un Ardeal de sine stătător asuprirea Românilor ar fi fost peste putință.

Nu mai eram acum copil, ci om tiner, care putea să-și dea seamă despre toate aceste. Cunoșteam atât istoria Ungariei, cât și literatura maghiară, în care-l puneam pe Petöfy în frunte, dar de revoluțiunea franceză nu puteam să fiu încântat. Se răsvrătia în mine nu numai fiiul mumei mele, ci și omul adevărat când mă gândiam la mișeliile fără de seamăn, pe care le-au săvîrșit revoluționarii francezi și vărsările de sânge ce-au urmat în Europa după acea revoluțiune. De același simțământ eram cuprins când mă gândiam la lungul șir de răscoale sângeroase, pe care le-a pornit nobilimea ungară pentru ca să-și câștige ear puterea, pe care o avuse mai nainte de urcarea 'n scaunul regal a Habsburgilor. Aveam deci atât inima, cât și mintea deschisă pentru îndrumarea dată de Șaguna spuind că Românii, Sârbii, Germanii și Slovacii au să se unească cu aceia dintre maghiari, care se luptă contra celor ce duc mai departe secularа răsvrătire contra Habsburgilor.

E mai presus de toată îndoiala, că curtea din Viena nu în urma resistenței passive a Maghiarilor, ci văzând, că nu se poate răzema pe Românii, pe Sârbii, pe Germanii și pe Slovacii, care le dădeau ajutor partidului „*independent*“ și celui *48-ist*, a fost nevoită să 'nceapă cu fruntașii leali ai Maghiarilor negoțierile terminate cu nenorocitul pact dualist.

Numai de tot puțini dintre colegii mei români împărtășiau aceste vederi. Intre puținii aceia era pe lângă prietenul meu Sima și un alt Sârb Gheorghe, fiiul comitelui suprem, care ne era coleg de bancă.

E de sine înțeles, că vederile porniau de la cercul, din care făcea parte tatăl lui Gheorghe, și ceeace ne apropia sufletește era, că le înțelegeam la fel și știam să ne potrivim cu ele

Era, între altele, că mulți dintre colegii noștri șvabi nu se mulțumiau să fie patrioți zeloși, ci strigau în gura mare, că ei sunt Maghiari.

Noi Românii le spuneam, că are să le fie ruşine de a se fi lepădat de părinţii lor şi de limba lor maternă pentru-ca să se dee'n partea celor ce le asupresc neamul silindu-l să se folosească'n toate împregiurările de limba maghiară.

„Dar, — întîmpinau Şvabii, — Românii ne silesc şi ei să ne folosim de limba lor".

Gheorghe spunea, că unii dintre funcţionarii prea de tot zeloşi au introdus limba românească şi în sate, unde Românii erau în minoritate, dar acum, decând tatăl său e Comite suprem, ori şi care comună îşi alege ea limba protocolară. Rău, — ziceau unii dintre colegii noştri aşa zişi „*extremişti*". Suntem la urma urmelor, la noi acasă şi facem tot ceea-ce voim. Cine i-a pus să vie aici!?

„Acasă la dânşii sunt şi toţi ceilalalţi, care sunt cetăţeni ai ţării, — le răspundeam eu. Dacă ne plângem de cei ce ne silesc pe noi, nu ne este iertat să siluim pe alţii. Ceea mai mare mişelie e să-ţi dai silinţa de a 'ndupleca pe alţii să se lepede de limba lor maternă".

Mama lui Gheorghe era, din întâmplare, născută din părinţi maghiari.

„Cu alte cuvinte, — mi s'a zis dar, — bunul tău prieten săvîrşeşte o faptă mişelească spuind că e Român ca noi, căci se leapedă de limba lui maternă".

Mie mi se părea lucru neiertat să atingi asemenea cestiuni privitoare la cea mai intimă parte a vieţii omeneşti.

Acolo, unde trăiau împreună oameni în atâta feluri deosebiţi după naţionalităţi şi după confesiuni, era în fiecare zi discutată cestiunea, dacă îi este ori nu Românului ori Româncei să se 'nsoţească în căsătorie cu o persoană de alt neam ori de altă lege. Ştiam ca cei cu desăvîrşire mulţi dintre Români erau de părerea, că nu este iertat. In urma împregiurărilor, în care crescusem, nici inima, nici mintea mea nu era deschisă pentru gândul acesta.

Pentru mine tragerea de inimă, de ori-şi-ce fel ar fi ea, era lucru cu desăvârşire omenesc şi păcat greu săvîrşia cel ce-şi dedea silinţa de a mă 'ndupleca să mă lepăd de prietenul ori de femeea, pentru care aveam curată tragere de inimă.

Mişelească, am răspuns dar,— nu e fapta nici dacă se

dă 'n partea tatălui, nici dacă se dă 'n partea mamei. Mişel e numai cel ce-şi sevîrşeşte fapta în vederea vre-unui folos material, nu însă şi cel ce porneşte din gând curat, din firească tragere de inimă.

„Vorbeşte filosoful Platon!—" a grăit unul luându-mă 'n bătaie de joc.

„Nu!—am întîmpinat. Aristotel vorbeşte potrivit cu bunul simţ firesc. Voi nu vă indignaţi când un român ia 'n căsătorie o Sârboaică, o Grecoaică ori o Rusoaică: de ce să vă indignaţi când ia o Nemţoaică ori o Maghiară!?"

E 'nvedărat, că'n gândul multora eu vorbiam aşa — nu pentru-că acesta era felul meu de a vedea lucrurile, ci pentru-că ţineam să intru slugă la sluga „Camarilei".

Aceasta mai ales după-ce Gheorghe luase obiceiul de a-mi zice'n glumă „*Aristoteles*",— o poreclă, care mi-a rămas tot timpul cât am mai trăit amîndoi.

Cam aceste au fost cele învăţate de mine la şcoala cea mare în timpul, pe care l'am petrecut la Arad. In ceea-laltă şcoală, de la călugări, am învăţat puţin, atât ca să fiu trecut din o clasă 'n ceea-laltă.

La Timişoara

Pentru clasa VI am trecut la Timişoara, ca să'nvăţ nemţeşte, m'am pomenit însă prea târziu, căci călugării de acolo, deşi numai de tot puţini dintre elevi erau maghiari, introduseseră şi limba maghiară drept limbă de propunere

Remânea să'nvăţ limba germană vorbind ici cu unul, colo cu altul, căci Timişoara era atunci oraş german. Nu erau, ce-i drept orăşenii nemai Şvabi, dar atât Evreii, cât şi Sârbii şi Românii vorbiau şi ei nemţeşte. După-ce s'a încheiat însă pactul dualist, se lucra pe capete pentru aşezarea pe temelii maghiare a vieţii constitutionale în statul ungar şi toată lumea-şi dedea silinţa să'nveţe limba maghiară.

Comite suprem fusese numit la Arad Bohuş, ear la Timişoara un patriot maghiar de la Arad, dar era lucru ştiut, că după învoiala făcută între Coroană şi fruntaşii maghiari drepturile odată câştigate nu se puteau perde. Rămâneau

deci neatinse şi drepturile câştigate în virtutea diplomei din Octomvrie şi limba românească rămânea obligată pretutindeni unde fusese introdusă, ba lumea cea mare nu se'ndoia, că încă multe şi mari drepturi vor fi câştigate în urma generozităţii Maghiarilor.

Mulţi erau deci cuprinşi de un fel de manie a maghiarismului, şi pe când eu trecusem la Timişoara, ca să'nvăţ nemţeşte, nu numai Şvabi, Sârbi şi Evreii, ci şi mulţi dintre Bănăţenii noştri au trecut la Arad, la Sighidin ori la Nagy-Körös, unde mai curând şi mai uşor puteau să'nveţe limba maghiară.

La Timişoara dar mai vîrtos decât la Arad am fost cuprins de simţemântul afară din cale nesuferit, că nu sunt în stare să mă potrivesc în gând cu lumea, în mijlocul căreia trăiesc.

Am petrecut la Timişoara doi ani şcolari, şi atât în timpul acesta, cât şi mai târziu am cutrierat Banatul până pe la Lugoj şi Caransebeş, precum şi până pe la Vârşeţ, Biserica-Albă şi Panciova. Totdeauna şi pretutindeni m'am simţit în mijlocul unei lumi pentru mine străine.

La Şiria Şvabii erau în toate privinţele mai presus de cei-lalţi consăteni ai lor, mai înstăriţi, mai bine îmbrăcaţi, mai înaintaţi în cultură. Şvabii din Banat erau mai presus de cei dela Şiria. Mă'ncântau satele lor înfloritoare, caii şi vitele lor de cea mai bună prăsilă, bisericile şi şcolile lor bine aşezate. Nu eram în stare să'nţeleg, cum pot asemenea oameni să se lepede de neamul lor. Ei mi s'au făcut chiar urgisiţi în timpul alegerilor de atunci.

Era vorba de dieta ce urma să voteze legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor. La Orczidorf, între Timişoara şi Arad, Românii puseseră candidatura lui Vincenţiu Babeş. Şvabii nu numai că n'au susţinut candidatura aceasta, ci s'au încăierat cu Românii încât au rămas peste trei-zeci de oameni morţi.

Mai apropiaţi nu ne erau nici Sârbii.

Fiind adecă vorba de despărţirea hierarchică, Sârbii ne socotiau drept un fel de jefuitori, care momesc în partea lor o mulţime de Sârbi pentru-ca să se facă stăpâni pe averile bisericeşti, care de drept erau numai ale Sârbilor.

Mai rămâniau Românii, ear aceştia nu numai în ceea-ce priveşte limba şi portul, ci şi după întregul lor fel de a fi mi se păreau foarte deosebiţi de fraţii lor de pe ţărmurul de la dreapta al Mureşului, în deosebi mai lipsiţi de voie bună şi de inimă deschisă. Fiind, între altele unul dintre puţinii Români, care vorbiau bine ungureşte, chiar şi dac'aşi fi voit să mă apropiu de dînşii, mă ţineau ei departe.

Erau de altminteri şi împregiurările, care mă făceau să trăiesc mai mult ori mai puţin isolat.

Mă pomenisem în lume ca băiat născut din părinţi — nu bogaţi, dar înstăriţi. După-ce Tata Bătrân a murit, tata rămăsese cu avere destul de frumoasă, ogoare, trei vii, paragini, şi mai făcea şi negoţărie mai ales cu peşte, cu berbeci, cu teiu pentru legatul viilor. Intr'un rând a cumpărat din Ardeal peste patru-zeci de cai, o marfă căutată atunci în partea locului. După-ce-a adus însă caii acasă, a dat năvală musca de la Columbaci, şi el a fost nevoit să risipească caii dându-i cu preţuri de nimic şi pe aşteptare, ceea-ce l'a ruinat, în cât a fost nevoit să vândă viile.

In timpul celor din urmă doi ani petrecuţi la Arad am dus-o deci greu, iar la Timişoara am trecut mai mult fără de voia părinţilor mei, care se temeau că nu vor putea să mă întreţie la Timişoara, unde nu puteau să-mi trimită merinde de acasă.

Lucrurile au venit însе aşa, că nici n'am prea avut nevoie de ajutorul lor.

Aflându-mă la Arad în clasa III, am făcut din întâmplare cunostinţă cu o depărtată rudă prin alianţă din partea tatei, soţia notarului oraşenesc Urbanyi, născută Chirilèscu. Dânsa m'a poftit în zile de sărbători la masă. Singurul ei copil, un băiat răsfăţat şi oare-cum sălbatic a prins slăbiciune de mine. Profitând de aceasta, nu numai am ajuns a-l face să se dee pe brazdă, dar în timp scurt l'am făcut să-l pregătesc pentru examenul, în virtutea căruia a fost primit în a doua clasă primară. Astfel mi s'a făcut reputaţiunea de 'mblânzător de copii.

La Timişoara aveam profesor de religiune şi de limba română pe un oare-care Crăciunescu, fostul meu profesor de religiune de la Arad.

Om necăsătorit, el lua masa la „*Casină*“, cel mai de frunte dintre restaurantele de atunci ale oraşului.

Restauratorul avea doaua fetiţe, una de vre-o şapte, iar alta de vre-o noaua ani, amândoaue foarte drăgălaşe, dar şi neastâmperate, copii crescuţi pe genunchii muşteriilor. Părinţii lor ţineau ca ele se 'nveţe limba maghiară şi ca să umble mai puţin printre picioarele oamenilor adunaţi pe la mese. Profesorul Crăciunescu a stăruit să le pună sub purtarea mea de grijă, ceea ce s'a şi făcut.

Petreceam câte doaua ceasuri în fie-care zi cu cele doaue fetiţe fie îndrumându-le să scrie şi să citească, fie plimbându-ne prin parcul ce despărţia cetatea de suburbia „*Fabric*“, ear în schimb aveam voie să-mi iau în restaurant şi 'n cafenea tot ceea ce-mi cerea inima, ba pe deasupra aveam în apropiere şi locuinţă gratuită.

Puţin mai rămânea să mai cer dela părinţi.

La marginea despre parc a suburbiei se afla o grădină mare, în care era arena, adecă teatrul de vară, un stabiliment de băi şi restaurantul oare-cum obligat. Restauratorul avea un băieţel cam la fel cu cele doaua fetiţe. In cele din urmă am părăsit fetiţele şi am luat sub purtarea mea de grijă băieţelul. Drept răsplată luam şi acolo tot ceea ce-mi cerea inima dintr'ale restaurantului şi aveam şi locuinţă tot acolo 'n grădină, la o Doamnă Jürgens, soţia unui şelar de la Ciacova, care venise la Timişoara pentru educaţiunea copiilor săi, doaua fete şi un băiet mai mic.

Treceam de aici înainte de mai multe-ori pe zi prin parc, şi-mi aduc a minte, că de cele mai multe-ori mă opriam pe podul de la poarta cetăţii şi ascultam cântecele prisonierilor italieni din cazamate.

Imi mai aduc aminte, că l'am văzut pe Cuza Vodă care, trecând prin Timişoara, trăsese la hotelul „*Iägerhorn*“ din cetate.

Imi mai aduc aminte de doi dintre Pater-ii, care ne erau profesori.

Cel mai însemnat dintre aceştia era pentru mine profesorul de literatura germană Pater Vuchetich, un Croat, care în timpul lecţiunilor ne recita balade sârbeşti, după părerea lui cele mai frumoase dintre poesiile poporale. Pa-

pist zelos, el îşi dedea adesea-ori părerea de rău pentru-că Sârbii se 'ncăpăţinează'n ortodocsia lor.

Intre colegii mei Sârbi (nu Croaţi) erau şi câţi-va aşa zişi Bunevaţi, romano-catolici, care îi dedeau dreptate profesorului, căci nu s'ar fi produs doauă literaturi şi două culturi deosebite, dacă toţi Sârbii ar fi de confesiunea romano-catolică. Ceilalţi le dedeau răspunsul, că vinovaţi sunt croaţii, care s'au lăpădat de legea strămoşească şi sunt sectari, intoleranţi.

Românii le dedeau acestora dreptate şi eu împărtăşiam vederile lor, dar nu mă ierta firea să-mi osândesc profesorul, care jurase când s'a călugărit, că va face propagandă catolică.

Prin aceasta mă puneam în conflict cu colegii mei ortodocşi, atât cu Românii, cât şi cu Sârbii.

Mai vârtos m'am pus în conflict din causa vederilor mele în ceea-ce privia pe profesorul de literatură maghiară Pater Hemmen, un francez şvabisat şi acum cel mai zelos maghiarisator.

Sunt adecă în Banat câte-va colonii de Francezi. Trăind în legătură cu Şvabii, Francezii aceştia s'au lăpădat încetul cu încetul de limba lor şi s'au pus în rând cu Şvabii. Deşi era dar de părerea, că nu sunt oameni cum se cade Şvabii, care se leapădă de neamul lor, mi se părea lucru firesc, ca Francezii aceştia, care erau cu desăvârşire isolaţi şi nu mai putea să iee parte la viaţa naţională franceză, să se dee fie-care după cum îl trage inima. Un asemenea Francez era Bonas, Episcopul de atunci al Timişorii, Trefort, un însemnat scriitor maghiar şi timp îndelungat ministru de culte şi instrucţiune publică, precum şi mulţi alţii. Nu putea deci nici Pater Hemmen să fie socotit deopotrivă cu Şvabii, care se dau în partea celor ce voiesc să desfiinţeze massele germane din regatul ungar.

Fiind însă, că vorbiam bine'n limba maghiară şi cunoşteam literatura maghiară, Pater Hemmen avea un fel de slăbiciune pentru mine, colegii mei ziceau că ţiu cu el fiind-că sunt slugarnic şi ţin să intru în graţiile lui. S'a mai întâmplat apoi, că comitele suprem a vizitat liceul şi eu am fost rânduit să recitez una din poesiile lui Petöfy. O

voi fi recitat bine, căci am primit drept un fel de premiu o carte, biografia lui Rafaeller, dar aceasta m'a şi dat gata— drept om lăpădat de neamul său.

Nici nu prea era de altminteri viaţă românească la Timişoara, unde Românii, mult mai puţini decât la Arad, erau risipiţi prin suburbii şi socotiţi în toate privinţele mai prejos de Sârbii, care-şi avea acolo Episcopia şi unul dintre centrele culturale.

Zile frumoase şi bune

Unul dintre vecinii şi bunii mei prieteni de la Şiria, al doilea dintre fiii Grofiţei, rămâsese repetent în clasa IV, când eu am trecut examenul de clasa VII. Ştiindu-l băiet destul de deştept, nu mă 'ndoiam, că la mijloc e numai lipsă de cuvenită purtare de grijă şi că el poate să treacă în timpul anului viitor, ca pregătit în particular, doaue examene, atât pe cel de clasa IV, cât şi pe cel de clasa V. Am luat deci hotărîrea de a mă pregăti acasă pentru examenul de clasa VIII, şi de a-l pregăti pe el pentru cele doaue examene.

Am şi trecut apoi, la sfîrşitul anului şcolar, el examenul de clasa IV şi pe cel de clasa V, ear eu examenul de clasa VIII.

Steteam acasă, dar masa o luam peste drum, cu familia prietenului, acum elevul meu, ceea ce o supăra pe mama mea, — abia de tot târziu am aflat de ce anume.

Era de altminteri lucru firesc să stăm eu şi el cât se poate de mult împreună şi cei mai mulţi dintre cei ce vor fi citind cele scrise de mine mă vor înţelege, dacă le spun, că ne pregătiam nu numai stând închişi în iatac, ci şi'n timpul mesei, precum şi plimbându-ne pe ici-pe colo. Simţământul meu era şi atunci, cum e astăzi, că mai ales cele 'nvăţate aşa îţi remân pe toată viaţa bine aşezată'n cap.

Aveam încă de mic copil slabiciunea de a umbla razna prin lume, ca să mi se peardă urma.

De Paşti, de Crăciun, de vacanţe plecam cu Sima şi cu Nica pe jos acasă. Când mă aflam la Timişoara, neavând tovarăşi de drum, plecam şi singur, căci încă de mult mă deprinsesem a umbla singur.

Intre verii mamei era unul, tatăl d-rului Alexandru Tala-

şescu şi al Constanţei Hodoş, care era notar la Zîmbru şi mai târziu solgăbireu la Halmagiu. Trecând în treburi la Arad, el făcea atât la dus, cât şi la 'ntors popas la noi. Era firească dorinţa mea de a mă duce şi eu la Zîmbru, pe jos cale de vre-o trei zile. Am făcut-o aceasta în timpul vacanţelor mari, după-ce terminasem clasa II. Noaptea adoaua am petrecut-o într'un luminiş recoros şi atunci am auzit întâia-oară cocoşul de munte şi am văzut ciocănitoare mari şi frumoase.

In timpul vacanţelor viitoare tot singur şi tot pe jos am făcut călătoria la Hălmagiu şi de acolo la Vaţa, la Baia de Criş, la Brad, de unde am urcat pe muntele Găina şi pe Bihor. In timpul acestei călătorii am vorbit în câte-va rânduri cu Avram Iancu şi l'am auzit cântând din fluierul, pe care-l purta totdeauna cu dînsul.

Elevul meu era călăreţ şi vânător pasionat. Ne potriviam deci amândoi în ceea-ce priveşte dorul de ducă. Deosebirea era numai, că nu umblam pe jos, ci cutrieram călare pustele poposînd ori mâind când la unul, când la altul dintre conacurile de pe moşii ori la vre-una dintre căsoaiele din pădure. Acasă ne petreceam cu totul altfel timpul.

Muma celor cinci copii avea slăbiciunea de a vorbi franţuzeşte cu guvernanta celor doaue fete, domnişoara Pelagie Tschopp, fată bătrână, fiica unui profesor dela Gratz şi prima bacalaureată, pe care am cunoscut-o în viaţa mea.

Aceeaşi slăbiciune o avea şi tinerul Stefan Bohus, om necăsătorit, de vreo trei-zeci şi cinci de ani. Trăia singur în castelul lui, dar masa o lua la Grofiţa, unde-şi petrecea ziua întreagă mai ales făcând lectură franţuzească. Dorind să înţeleg şi eu cele citite de dânşii, mi-am cumpărat o gramatică şi-am început să 'nvăţ franţuzeşte, ceea ce putea să-mi fie şi de altminteri de folos.

Mama era cu toate aceste supărată şi când mă vedea cu cartea franţuzească 'n mână.

De multe-ori îmi spusese, că pot să fiu popă bun şi fără-ca să ştiu nemţeşte. Cu atât mai puţină nevoie aveam de limba franţuzească.

Mai erà apoi şi alta.

Soţia lui Bohus, născută Szögyenyi, făcea parte din înalta aristocraţie a Ungariei şi era presidenta reuniunii femeilor din Ungaria. Saloanele ei erau deci un fel de loc de 'ntâlnire atât la Arad, şi la Pesta, unde petrecea lunile de iarnă, cât şi la Şiria, unde se 'ntorcea pe la sfîrşitul verii.

Cel mai tînăr dintre cei trei fii ai ei, Vladislau, care făcuse cu Kallay şi cu Szögyenyi, Slovaci şi ei, o călătorie prin Egipet şi prin Asia Mică, luase de curând în căsătorie pe fiica lui Görzei, o femeie de rară frumuseţă. Bătrâna ţinea deci să-şi presente nora şi serbările se ţineau lanţ la castelul din Şiria. Luam de obiceiu parte la ele şi noi tinerii. Aceasta mai vîrtos o supăra pe mama, care era de părerea, că omul are să-şi petreacă viaţa cu cei de seama lui, să nu se depărteze de la cuib şi mereu îmi zicea *„să nu te 'nstrăinezi"*.

Am trăit timp de un an în mijlocul unor oameni, care toate serile se 'ntrebau, cum au să-şi petreacă ziua de mâne. Ieşiam când călare, când în trăsură la plimbare, făceam din când în când excursiuni mai lungi, jucam cărţi ori la biliard, ieşiam — după sezon — la vânătoare, luam parte la mese mari şi la serate dansante. Nu perdeam însă din vedere, că ai mei sunt aiurea. Nu lipsiam de la biserică, nici de la nunţile ori de la înmormântările celor într'un fel ori într'altul legaţi cu familia noastră, am botezat câţi-va copii şi am cununat câţi-va fini, ba nu mi-a rămas decât să iau lecţiuni de la cantorul Nică Sontorogul, care m'a 'nvăţat cele opt glasuri, ca să pot cânta în strană.

Abia câţi-va ani mai târziu m'am dumirit, de ce ţinea atât de mult mama să stau departe de lumea, în care petreceam partea cea mare a vieţii mele. Nora cea frumoasă a Doamnei Bohuş, deşi avea doaue fetiţe, a fugit cu un căpitan de ulani, ear Grofiţa şi-a părăsit soţul şi s'a remăritat după mai tînărul Stefan Bohuş, care a declarat de ai săi pe cei mai mici dintre cei cinci copii, un băiet şi o fată.

Zilele petrecute atunci la Şiria au fost nu numai frumoase, ci totodată şi bune, căci multe am învăţat pe urma celor trăite 'n cursul lor.

Dar cele mai frumoase şi mai bune zile au urmat după aceea.

Lucrurile veniseră aşa că pentru examenul de clasa

VIII, m'am presentat la Arad prea târziu, când ceilalţi făceau examenul de maturitate. Am alergat la Timişoara. Tot prea târziu. Am fost îndrumat să mă duc la Sătmar. M'am şi dus până la Dobreţin pe calea ferată, ear de acolo cu diligenţa pe la Nyiregyháza şi pe la Carei.

Sătmarul erà àtunci oraş maghiar de vre-o doaue-zeci şi patru de mii de locuitori, dintre care puţini Ruteni şi âncă mai puţini Români. Protopopul greco-catolic, Părintele Bran, era profesor de limba română.

După-ce mi-am luat diploma de maturitate, a urmat una din cele mai luminoase părţi a tinereţelor mele: am făcut adecă mergând pe jos, aşa numai singur singurel, lungul drum de la Sătmar până acasă.

Frumoase au fost şi bune mai ales cele şase săptămâni petrecute'n călătoria aceasta, pe care am făcut-o mergând a'ndelete şi oprindu-mă mai ici, mai colo, după-cum mă trăgea inima.

Am trecut atunci pe la Baia Mare şi pe la Baia Sprie la Capnic, de acolo peste Rotunda la Strîmbu, apoi pe la Mogoaje şi pe la Lăpuş la băile de la Stoiceni, unde am petrecut câte-va zile. La Dej m'am oprit o zi. La Gherla, unde îşi ţinea — din întâmplare — „*Asociaţiunea*“ sedinţele, am stat doaue zile,— tot aşa la Cluj, de unde am trecut la Turda, apoi prin valea Arieşului la Ofenbaia, la Rosia, pe la Detunata la Buciumi şi la Abrud, ear de acolo 'n valea Crişului Alb pe drumul ştiut la Şiria.

Multe am văzut, multe am trăit, multe am gândit şi am simţit, multe am învăţat în timpul acestei călătorii, şi toate au slăbit în mine îndemnul de a intra în şcoala teologică din Arad.

Imi era par'că acasă sunt nu numai la Şiria, ci pretutindeni, pe unde umblasem, că apropiaţi îmi sunt toţi oamenii, prin mijlocul cărora trecusem, şi nu mă 'ncânta de loc gândul de a mă 'nchide ca popă într'un sat.

La Pesta.

După-ce m'am întors acasă, ai mei stăruiau să nu-mi mai urmez studiile, ci să întru scrietor la vre-un notar. Avându-mi înse 'n busunar diploma de maturitate, îmi era

greu să resist în faţa celor ce mă 'ndemnau să mă 'nscriu la universitate. Lasă că'n călătoria mea la Sătmar şi înapoi cheltuisem numai o mică parte din ceea ce câştigasem în timpul anului, dar nu mă 'ndoiam, că la Pesta voi găsi fie lecţiuni, fie vre-o altă condiţiune, ca să nu fiu nevoit a fi sarcină pentru părinţii mei.

M'am înscris deci la facultatea de drept a universităţii din Pesta.

Nimic din cele ce am găsit la Pesta nu putea să mă încânte.

Era'n toamna anului 1868, când dieta ungară a votat legea pentru egala 'ndreptăţire a naţionalităţilor. Pe mine nu mă 'nteresa însă nimic din cele ce se petreceau în viaţa politică. Nici gazete nu citeam, nici la discuţiunile adese-ori foarte aprinse ale colegilor mei nu luam parte. — Am intrat însă în mişcarea pornită de colegii mei români pentru înfiinţarea societăţii „*Petru Maior*". Am scris, între altele, textul maghiar al statutelor presentate guvernului, precum şi cererea, de care urma să fie însoţite. Glas de altminteri eu, omul de curând venit, nu prea aveam, dar nici nu ţineam să-l am, căci nu 'nţelegeam rostul tendenţelor politice ale unora dintre colegii mei şi mă jigniau certurile lor.

Mai vîrtos mă jignea viaţa studenţească în genere.

Intre profesorii mei nu era nici unul, ale căruia lecţiuni puteam să le ascult cu plăcere. Unul singur, un Evreu de altminteri simpatic, vorbia bine'n limba maghiară: cei-lalţi, Hoffmann, Kautz, Wentzel, îşi ţineau lecţiunile într'o limbă 'n toate privinţele pocită, încât îmi era oare-cum ruşine să-i ascult. După felul meu de a vedea ei trebuiau să se ducă la vre-o universitate germană, şi mi se păreau vrednici de milă aceia dintre colegii mei maghiari, care se simţiau măguliţi, ca Nemţii sunt nevoiţi a-şi ţinea lecţiunile 'n limba maghiară. — Nu erau în stare să-şi dea seamă, că străinii, pe care îi silesc să iee parte la viaţa lor naţională, le pocesc limba şi le strică rosturile culturale.

Urmarea firească era, că studenţii nu se înteresau de loc de cele se se petrec la universitate şi-şi petreceau viaţa prin bererii şi prin cafenele, cu joc de cărţi ori cu discuţiuni politice.

Era — din întâmplare — în ajunul alegerii de președinte pentru reuniunea studenților și se făceau agitațiuni ici pentru Hegedüs, colo pentru Iusth, amândoi mai târziu oameni însemnați în viața politică a Ungariei. Centrele de agitațiune se aflau prin saloanele femeilor depravate, care purtau și ele cocarda fie a lui Hegedüs, fie alui Iusth.

Era o atmosferă oare-cum înăbușitoare, în care eu, deprins a trăi în aier curat, nu puteam să mă simt bine.

Am găsit la Pesta și câți-va dintre foștii mei colegi de liceu, unii de la Arad, alții de la Timișoara, între care Miculescu, fiiul parochului din Pesta, Atanasie Burian, Gruia Liuba și Emanuil Ungureanu, singurul, care mai trăiește. Aveam slăbiciune pentru dânșii și mă bucuram când puteam să stau de vorbă mai cu unul, mai cu altul dintre ei. Erau înse prea așezați, ca să nu zic posomorîți pentru unul ca mine, care chiar și'n cele mai grele 'mpregiurări ale vieții mele am fost pornit spre veselie, am căutat totdeauna partea luminoasă a lucrurilor, am alergat — așa zicând — după fluturi.

Cel mai apropiat sufletește'mi era tot Gheorghe Serb, al căruia tată se afla acum stabilit — ca Septemvir — la Pesta. Având multe legături la Pesta, el și-a dat silința să-mi găsească vre-o „condițiune". Deocamdată Doamna Serb, mama lui, m'a poftit să iau regulat masa la dînsa.

Abia la masa septemvirului am ajuns să mă dumiresc asupra celor ce se petreceau în viața politică.

Erau în dietă trei partide maghiare: partidul lui Ludovic Kossuth, care stăruia pentru desfacerea de Austria a Ungariei, — partidul lui Coloman Tisza, care se mulțumia cu așa zisa uniune personală și — partidul lui Francisc Deak, care susținea pactul dualist încheiat pe zece ani.

Unii trăgeau nădejde, că după trecerea celor zece ani, dacă nu chiar mai 'nainte, Ungaria își va câștiga deplina neatîrnare, alții nu se 'ndoiau, că ea va avea numai acela-și monarch ca Austria și ear alții plecau din gândul, că dualismul se va susținea și după trecerea celor zece ani.

Românii aveau în dietă vre-o patru-zeci de deputați, dintre care câți-va aderenți ai lui Kossuth și alți câți-va, mai mulți, aderenți ai lui Deák. Cei mai mulți constituiseră

partidul național român, care se lupta împreună cu naționaliști sêrbi, cu cei ruteni și cu cei slovaci alăturea cu oposițiunea maghiară contra guvernului.

Septemvirul era — ca Șaguna și ca Gojdu — de părerea, că cei mai primejdioși, pentru Români sunt Tisza-iștii și Kossuth-iștii și ca deputații români n'au să între în partidul lui Deák, dar au să sprigineasscă guvernul când e atacat de Kossuth-iști și de Tisza-iști. — El însu-și, fiind înalt funcționar judecătoresc, nu făcea politică.

Naționaliștii erau despărțiți în doaue grupuri. — Câți-va, mai puțini, stăruiau pentru organisațiunea federativă a monarchiei. Organul de publicitate al acestora era „*Federațiunea*“ redactată de A. Roman. In fața „*Federațiunii*“ stetea „*Albina*“ redactată de Vincențiu Babeș, — organul Mocsonyi-eștilor, în care se făcea politică maghiară în socoteala Românilor. Era politica, despre care vorbește d-l Iosif Sándor: li se dedea partidelor maghiare ajutor pentru resturnarea guvernului, ba Sigismund Borlea, unul dintre cei mai înflăcărați naționaliști, a rostit chiar vorba, că contra guvernului e gata să se unească și cu dracul.

Tot politică după tipicul maghiar făceau și naționaliștii români din Ardeal, care, passiviști, declaraseră resistența passivă față cu dieta din Pesta precum maghiarii o declaraseră față cu Reichsrathul din Viena.

Tot la masa Septemvirului m'am dumirit și pentru-ce politica aceasta era greșita.

Pecând pentru Tisza și pentru Kossuth Ungaria era *stat național maghiar*, Deák a recunoscut *caracterul poliglot al regatului ungar*, și guvernul dualist luase față cu coroana angajamentul de a asigura prin o lege organică toate drepturile acordate de monarch în timpul absolutismului și'n al așa zisului provisoriu. In deosebi Românilor li s'au asigurat cele doaue metropolii și învățământul național împreunat cu ele. Metropolia ortodocsă, în care erau împreunați Românii din Ardeal cu cei din Țara ungurească și cu cei din Banat, urma să se organiseze ea însă-și printr'un statut alcătuit de congresul ei liber ales, și guvernul luase angajamentul de a face ca statutul acesta să fie votat de dieta ungară pentru-ca să fie apoi sancționat de mo-

narch. Prin aceasta era asigurat dreptul bisericii, ca statutul ungar numai cu învoirea congresului ales de dînsa să mai poată fi modificat.

Când dar proiectul de lege pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor a fost presentat dietei, cele doaue partide opoziţionale maghiare au reuşit să tragă 'n partea lor pe unii dintre deputaţii guvernamentali şi astfel proiectul a fost respins. E învederat, că interesul Românilor era, ca proiectul să fie votat, căci în urmă guvernul a fost nevoit să primească modificările cerute de cei ce respinseseră legea la prima votare.

Scriindu-le aceste, îmi aduc aminte de o notiţă publicată sub titlul „*O nouă consfătuire a majorităţilor*“ în numărul de la 10 Fevruarie 1923 al unui mult citit ziar din Bucureşti.

„Guvernul, — a zis d-l I. I. C. Brătianu, — are să trimită în provinciile alipite delegaţi cari să asculte doleanţele minorităţilor, doleanţe pe cari *guvernul le va satisface* **în măsura posibilului“.**

Dacă e adevărat, că d-l. I. I. C. Brătianu a scăpat aceste vorbe, D-sa face politică maghiară 'n statul român şi mă ajută pe mine să-mi dumiresc cititorii asupra celor petrecute 'n timpul, când mă aflam la Pesta.

„Măsura posibilului“ a fost întrodusă atunci în legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor, în care li se asigură Românilor o mulţime de drepturi, de care se pot folosi **„a lehetöségig“**, adecă „în măsura posibilului“, când aceasta se potriveşte cu bunul plac al celor ce fac parte din guvern.

Aveau dreptate cei ce spuneau, că n'au, ce-i drept, Românii să susţină guvernul, ci să se lupte pentru-ca să nu poată ajunge la guvern duşmanii Coroanei, care erau totodată şi duşmanii neamului românesc.

Convingerea aceasta se potrivia şi cu vederile de mai nainte ale mele, dar mai vîrtos m'am întărit în ea ascultând cele spuse la masa septemvirului.

Omul numai trupeşte se naşte, sufleteşte se plămădeşte potrivit cu împregiurările, în care-şi petrece viaţa în timpul copilăriei şi 'n al tinereţelor, şi spre multe potrivite cu firea

mea aşi mai fi fost îndrumat, dac'aşi mai fi putut să profit de bună-voinţa Doamnei Serb.

„Să ştii, — mi-a zis dînsa, — că la masa noastră se pune, 'n toate zilele un tacâm pentru D-ta şi suntem mâhniţi când scaunul pus pentru D-ta rămâne neocupat".

Pentru-ca să poţi însă avea mulţumirea de a sta la masă cu oameni ca septemvirul, trebue să ai şi putinţa de a fi totdeauna îmbrăcat cum se cuvine. Imi era deci greu să mă duc, căci găsiam acolo şi oameni, care nu mă ştiau cine sunt. — Mă duceam deci numai când Gheorghe mă lua cu dînsul şi 'n cele din urmă nu m'am mai dus.

Nici n'am mai stat însă mult la Pesta.

Pentru-ca să ies pe cât se poate de ieftin, am luat dela portarul unei case mari cu chirie un ietăcel nemobilat, în care mi-am instalat un pat, o meşcioară şi doaue scaune. Serviciul mi-l făceam eu însu-mi, căci mama-mi zicea adeseori „Dacă vrei să fii bine servit, serveşte-te tu însu-ţi".

Dimineţile îmi făceam eu însu-mi cafeaua cu lapte, ear serile îmi ferbeam doaue oaue, ori mă mulţumiam fie cu cartofi cu unt, fie cu mezeluri. La prânz tot trebuia înse să mă duc la unul dintre birturile economicoase, care nu se potriviau de loc cu mesele, pe care 'n timpul celor din urmă trei ani le avusem.

Eu am fost copil cu deosebire plăpând. Acesta a şi fost unul dintre cuvintele pentru care părinţii mă lăsau să umblu razna prin lume. Işi închipuiau, că prin aceasta mă mai înfiripez. Adevărul e, că'n timpul tinereţelor am fost mereu sănătos şi ţineam la „tăvăleală". La Pesta suferiam adeseori de stomac, ba'n cele din urmă aveam din când în când ferbinţeli şi-mi era mereu somn. Intr'una din zile am adormit la lecţiunea profesorului Hofmann:

„Văd acolo un domn, care doarme,—a zis el. Dacă şi-a petrecut noaptea chefuind, făcea mai bine să rămâie acasă".

Unul dintre colegii mei m'a scuzat spuindu-i că sunt bolnav.

„Cu atât mai vârtos trebuia să rămâie acasă", a zis profesorul.

Doi dintre colegii mei m'au dus deci la un medic, care mi-a spus, că sunt greu bolnav şi m'a trimis acasă promi-

ţându-mi, că va veni acolo, ca să-mi facă diagnosa şi să-mi prescrie medicamente. Acasă am aşteptat însе timp îndelungat fără-ca medicul să vie – deşi se 'nserase.

Era pe la 'nceputul lunei Fevruarie şi, fiindu-mi frig, m'am sculat, m'am îmbrăcat şi m'am dus la „Kreisler"-ul din colţ, ca să-mi aduc un braţ de lemne. — Intorcându-mă apoi cu lemnele, am căzut istovit pe stradă. Adunându-se lumea împrejiurul meu, un comisionar de stradă m'a ridicat şi m'a dus acasă.

Văzând, că n'am pe nimeni, care să mă 'ngrijească, i s'a făcut milă de mine şi s'a dus de mi-a trimis pe soţia lui, o femee âncă tînără, pe cât îmi mai aduc aminte-născută la Tapio Bicska.

Văzând starea, în care mă aflam, dînsa a 'nceput să plângă şi să blesteme, pe medicul, care n'a venit.

Era spălătoreasă şi între aceia, pentru care spăla, se afla şi unul dintre medicii secundari de la spitalul Rokus.— Ea a alergat şi mi l'a adus. — Constatând, că sufăr de catarh de stomac complicat cu peritonită acută, medicul a luat dispoziţiuni, ca să fiu transportat fără de 'ntârziere la spital.

Am zăcut în Spitalul Rokus timp de şase-spre-zece zile într'o sală cu vre-o doaue-zeci de paturi, în care am văzut murind mulţi oameni. — Mi-a rămas viiu întipărită nepăsarea, cu care cei vii se uitau la cei ce trăgeau de moarte. Dacă se 'ntâmpla, ca vre-unul dintre aceştia să-şi aibă patul la fereastră ori mai aproape de sobă, cei-lalţi se certau pe patul, în care zăcea cel gata de a pleca din lumea aceasta.

Zăcând acolo, m'am pătruns de gândul, că aveau multă dreptate părinţii mei când stăruiau să nu-mi mai urmez studiile şi, după-ce am scăpat din spital, am plecat fără de'ntârziere acasă.

La Cumlăuş

Intors acasă, am întrat scrietor la notarul din Cumlăuş, un sat românesc, în care sunt şi Şvabi, precum şi Ţigani, cei mai mulţi geambaşi înstăriţi.

Eram ca acasă, căci Cumlăuşul e între satele de pe

câmpie cel mai apropiat de Şiria, şi Duminecile şi zilele de sărbători de obiceiu le petreceam acasă.

Şcoli aşa zise mari la Cumlăuş, ce-i drept, nu erau, dar eu tot am învăţat acolo neasemănat mai multe decât la universitatea din Pesta, căci trăiam în cea mai strînsă legătură cu lumea cea adevărată şi vedeam în fie-care zi lucruri, care mă ajutau să cunosc oamenii şi împregiurările după adevărata lor fiinţă.

„Principalul“ meu, adecă notarul, absolvent al „teologiei“ din Arad, cânta foarte frumos şi vorbia mai bine ungureşte decât româneşte. El ţinea la mine atât pentru-că credea că scriu mai bine româneşte decât ungureşte, cât şi pentru-că eram în stare să mă'nţeleg cu Şvabii şi'n limba lor, deşi dînşii vorbiau româneşte mai bine decât eu nemţeşte.

Limba protocolară a comunei fiind cea românească, purtam întreaga corespondenţă tot în româneşte. In româneşte scriam actele cerute de particulari, adeverinţe, contracte, testamente, extracte din cărţile „fonduare“ şi altele de felul acesta. In limba maghiară scriam numai adrese trimise comunelor cu limba protocolară maghiară ori răspunsuri date la adrese scrise în limba maghiară.

Chiar dintru început m'am încredinţat însă, că atât „principalul“, cât şi cel-lalt scrietor se folosiau în toate împregiurările mai bucuros de limba maghiară decât de cea română, pe care o scriau pocit şi'n care le lipsiau terminii technici. Cam tot aşa şi eu.

Lucrurile se desfăşurau de altminteri bine atât la primărie, cât şi în sat, căci la Cumlăuş Şvabii erau chiar mai mult decât la Şiria buni îndrumători economici şi culturali. Ei umblau la biserica din Sântana, satul de tot apropiat, şi tot acolo-şi trimiteau şi copiii la şcoală.

Cu greutăţi avea să se lupte lumea de acolo numai în ceeace priveşte siguranţa publică.

După revoluţiunea de la 1848 spiritul de ordine a rămas zdruncinat, ear în timpul celor zece ani de absolutism era un fel de vîrtute patriotică să nu li te supui legilor şi diregătorilor. Pustele cele întinse erau deci pline de fel de fel de făcători de rele, *szegény legények*, —băieţi săraci, care

erau îmbărbătaţi şi întreţinuţi de cei ce luptau contra aşa zişilor „husari ai lui Bach“.

In urmă a fost organisată o poliţie, care a angajat între *„persecutori“* chiar şi pe unii dintre făcătorii de rele, care cunoştiau apucăturile foştilor săi tovarăşi şi ascunzişurile lor. Nici poliţia aceasta n'a răuşit însă să cureţe pustele de „băieţii săraci“. Era oare-cum de sine înţeles, că oamenii de treabă şi mai instăriţi ascund ceea ce săracii fură ori jăfuiesc.

Intr'una din zile birăul de la Cumlăuş, Petru Musca, un om cum se cade, cu scaun la cap şi destul de bogat, s'a pomenit cu patru boi frumoşi în grajdul lui. Era învederat, că cei ce îi furaseră, sîmţînd că persecutorii îi caută, i-au băgat în grajdul birăului, unde după părerea lor persecutorii nu 'ndrăzniau să-i caute. Ar fi fost lucru uşor, ca Muscău să scoată boii din grajdul său şi să-i dee de pripas. N'a 'ndrăznit însă, căci ştia, că are a face cu oameni, care n'o să-l ierte. A plecat deci în treburile satului la Arad, de unde nu s'a 'ntors decât după-ce a primit vestea că peste noapte boii au fost scoşi din grajdul lui.

Lângă primărie se afla cârciuma satului, care era ţinută în arendă de un Evreu.

Intr'una din zile s'au întâlnit acolo câţiva Fericeni cu câţi-va Românești, doaue familii, care aveau socoteli de felul acesta. Cei învrăjbiţi s'au încăierat, şi s'a făcut vărsare de sânge, în care unul dintre dînşii, Roman Gheorghe Lungul, a rămas mort.

Nici odată judecătorii n'au putut afla, cine anume a luat parte la 'ncăierare şi cum a fost omorît Roman Gheorghe. Chiar nici cârciumarul nu ştia nimic, căci, dac'ar fi spus ceva, ar fi trebuit să fugă cât mai curând din sat şi să nu se oprească decât în America-bunăoară.

De aceste sunt multe, încât s'ar putea scrie cărţi întregi despre ele.

La mijlocul drumului între Arad şi Şiria sunt în câmp deschis *„cele doaue cârciume“*.

Când cu împroprietărirea iobagilor sătenii de la Cladova, care se află 'n mijlocul pădurilor ce se întind din sus de podgorie au căpătat pământ prin apropierea acelor cîr-

ciume. Aşa zisele „*odăi*“, în care se adăposteau plugarii în timpul muncilor agricole, erau tot anul cuibare pentru „băieţii săraci“, care luau vamă de la trecători, şi mulţi drumeţi şi-au găsit moartea prin partea locului.

Prin apropiere sunt trei dintre moşiile lui Bohuş. Administratorul uneia din ele, care-mi era prieten, îmi spunea, că şi el are prevăzute'n budgetul moşiei toate ce li se cuvin „băieţilor săraci“, care 'n schimb îi păziau, pe cât era cu putinţă, vitele, caii, clăile, recolta.

Era o mare raritate ziua, în care „băieţii săraci“ nu sevîrsiau vre-o faptă îndrăzneaţă, şi nu puţini erau încântaţi de cele ce se petrec. Se tocise cu desăvîrşire simţământul legalităţii şi cu desevîrşire mulţi erau stăpâniţi de gândul, că e faptă vrednică de laudă călcarea legii ori nesocotirea ei, dacă interesele patriei o cer.

Eu însă am ajuns la convingerea, că nimeni călcând vre-o lege nu poate să-i facă patriei sale vre-un bine, căci rostul statului e asigurarea legalităţii, deci cel mai covîrşitor interes al ori-şi-cărui stat este, ca legile lui să fie de către toţi deopotrivă şi 'n toate împregiurările necondiţionat respectate.

Mai ales aceasta mi-a rămas din cele câteva luni petrecute la Cumlăuş, — căci lucrurile au venit aşa, că m'am lăpădat de gândul de a-mi petrece viaţa ca notar comunal fie la Şiria, fie pe aci prin apropiere“.

Când căzusem adecă bolnav, a rămas ca la citirea catalogului vre-unul dintre colegii mei să strige „*present!*“ în locul meu — cum strigasem şi eu mai nainte pentru alţii, — ear „*Indicele*“ mi l'am dat lui Miculescu pentru-ca să-l presente la subscriere.

Cât-va timp după-ce mă stabilisem apoi la Cumlăuş am primit de la Miculescu o scrisoare, în care mă vestea, că Gheorghe a trimis „*Indicele*“ meu unui prieten din Viena, ca să mă înscrie pe semestrul al doilea la Universitatea de acolo, unde nu se citeşte apelul nominal.

După-cum steteau atunci lucrurile, îmi era cu desăvîrşire îndiferent, dacă se face ori nu la Viena apelul nominal, căci nu-mi trecea prin minte gândul, că e cu putinţă, ca să-mi urmezi vreodată studiile la universitatea din Viena.

Ear cât-va timp în urmă am fost însе citat la cercul de recrutare din cetatea Aradului pentru-ca să mi se facă cuvenita examinare militară.

M'am dus şi am fost declarat „*tauglich*“ pentru serviciul militar.

Abia acum mi-am cerut „*Indicele*“, pe temeiul căruia mi se cuvenia dreptul de a face serviciul ca voluntar pe un an de zile.

In gândul mămei cel mai netrebnic dintre toate aşezămintele era adecă oştirea, şi era pentru mine o mare binefacere să stau în oştire numai timp de un an.

Am fost deci înregistrat în Reg. 33, ca voluntar pe un an, care-şi urmează studiile la facultatea de drept a universităţii din Viena, unde Regimentul avea o companie instalată în „*Gumpendorfer-Kasern*“.

Nu mi-a rămas deci decât sa iau „ziua bună“ atât de la cei din Cumlăuş, cât şi de la cei de acasă, şi la începutul lunei Octomvrie am îmbrăcat, că băiet sărac, în cetatea Aradului haina împărătească, apoi am plecat cu „marşrută“ la Viena, unde tot pe cheltuiala Impăratului urma să trăiesc timp de un an.

Nu-mi trecuse nici odată prin minte gândul, că o să ajung şi pe la Viena, dar nu aveam cuvinte de a mă plânge, că lucrurile au venit aşa — fără de vina mea.

La Viena.

Aducându-mi aminte cele trăite de mine, cel mai covîrşitor dintre sîmţămintele, de care sunt cuprins, este, că pretutindeni, pe unde trecusem, m'am bucurat de multă bunăvoinţă din partea oamenilor, cu care am avut a face, dar nicăiri nu de atât de multă ca la Viena.

Dela Arad am călătorit până la Pesta pe calea ferată, ear mai departe am făcut drumul pe Dunăre, o călătorie pentru mine foarte plăcută.

Mă simţiam fericit pe drum şi încă mai fericit după-ce am sosit la Viena şi mi s'a făcut rost în casarmă.

După rânduiala de atunci noi voluntarii eram înainte de amează-zi liberi, ca să asistăm la cursuri, ear după

amează-zi, de la doaue până la cinci, făceam exerciţii militare. — Serile aveam voie să ieşim.

Drumul de la cazarmă până la universitate era lung, cel puţin de şase chilometri; aceasta însе nu mă supăra, căci atât la dus, cât şi la întors vedeam o mulţime de lucruri şi de mutre pentru mine foarte interesante. Căpitanul meu însе a socotit că e prea obositor pentru mine drumul şi că perd prea mult timp făcându-l, a întervenit dar să fiu „transferat“ la regimentul Ramming, care se află 'n casarma „Francis Iosif I“, a treia casă de la universitate.

Eram la regimentul acela trei-zeci şi şapte de voluntari, între care vre-o doaue-zeci fuseserăm admişi să ne facem anul pe cheltuiala statului. Aceştia eram adăpostiţi într'o sală specială, aşa zisa secţiune a voluntarilor, unde ne întruniam cu toţii şi pentru lecţiunile ce căpitanul şi doi locotenenţi ne făceau în ale milităriei.

Regimentul era slovăcesc, dar în secţiunea noastră erau representate nu numai toate şcolile superioare, ci şi toate popoarele din monarchie.

Poate ori-şi-cine să-şi facă închipuire despre frămîntările ce se petreceau în sala aceea.

Cei mai certăreţi dintre toţi erau Sârbii.

Italienii din Dalmaţia se supărau când li se zicea că sunt Italieni. — „Nu, —ziceau dînşii: — suntem Dalmaţini!“.

Sârbii din Dalmaţia se supărau şi ei când li se zicea, că sunt sârbi. — Ţineau şi ei să fie socotiţi Dalmaţini.

Sârbii din Croaţia se suparau însе când li se spunea că sunt Croaţi, ear Croaţi se supărau când Sârbii din Banat le spuneau, că fac parte din marele popor sârbesc.

Era peste putinţă, ca noi cei-lalţi să nu ne dăm silinţa de a ne dumiri, care dintre Sârbi au dreptate: aceia, care puneau patriotismul mai presus de naţionalitate ori aceia, care ziceau, că cei de acela-şi neam, ori-şi-care li ar fi patria, au să puie'n toate privinţele umăr la umăr.

Nu zile, nici săptămâni, ci luni întregi dearândul s'au urmat discuţiunile înverşunate asupra acestei cestiuni fără-ca să ajungem a fi toţi de acela-şi gând.

Un singur lucru admiteau cu toţii: că oamenii de acela-şi neam, ori-şi-unde s'ar fi aflând şi'n ori-şi-ce fel ş'ar

fi petrecând viaţa, în viaţa culturală au să lucreze împreună. In viaţa economică însе şi mai ales în cea politică lucrarea împreună atîrnă-nu de naţionalitate, ci de stările geografice şi de comunitatea de înterese materiale.

Italienii şi Serbii din Dalmaţia aveau dreptate numai din punctul de vedere economic şi din cel politic: în viaţa culturală aveau să lucreze împreună unii dintre dînşii cu Italienii, ear alţii cu Sârbii. Voind însе să lucreze ei îndeosebi şi 'n viaţa culturală împreună, se împedecă unii pe alţii în lucrare. – Acesta e înţelesul vorbei despre încurcăturile de limbi la turnul Vavilonului. Desfăşurare culturală firească şi rodnică numai din lucrarea împreună a oamenilor îndrumaţi sufleteşte în acela-şi fel poate să resulte, şi de aceea cei mai mulţi dintre noi îi socotim nu numai mişei, ci totodată şi proşti pe Maghiarii, care sîluiesc pe alţii să iee parte şi la viaţa lor culturală.

Luând parte la aceste discuţiuni, am ajuns încetul cu încetul să mă dumiresc asupra pornirilor, de care sunt stăpânite deosebitele popoare din monarchie şi despre îndemnurile fie bune, fie rele ale lor.

Acum ânteia-oară mi-am dat seamă, că vrajba dintre oameni porneşte din îndemnuri, care sunt împotriva firii şi că duşmani ai neamului omenesc sunt cei ce-şi dau silinţa să împedece desfăşurarea firească a lucrurilor.

Cei mai pătimaşi în privinţa aceasta mi se păreau Cechii, tot atât de intoleranţi ca Sârbii, dar mai vicleni, oameni zăcaşi şi făţarnici, care au totdeauna un gând ascuns şi nu te iartă niciodată, dacă le stai în cale ori i-ai jignit într'un fel oare-care.

Cu toate aceste Bezdek, unul dintre camarazii mei, mi-a fost bun prieten, şi alt cech, Bilca, a fost cel mai însemnat dintre binefăcătorii dela Viena ai mei.

Eu unul n'am avut nici odată cuvinte de a mă plânge de vre-un Cech, şi Cech a fost şi Urban Jarnic, de care mă leagă plăcute amintiri.

Spun numai cum mi se păreau Cechii atunci, când mă aflam adăpostit în casarma „Franţisc Iosif I“.

Pe la sfîrşitul anului şcolar am plecat cu regimentul în lagărul de la Bruck an der Leita, ca să luăm parte la

manevrele de acolo, unde ear am dat peste o amestecătură de toate popoarele monarchiei.

Acolo era chiar mai bine decât la Viena, căci primiam adaus la soldă, aveam liber după amează-zi, ba după ori-şi-care manevră mi se dedea o întreagă zi de repaos, eară giur-împregiur erau ici păduri umbroase, colo câmpii întinse, pretutindeni aier curat şi lumină revărsată din plin, la Duminecile şi zilele de sărbători mai cântau şi orchestrele militare.

Dar eu nu m'am dus la Viena numai spre a-mi face rândul în oştirea împărătească.

Dacă-mi aduc bine aminte, acela, care primise Indicele meu şi mă înscrisese pentru semestrul al doilea, era doctorandul Maier, mai târziu profesor de teologie la Sibiiu şi apoi protopop la Selişte. Tot el m'a înscris şi pentru semestrul al treilea chiar mai 'nainte de a fi sosit eu la Viena.

Nu ştiam să preţuiesc îndeajuns bunăvoinţa lui.

In timpul petrecut la Comlăuş mĕ 'ncântase gândul de a mă face şi eu notar comunal ca „principalul“ meu, care avea soţie şi copii, trăia 'n lărgime şi-şi făcuse parte de multe bunătăţi de tot felul. Gândul meu era deci să scap cât mai curând de serviciul militar pentru-ca să mă 'ntorc acasă.

Tatăl meu, care trăia mai mult pentru alţii decât pentru sine însu-şi, mă 'ndrumase, între altele, spre doauă lucruri: unul să mă mulţumesc cu puţin şi să dau tot ceea ce mă iartă puterile, ear altul — să fac cu toată inima tot ceea-ce sunt nevoit a face.

Eram deci cu desevîrşire mulţumit de traiul, pe care-l aveam în casarmă şi, întrat odată în oştire, purtam cu drag uniforma şi-mi făceam până 'n cele mai mici amănunte datoria, încât unii dintre camarazi mă luau drept un fel de maniac şi-şi băteau joc de mine.

Cu aceea-şi stăruinţă-mi urmam şi studiile universitare. Dacă eram odată înscris, nu-mi rămânea decât să şi fiu student în puterea cuvântului.

Cu totul altfel mi s'au presentat lucrurile după-ce am început să iau parte la cursuri. Aveam profesori pe Ihering, pe Lorenz Stein, pe Philips, ba mă duceam să audiez şi la Schäffle, la anatomistul Hirtl şi alţii.

De aici înainte învăţam multe nu numai la lecţiuni şi discutând cu camarazii mei din casarmă, ci şi plimbându-mă, între lecţiuni, pe coridoarele universităţii, stând în cafenea ori mergând mai ici, mai colo pe stradă ori prin parcul oraşului.

Mai ales Eminescu avea o particulară slăbiciune pentru asemenea discuţiuni urmate mergând pe drumuri umblate de lume.

In vîrtutea rânduielii de atunci după semestrul al patrulea studenţii aveau să se presente la primul examen de stat. Eu făcusem primul semestru la Pesta, al doilea la Cumlăuş, ear acum steteam la Viena ca să-mi fac rândul la oaste. Mai fusesem apoi ales preşedinte al societăţii „*România Jună*", pe care atunci o înfiinţaserăm, şi perdeam o mulţime de timp şi cu organisarea societăţii. Chiar şi dacă n'aşi mai fi râvnit la viaţa de notar comunal, aveam destule cuvinte de a nu mă presenta la examenul de stat. Nici perdere pentru mine nu era, nici ruşine n'avea să-mi fie, dacă nu trec examenul.

Mai „bătrânii" mei colegi stăruiau înse să cer termin şi mă 'ncredinţau, ca după discuţiunile avute cu mine ştiu destul pentru-ca să trec examenul. L'am şi trecut îndeoseb, la Ihering, din dreptul Roman chiar „cum laude".

Până la sfîrşitul anului de voluntar mi-a rămas deci timp să mă pregătesc şi pentru examenul de ofiţer de reservă.

După-ce l'am trecut şi pe acesta. cel mai apropiat gând al meu a fost să mă 'ntorc acasă.

Ieşit din casarmă şi desbrăcat de uniformă, am rămas om fără de căpătâiu în cel mai propriu înţeles al cuvântului. Pentru-ca să pot pleca, unul dintre colegii mei români mi-a dat una, altul alta şi cu toţii m'au îmbrăcat — cum s'a nimerit.

Nici astă-dată n'au venit înse lucrurile cum mi le ticluisem eu.

S'a întâmplat adecă lucru, la care nu mă gândisem, că un oare-care Bilca, un cech, avea la Viena un bine reputat institut particular, în care-şi urmau studiile şi câţi-va tineri români, între care şi Alexandru Macedonski. Hozanu, fiindu-i lui Bilca prieten, şi-a dat silinţa să-mi facă rost de pedagog în acel institut. Era prea târziu. Se aflau înse în

institut doi fraţi maghiari, care nu ştiau nemţeşte, comiţii Moritz. In curând după-ce am sosit acasă am primit deci de la prietenul meu vestea, că sunt angajat să-i meditez pe cei doi fraţi pentru un onorar, din care pe timpul acela puteam să trăiesc la Viena destul de bine.

Era peste putinţă să mai stau pe gânduri după-ce timp de un an trăisem la Viena, unde sunt teatre, muzee, galerii şi săli de concert, profesori adimenitori şi prieteni, cu care nu te mai saturi a sta de vorbă.

Adevărul era, că nu mai aveam ce să caut la Viena, unde aveam să 'nvăţ dreptul civil şi cel penal, procedura civilă şi cea penală, dreptul comercial şi altele, care pentru ţerile coroanei ungare nu se potriviau. Guvernul ungar şi luase dispoziţiunea, ca al doilea examen de stat în Ungaria numai trecut la Pesta să fie valabil.

Ar fi rămas deci să mă 'ntorc ear la Pesta şi să mă 'nscriu acolo pentru-ca să fiu admis la examen, ceeace au făcut şi alţii dintre cei ce-şi terminaseră studiile afară de Ungaria.

Cu totul altele erau înse cele ce mă adimeniau pe mine.

Mai 'nainte de a fi sosit la Viena citisem puţin — mai ales în limba maghiară, mai puţin nemţeşte şi franţuzeşte, de tot puţin româneşte. Lecţiunile lui Ihering m'au îndrumat să citesc scrieri istorice, iar Eminescu mă silia — aşa-zicând— să citesc filosofie, ceea ce l'a 'nceput nu mă 'ncânta. Incetul cu încetul am prins înse slăbiciune pentru ori-şi-ce lectură.

Tot îndemnat de Eminescu apoi—âncă pecând mă aflam în casarmă — am început să scriu, cum zicea el, în românească de la Şiria.

Puţin mi-a păsut deci de dispoziţiunile luate de guvernul ungar.

Câte-va luni după 'ntoarcerea mea la Viena, Eminescu m'a presentat d-lui Iacob Negruzzi, care întorcându-se din Germania, s'a oprit la Viena. Am luat înţelegere să-i trimit pentru *„Convorbiri Literare“* câte ce-va, între altele dări de seamă asupra Maghiarilor.

Am început deci să iau parte la mişcarea literară.

Ear cât-va timp în urmă am fost nevoit să mă pun în fruntea mişcării pornite de studenţime pentru unitatea culturală a Românilor şi să iau asupra mea sarcina de preşe-

dinte al comitetului central constituit pentru punerea la cale a serbării de la Putna.

Cei doi ani următori i-am petrecut în lucrarea despre care am vorbit mai în amănunte în ceea ce privește pe alții. Eu îndeosebi m'am ales pe urma acelei lucrări cu multe fie bune, fie rele, dintre care cele mai hotărîtoare sunt trei.

Dându-mi silința să potrivesc propriul meu fel de a trăi cu cele zise de Lorenz Stein și cu cele scrise de Louis Blanc despre trebuințele omenești, m'am pătruns pentru întreaga mea viață de rostul nu numai economic, ci totodată și moral al îndrumării de a mă mulțumi cu puțin. Nu numai trebuințele prea multe și prea mari sunt nesecat isvor de rele îndemnuri, dar și dacă obârșia sărăciei sunt trebuințele nemăsurate, e mare bogăție să te mulțumești cu puțin și în acela-și timp mulțumindu-te cu puțin lași prisosul pentru alții. Nu doară că eu însu-mi n'am căzut nici o dată în păcatul lipsei de cumpătare, dar m'am ferit totdeauna de păcatul acesta și mi-am făcut mustrări când am fost prea slab de ânger. E deci lucru firesc, dacă n'am putut să am o bună părere despre cei ce nici nu țineau să se stăpânească.

Vorbind apoi unde-va despre înțelepciunea practică, Schopenhauer zice, că Confuciu a fost cel mai cu minte dintre oamenii ce-au trăit pe fața pământului. Mă simțiam deci mereu îndemnat a mă dumiri, de ce anume Schopenhauer a zis-o aceasta și am citit cu multă rîvnă tot ceea ce mi-a căzut în mână despre viața lui Confuciu și despre îndrumările date de dânsul. Aceste mi s'au părut și mi se par și acum atât de înțelepte, încât mă simt nemulțumit de mine însu-mi și-mi fac mustrări când se 'ntâmplă să cad în păcatul de a mă fi abătut de la cele mai însemnate dintre ele. Tot ținînd seamă de aceste sunt deci nevoit a judeca și când e vorba de fapte săvîrșite de alții.

Aceste sunt mai ales patru: *iubirea de dreptate*, *iubirea de adevăr*, *buna credință* și *mai ales sinceritatea*, fără de care și cele mai frumoase fapte sunt fățărnicie vrednică de dispreț. Viața, pe care o avem aici pe pământ, nu e vrednică să ne 'njosim de dragul ei nedreptățind fie chiar și numai pe dușmanul nostru, spuind ceea ce știm, că nu-i adevărat, amăgind pe cei ce se apropie cu încredere de noi

şi mai ales dându-ne silinţa să le părem altora cum în adever nu suntem.

Stăruind în aceste vederi, mai vîrtos m'am lipsit pe mine însu-mi de destoinicia de a mă potrivì cu oamenii, în mijlocul cărora îmi petrec viaţa, şi m'am făcut azi unuia, mâne altuia urgisit pe urma părerilor mele despre faptele lui.

Al treilea lucru, cu care m'am ales, e hotărîrea de a nu lua nici odată parte la viaţa politică.

Când am sosit la Viena, am găsit acolo Bucovineni Ardeleni, Ungureni, Bănăţeni, Moldoveni, Munteni, ba aveam şi-un Basarabean, — Stamati, — precum şi un Macedonean, Carajani. Unii dintre dînşii erau apoi Bariţieni, alţii Babeşişti, ear alţii Saguniști ori federaliști. Erau înse între noi şi oameni ca mine, care-şi dădeau seamă că toţi suntem Români şi în viaţa culturală avem să lucrăm împreună — stăruind fie-care 'n părerile sale politice.

Din gândul acesta a pornit înfiinţarea societăţi „*România Junâ*“, al căreia preşedinte am fost ales tocmai pentrucă stăruind însu-mi în părerile mele nu-mi dedeam silinţa de a 'ndupleca pe alţii să se lepede de ale lor.

In curând s'a dat înse pe faţă şi o desbinare în ceea ce priveşte viaţa culturală. T. Maiorescu întrase adecă în polemică cu Simeon Bărnuţi şi pe când mulţi se deduseră 'n partea acestuia, Saguniștii, între care Eminescu şi eu, precum şi cei mai mulţi dintre Bucovineni ţineam cu T. Maiorescu, deci cu „*Junimea*“.

In adevăr înse numai noi priviam cestiunile din punct de vedere cultural. Pentru cei-lalţi societatea „*România Junâ*“ şi mai ales sărbătoarea de la Putna erau un fel de paravane, din dosul cărora se făcea propagandă pentru unirea politică, ceea ce noauă ni se părea lucru primejdios. Pentru-ca să putem organisa societatea şi pentru-ca să ni se dea voie de a pune la cale sărbarea, trebuia să fim de bună credinţă. Nu puteam apoi să perdem din vedere, că atât la Italieni, cât şi la Germani unirea politică a fost o urmare firească a unirii culturale şi că am vedea lucrurile dea'ndoaselea, dac'am vrea, ca la noi unirea culturală să se facă abia dupăce a fost făcută cea politică.

Fiind-că eram de bună credinţă şi fiind-că vorbiam aşa, se zicea, că suntem uneltele „*Junimiştilor*“, pe care „patrioţii“ îi socotiau cosmopoliţi, francmasoni, cei mai primejdioşi duşmani ai neamului românesc.

In urma celor văzute şi păţite la Putna m'am întors acasă scârbit şi-l fericiam ear pe fostul meu „principal“, care 'n restrînsul lui cerc de la Comlăuş avea parte de atâte mulţumiri.

In vremea aceasta însе Eminescu a umblat pe la Iaşi, şi'n urma stăruinţelor lui „*Junimea*“ a luat hotărîrea de a-mi da un ajutor de vre-o 10—12 galbeni pe lună pentru-ca să nu-mi mai fiu nevoit a-mi perde timpul dând lecţiuni.

Atât a mai lipsit pentru-ca să nu mai rămaie nici o îndoială, că Eminescu şi eu suntem unelte plătite ale cosmopoliţilor din „*Junimea*“ şi când cu darea de seamă asupra serbării de la Putna o majoritate constituită ad hoc cu ajutorul celor ce mai 'nainte nu voiseră să între 'n „*România Junâ*“ ni s'a dat un aşa zis vot de blam.

Nu mai putea să-mi rămâie nici mie nici o îndoială, că sunt lipsit cu desevîrşire de cuvenitele destoinicii pentru-ca să iau parte la viaţa noastră politică, în care nu numai se iartă, ci se şi cere să fii de rea-credinţă faţă cu aceia, pe care nu ţi-i socoteşti prieteni, să-i nedreptăţeşti, să-i minţi, să-i înşeli, să-i amăgeşti, să-i asupreşti.

III. IN LUMEA LARGA

Lupta pentru limbă

La 1872, pe la 'nceputul lunei August, m'am întors de la Viena la Arad, unde am intrat în cancelaria advocatului Mircea B. Stănescu, ca să fac practică în ale advocaturii.

Mi s'au întâmplat în timpul anului de practică doaue lucruri, pe care trebue să le ştii pentru-ca să poţi înţelege desfăşurarea vieţii politice din timpul acela.

Atât după practica întrodusă 'n timpul aşa zisului „provisoriu“, cât şi în vîrtutea legii „pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor“ Românii aveau dreptul de a se folosi de limba lor în administraţiunea şi 'n faţa înstanţelor judecătoreşti. La 1872 dreptul acesta era respectat şi noi

purtam procesele clienţilor noştri români în româneşte până sus la înalta curte de casaţiune, care ne dedea şi ea hotărîrile şi sentenţele tot în româneşte. Cu atât mai vîrtos se ţinea seamă de dreptul Românilor în administraţiune.

S'a 'ntâmplat apoi, că la Arad a fost ales vice-comite advocatul Tabajdi, care nu ştia şi nici nu voia să 'nveţe româneşte. El cerea deci, ca funcţionarii administrativi, deci şi notarii comunali, să facă actele şi 'n limba maghiară, şi acelora, care nu ţineau seamă de dorinţa aceasta, le făcea prin fel de fel de inspecţiuni şi para înspecţiuni viaţa amară. Urmarea firească a fost, că din ce 'n ce mai mulţi dintre funcţionari, voind să-şi uşureze munca, făceau actele numai în limba maghiară. Aceştia erau lăudaţi, preferaţi la înaintare, ba se bucurau şi de impunitate când se întâmpla să cadă în vre-un păcat, pentru care cei-lalţi erau pedepsiţi.

Românii din Păuliş, în Podgoria Aradului, îşi aleseseră notar pe un Evreu, care ştia bine româneşte, ba era chiar mare naţionalist român. Schimbându-se însе vremurile, el a mai slăbit-o din naţionalism, s'a dat pe brazdă şi-a întrat în rândul celor favorisaţi de vice-comite. Sătenii au reclamat la Comitat şi au cerut să se facă cercetare la faţa locului. Vice-comitele a ieşit el însu-şi să facă cercetarea, şi reclamanţii m'au rugat să-i asist ca sfătuitor juridic cu ocasiunea aceasta.

A fost o luptă grea, în urma căreia a trebuit să vie 'n sat un batalion de infanterie din cetatea Aradului, eară eu am fost tras în judecată ca resvrătitor.

Eram atunci om de doaue-zeci şi patru de ani. S'ar putea deci zice, că m'am pripit şi mi-am perdut sărita. Adevărul e însе, că eu ştiam să-mi păstrez bunul cumpăt şi nu mi l'am perdut nici în împregiurări cu mult mai grele când eram şi mai tiner. Vice-comitele a fost, ce-i drept, nevoit să-şi caute scăparea fugind pe fereastră din cancelaria primăriei, aceasta însе tocmai pentru-că n'a voit să ţie seamă de stăruinţele mele.

E vorba de lucruri petrecute cu patru-zeci şi şase de ani înainte de aceasta, şi sunt amănunte, de care nu-mi voi mai fi aducând aminte. Intâmplările acelea au fost însе hotărîtoare, mi s'au întipărit dar bine şi nici n'am să-ţi spun

decât ceea-ce s'a constatat în procesele verbale încheiate de tribunalul din Arad.

Ca să 'nţelegi cele ce au urmat după sosirea vice-comitelui la faţa locului, ai să ţii seamă de îngâmfarea tipică a vice-comitelui, o matahală de om foarte înalt şi spătos, căruia lumea îi zicea şi „Tabajdy-Paşa". Iţi mai spun apoi, că 'n podgoria Aradului sunt vii multe şi foarte vestite, toate lucrate de Români, care tocmai de aceea sunt oameni cu dare de mână şi cam ţanţoşi, cărora nu le împunea de loc îngâmfarea vice-comitelui.

Mi-e par'că văd şi acum cancelaria încăpătoare, în care se 'ndesuiau sătenii reclamanţi şi curtea primăriei, care deasemenea era plină de o lume cuprinsă de viiu neastâmpăr şi din ce în ce mai nerăbdătoare.

Chiar din clipa sosirii sale vice-comitele a mers prea departe în silinţa sa de a-i face pe oameni să nu peardă din vedere, că el e capul administraţiunii comitatense, încât le era celor mai mulţi învederat, că a venit el însu-şi la faţa locului tocmai pentru-ca să-l scoată pe notar basma curată.

Lucrurile nu puteau să iasă bine.

De oare-ce, el întrând în cancelarie, nu şi-a scos pălăria, unul dintre fruntaşi şi-a pus şi el pălăria 'n cap şi i-a făcut şi celor-lalţi săteni semm să facă şi ei tot aşa.

Notarul s'a răstit la oameni stăruind să se descopere.

„Ba noi nu! — a răspuns fruntaşul. — Legea noastră e, că aşa, cum ni se zice „Bună ziua", avem să răspundem şi noi. — Să-i spun domnului acestuia, că noi nu ştim, de unde v'aţi pripaşit D-ta şi el pe aici pe la noi, care suntem acasă. Mâne ori poîmâne ear o să bată vre-un vânt, care vă spulberă de aici, eară noi şi copiii noştri tot aici remânem şi casa, în care ne aflăm, din sudoarea noastră e zidită. Dacă D-sa nu ţine seamă de aceasta şi nu ne zice „Bună ziua!" când ne trece pragul, n'avem nici noi la ce să răspundem cu „Mulţam Dumitale!".

Vice-comitele cam înţelegea şi s'a făcut roşu ca racul.

„Ce zice?" — l-a 'ntrebat pe notar.

„D-Voastră vedeţi ce fel de oameni sunt aceştia, care au reclamat contra mea", —respunse notarul, căruia, precum

se vede, nu-i dedea mâna să tâlcuiască vorbele rostite de fruntaş.

Mai era înse de faţă un „domn“, proprietar de viie, care ştia bine românește, şi acesta a tâlcuit vorbele Românului — chiar adăugându-le oare-care floricele.

„Aceştia sunt oameni primejdioşi,—grăi vice-comitele.— Avem să-i facem să 'nţeleagă şi să sîmtă, că şi aci, ca pretutindeni între hotarele ţerii, tot noi şi numai noi suntem stăpâni“.

„Ce zice?“ m'a 'ntrebat fruntaşul.

I-am tălmăcit vorbele vice-comitelui.

Aşa s'a pornit şi tot aşa s'a şi desfăşurat ancheta.

Era vorba de fel de fel de abuzuri, de neregularităţi, de abateri de la lege, care după părerea vice-comitelui erau lucruri ne'nsemnate, de care n'are să se ţie seamă. Dacă vre-unul se plângea, că i s'au luat taxe prea mari ori ilegale, despre care nu i s'a dat chitanţă, ori că notarul a luat bani pentru lucrări, pe care nu le-a făcut ori era dator a le face gratuit, vice-comitele găsia totdeauna, că dovezile ce i se dedeau sunt ne'ndestulătoare.

De oare-ce sătenii--şi dedeau nemulţumirea pe faţă, îngâmfarea vice-comitelui era din ce în ce mai jignitoare, încât sătenii erau şi ei din ce în ce mai porniţi spre resvrătire. Am fost deci în mai multe rânduri nevoit a-l ruga pe vice-comite să se stăpânească şi să nu fie provocător faţă cu sătenii. El înse cu atât mai vîrtos ţinea să-şi arate puterea şi să-i bage 'n recori pe săteni. Trebuia deci să isbucnească 'n cele din urmă mânia mulţimii.

Mai mulţi dintre săteni se plângeau, că au cerut să li se scrie 'n românește fie chitanţe, fie înscrisuri, fie contracte ear notarul a refusat declarând, că el numai în limba maghiară emite asemenea acte.

„Foarte bine ! — a zis vice-comitele. — Foarte corect ! Pentru aceasta numai laudă i se cuvine“.

Dând în numele sătenilor respuns la această apostrofă, i-am pus în vedere, că nu s'a schimbat nici una dintre legile privitoare la întrebuinţarea limbilor şi astfel are să fie practica de mai 'nainte, căci drepturi odată căştigate nu se pot perde. Câtă vreme forurile judecătoreşti primesc

actele scrise 'n românește ca fiind deplin valabile, Românii au dreptul de a cere, ca asemenea acte să li să emită 'n limba lor".

„Nu e drept, ci abuz! — a respuns el, — și dacă tribunalele și cele lalte foruri fac ticăloșii, nu urmează ca și de aici înainte să facă!".

„Eu țin, — a strigat unul dintre săteni, — ca actul, pe care-l subscriu, să nu fie scris într'o limbă, pe care n'o 'nțeleg".

„Să-i spui, — respunse vice-comitele adresându-se la notar, — că nu e nevoie să 'nțeleagă. Am să 'nțeleg eu, autoritatea competentă, care am să judec ori să iau dispositiuni pe temeiul acelui act. Voi, prostimea, nu 'nțelegeți nimic!".

Aceste vorbe le-au pus vîrf la toate.

Intrând în sală, erau doaue ferești la dreapta, spre curte, și alte doaue în fund, spre uliță. Masa, la care ședea vice-comitele, secretarul, care purta procesul verbal, și trei „honrațiori" maghiari, era așezată în dreptul ferestrilor despre uliță. Eu stăteam în fața mesei, ear în dosul meu să 'ndesuiau oamenii, pe care numai cu anevoia îi mai puteam opri în loc.

„Domnule vice-comite, — am stăruit eu —, vă rog ânc'odată să nu fiți provocator. Cu asemenea vorbe și cu asemenea gesturi mânați lucrurile spre vărsări de sânge. — N'ar fi lucru de mirare, dacă într'o bună zi s'ar ridica vre-unul în fruntea mulțimii adânc jignite."

„Aș vrea să-l văd pe cel ce-ar îndrăzni-o!" — a strigat el ridicându-se'n picioare.

„Fie chiar și unul ca mine! — i-am respuns, — căci au toate un hotar."

Unul dintre cei trei „honorațiori" de la masă s'a ridicat și el în picioare.

„Voi, — li-a zis el sătenilor într'o românească deslușită —, sunteți orbeți, ear acesta, — urmă arătând spre mine —, e vodetul vostru."

Auzind aceste vorbe, sătenii din sală au dat năvală asupra mea, m'au îmbrâncit la oparte și s'au năpustit asupra mesei, încât vice-comitele, notarul, secretarul și „hono-

raţiorii“ au sburat într'o clipă pe feresti'n stradă şi peste puţin li s'a perdut urma.

Lucrul acesta s'a petrecut cam pe la unspre-zece din zi. Eu am stăruit, ca sătenii să deşerteze sala şi primarul să'ncuie apoi uşile şi să le pecetluiască lăsând toate lucrurile în starea, în care să aflau în clipa când vice-comitele şi ai sei au fugit, — apoi lumea s'a risipit în linişte.

Pe la trei după amează-zi a sosit apoi în sat un batalion de infanterie din cetatea Aradului, ca să înăbuşe răscoala. Oştenii'mpărăteşti au fost primiţi cu strigăte de „Să trăiască!“ de către sătenii cu desevîrşire pacinici.

Am fost dup'aceea tras în judecată pentru „rebeliune“ dimpreună cu câţi-va săteni, care au şi fost osândiţi.

Eu îndeosebi înse am ieşit din procesul acesta „cu obrazul curat“,—deşi nişte „honoraţiori“ deduseră mărturie, că şi la birt, în timpul mesei, mă lăudasem, că da, — am să mă ridic în fruntea mulţimii, ca să pun la cale o groaznică vărsare de sânge.

Ţiind seamă de lămuririle date de mine, de mărturisirile sătenilor şi de constatările făcute de comandantul batalionului, judecătorul a declarat că'n ceea ce mă priveşte nu e cas de urmărire şi toate stăruinţele lui Tabajdi au remas cu atât mai vîrtos zadarnice, cu cât chiar şi'n cercurile maghiare el era desaprobat în ceea ce priveşte întrebuinţarea limbii româneşti.

El era cu atât mai îndârjit, şi peste câte-va luni la una dintre judecătoriile cercuale a fost respinsă o cerere dată de mine în limba românească sub cuvântul, că judecătorul nu înţelege limba, în care e scrisă cererea aceea.

De oare-ce chiar cu o zi mai nainte primisem de la aceea-şi judecătorie o hotărîre scrisă 'n românește, nu mai încăpea nici o 'ndoială în ceea ce priveşte gândul, din care a pornit respingerea.

După-ce atât curtea de apel, cât şi cea de casaţiune s'au declarat încompetente de a se pronunţa, i s'a adresat ministrului de justiţie o interpelaţiune în dietă. Ministrul, atunci Pauler, şi-a exprimat părerea de rău, că nu poate găsi destui judecători, care ştiu românește, ear dieta a

aprobat respunsul acesta cu majoritate strivitoare şi cu aplause ostentative.

Cestiunea a fost atunci viiu discutată atât în dietă, cât şi prin coloanele ziarelor şi astfel nu mai am nevoie de a stărui asupra ei. E destul să-ţi spun, că luând votul dietei drept interpretare autentică, guvernul nu se mai simţia obligat a numi în ţinuturile cu poporaţiune română numai judecători, care ştiu şi românește, ear judecătoriile au început să respingă actele scrise 'n românește.

Puşi în faţa acestei stări de lucruri, advocaţii români au ţinut întruniri, în care au luat peste tot hotărîrea că nu le remâne decât să poarte şi procesele clienţilor sei români tot în limba maghiară, căci în lupta pentru dreptul public al Românilor nu pot să pună'n joc interesele particulare ale clienţilor săi.

Nu puteam să zic atunci şi nu zic nici acum, că nu aveau advocaţii români dreptate. Era marea obştie românească interesată a sări să-şi apere dreptul odată câştigat, şi vina advocaţilor era numai, că ei ca fruntaş n'au îndu-plecat această mare obştie să-şi facă datoria. Pentru mine era mai presus de toată îndoiala un lucru: că nu mai pot deocamdată să fiu în statul ungar nici advocat, nici judecător, căci aşi fi nevoit să nesocotesc drepturile poporului român folosindu-mă de limba maghiară.

Am fost deci îndemnat să întru în administraţiune, unde tot mai era împusă limba românească.

Când cu resvrătirea de la Păuliş fusese adecă mult discutată cestiunea şi chiar şi cei mai zeloşi dintre naţionaliştii maghiari fuseseră nevoiţi să admită, că nu avea vice-comitele dreptate, deci că diregătorii administrativi sunt datori a se folosi de limba românească.

Vezând-o aceasta, Tabajdy a fost şi el nevoit să declare că se mulţumeşte ca subalternii săi să traducă cele mai importante dintre acte în limba maghiară pentru-ca el să le poată înţelege când face inspecţiuni.

Urmarea firească era, că de bunăvoinţa vice-comitelui, se bucurau mai ales aceia dintre diregătorii români, care dedeau dovezi, că ştiu bine şi limba maghiară.

Eu mai ştiam şi limba germană, lucru de oare-care'n-

semnătate, căci în comitat sunt multe sate şvăbeşti, toate mari şi bogate.

Mi s'a propus deci să-mi pun candidatura ca vice-notar comitatens.

Fiind susţinută candidatura de preşedintele scaunului orfanal, Constantini, un macedo-român cu mare trecere şi la maghiari, erau asigurate şi voturile celor mai mulţi dintre membrii maghiari ai congregaţiunii, încât „naţionaliştii" noştri mai zeloşi scoseseră vorba, că ear am trecut în partea „renegaţilor". Până chiar şi Tabajdy se 'nvoise să fiu ales.

Au intervenit înse chiar în timpul şedinţei, lucruri în urma cărora mi-am retras candidatura.

Inainte de votare a fost adecă suspendată şedinţa şi am fost poftit în cabinetul vice-comitelui.

Tabajdy m'a primit cu multă bunăvoinţă, m'a încredinţat, că se bucură de a mă avea între colaboratorii sei şi că nu se'ndoieşte, că mă voi folosi de limba maghiară, pe care o vorbesc şi o scriu atât de bine.

I-am răspuns, că nu voi putea să-i fac plăcerea aceasta, căci vorba e să fiu ales tocmai pentru-că ştiu destul de bine şi româneşte, precum şi nemţeşte.

„Eu sunt înse şeful administraţiunii comitatense, - mi-a'ntimpinat el, - şi am să'nţeleg toate actele".

„Vă veţi folosi, D-le vice-comite, de un înterpret vrednic de toată încrederea, — i-am răspuns eu, — eu înse nu drept interpret, ci drept vice-notar urmează să fiu ales şi trebue să mă supun legii „pentru egala îndreptăţire", care prescrie, că pentru Români româneşte, pentru germani nemţeşte şi numai pentru maghiari în limba maghiară am să scriu.

„Legea, - a zis el cu hotărîre—, nu de D-ta, ci de mine şeful, are să fie înterpretată—, „Ha nem tetszik, menjen Olahorszagba!" (Daca nu-ţi place, du-te în România), a adaugat apoi.

„Mă duc, domnule, dar la timpul cuvenit ear o să mă 'ntorc—şi poate că nu sîngur!"—i-am răspuns şi am părăsit nu numai cabinetul vice-comitelui, ci şi gândul de a mai fi deocamdată diregător administrativ în comitatul Aradului.

Nu putea Tabajdy, ce-i drept, să silească pe diregătorii din Comitat a-i scrie 'n limba maghiară, dar prigonia sub tel de fel de pretexte pe cei ce nu intrau în voile lor. Ca să nu se strice dar nici cu vice-comitele, nici cu Românii, mulţi scriau actele atât în româneşte, cât şi în limba maghiară.

Mai curând ori mai târziu trebuiau să caute a scăpa de această muncă 'ndoită.

După legea „pentru egala 'ndreptăţire a naţionalităţilor" consiliul comunal hotăria limba aşa zisă protocolară. Fiind confirmată hotărîrea aceasta de congregaţiunea comitatensă, diregătorii comunali nu se puteau adresa nici la autorităţile superioare decât în limba protocolară şi tot în acea limbă urma să fie dat şi răspunsul. N'avea deci notarul comunal decât să iee înţelegerea cu primarul şi să'nduplece consiliul comunal a decreta drept limbă protocolară pe cea maghiară şi scăpa de munca 'ndoită, ba se mai punea bine şi cu cei din fruntea comitatului.

Astfel a fost scoasă încetul cu încetul limba română din administraţiune, încât se putea zice, că nu guvernul ungar a impus pe cea maghiară, ci Românii ei înşi-şi s'au lepădat de dreptul de a se folosi de propria lor limbă.

Eară Tabajdy, care le-a pus aceste la cale, a fost numit în urmă comite-suprem şi în comitatul Cărăşului, încât stăpânia asupra celor mai româneşti doaue dintre comitate.

Pe mine nu mă iertă firea să iau parte la lepădarea de drepturi, şi astfel mă sîmţiam îndemnat să mă n'torc ear la Viena, ca să-mi urmez studiile deocamdată, până ce nu se vor fi mai schimbat împregiurările. Indemnul acesta era cu atât mai hotărît, cu cât a murit mama şi după câte-va săptămâni a urmat şi moartea tatălui meu.

Mai unul, mai altul îmi spunea înse, că a mai remas loc pentru limba românească 'n biserică şi în şcoală şi mă 'demna să primesc sarcina de archivar la consistoriul gr. orient. din Oradea-Mare, ba vicarul de atunci, Miron Roman, îmi făgăduia, că va stărui să fiu ales în urmă secretar consistorial.

Am rămas deci la Oradea-Mare, unde aveam locuinţa chiar în casele consistoriului, sub acelaşi acoperiş cu vi-

carul care-mi dedea şi masa şi îmi era, în genere, foarte binevoitor.

In timpul petrecut la Oradea-Mare am pus în rânduială hârtiile din archiva consistoriului, pe care le găsisem aruncate claie peste grămadă. Citindu-le, am rămas viiu atins de statornicia şi de hotărîrea bărbătească, cu care Românii din partea locului şi-au păstrat ortodocsia în luptă cu propaganda catolică. Am ţinut deci se fac pe acolo o călătorie, ca să-i cunosc mai deaproape pe Românii aceia.

Sub impresiunile acelei călătorii am scris novela „*Popa Tanda*“, pe care în urmă, când mă aflam la Iaşi am prescurtat-o după-ce am citit-o prietenilor mei M. Eminescu, Samson Bodnărescu şi Miron Pompiliul, care era din părţile Orădii Mari.

M'am întors din călătoria aceea cuprins de viuă îngrijare.

Găsisem adecă 'n drumul meu case preoteşti, în care numai cu „prostimea“ se vorbia românește; şi atât la ortodocşi, cât şi mai ales la greco-catolici preoţi şi învăţători, care scriau o românească foarte proastă şi-şi purtau în limba maghiară corespondenţa cu autorităţile politice.

Deoare-ce „statutul organic“ hotăreşte desluşit, că limba oficială a bisericii e cea românească ea singură, am stăruit, ca vicarul să iee dispoziţiuni, ca preoţii şi 'nvăţătorii să nu se abată dela legea organică a bisericii.

Şeful meu mi-a dat răspunsul, că şi el îşi poartă corespondenţa în limba maghiară, căci interese mai superioare ale bisericii cer să se ţie seamă de susceptibilităţile puterniciilor zilei.

Am întîmpinat, că cel mai suprem interes al ori-şi-cărei societăţi organic constituite este, ca legea ei să fie respectată.

„Aceasta 'n teorie, mi s'a răspuns cu un zimbet problematic—, dar nu şi'n practica vieţii!“.

Imi era cu toate aceste 'nvederat, că, porniţi odată pe calea aceasta, mai marii bisericii noastre vor ajunge 'n cele din urmă să se 'mpace şi cu gândul, că guvernul, având chiar în vîrtutea statutului organic dreptul de supremă înspecţiune, poate să ceară, ca actele bisericeşti şi cele

şcolare să fie scrise în limba maghiară pentru-ca oamenii lui de'ncredere să le poată înţelege.

Vorba era deci, ca Românii să renunţe şi în biserică precum şi 'n şcoală la dreptul de a se folosi de limba lor şi numai de ea.

Aşa s'au şi 'ndrumat lucrurile în curând după moartea Metropolitului Andreiu.

Şaguna, ducând mai departe politica tradiţională a Românilor, care se răzămau pe puterea monarchiei stăruia cu tot dinadinsul, ca Ardelenii să iee şi ei parte la viaţa publică a regatului ungar şi să-şi trimită reprezentanţii în dieta ungară pentru-ca acolo, alăturea cu fraţii lor din Banat şi cu cei din Ţara Ungurească, să susţină causa monarchiei în luptă cu elementele antidinastice.

In faţa acestui *activism dinastic* se afla *passivismul autonomist* al celor ce nu vroiau să recunoască uniunea cu Ţara Ungurească a Ardealului şi-şi închipuiau, că vor reuşi să facă presiune asupra Coroanei, dacă vor lua, ca maghiarii, o atitudine ameninţătoare şi, stăruind în *resistenţa passivă* nu vor trimite representanţi în dieta ungară.

Urma a dovedit, că aveam noi Saguniştii dreptate când ziceam, că prin această politică 'n doi peri li se fac servicii nepreţuite antidinasticilor, care voiau să desfacă Ungaria de Austria şi profitau de toate strîmtorările Coroanei spre a slăbi monarchia storcând concessiuni din ce în ce mai mari pentru Maghiari. In urma luptelor dintre activişti şi passivişti trebuia să se formeze o grupare oportunistă, oamenii gata de a se da pe brazdă, ca să se pună bine cu stepânii zilei, ori-şi-care ar fi scopurile urmărite de aceştia. Mulţi dintre oportunişti ţineau, se 'nţelege, să fie puşi în rândul *activiştilor*, nu erau însе decât unelte ale guvernului ungar, fie chiar şi contra Dinastiei.

Aceştia se sporiau cu atât mai vîrtos, cu cât erau între Românii cu ştiinţa de carte mulţi cei ce vorbiau şi scriau mai uşor în limba maghiară decât în cea românească.

Murind deci Metropolitul Andreiu, guvernul ungar îşi da toată silinţa să ridice 'n scaunul metropolitan pe vre-unul dintre cei ce sunt gata de a intra 'n voile lui.

Nu mi-a rămas deci decât să plec de la Oradea-Mare.

Pecând însе aceştia erau rău văzuţi între Români, şaguniştii aveau mai ales în Ardeal mare trecere, şi părea lucru cu desevârşire neîndoios, că congresul bisericesc va alege fie pe Vicarul Nicolae Popea, fie pe Episcopul de Caransebeş Ioan Popasu, amândoi oameni de încredere ai lui Şaguna.

Spre a zădarnici alegerea unuia dintre aceştia, passiviştii au dat mâna cu oamenii guvernului, şi Metropolit a fost ales Episcopul Aradului Procopie Ivacicovici, un bătrân neajutorat şi lipsit de ori-şi-ce însemnătate.

Ne aşteptam, ca 'n scaunul episcopesc din Arad să fie ridicat Archimandritul Popea. Aceasta s'a simţit însе îndemnat să remâie Vicar la Sibiiu, unde era nevoie de el. La Arad au fost dar candidaţi Vicaru Miron Roman, pe care-l ştiam foarte bine, şi protopopul Braşovului Ioan Meţianu, pe care după spusele prietenilor mei din Sibiiu şi ale celor din Braşov îl puneam mai prejos de concurentul lui, care era şi mai vechiu în sînul bisericesc.

Nu m-ia rămas deci decât să plec la Oradea-Mare şi, primind prin mijlocirea d-lui Iacob Negruzzi de la „*Junimea*“ un ajutor, am plecat la Viena, ca să aştept acolo schimbarea vremurilor.

Episcop al Aradului a fost ales fostul meu şef Vicarul Miron Roman. Cât-va timp în urmă însе Procopie Ivacicovici a fost ridicat de Sârbi în scaunul patriarchal dela Carloveţ, şi acum Miron Roman şi Ioan Meţianu au încheiat o învoială, în vîrtutea căreia cu ajutorul passiviştilor Miron Roman a fost ales Metropolit, eară Ioan Meţianu a fost ridicat în scaunul episcopesc din Arad.

A mai trecut cu toate aceste multă vreme fără ca guvernul să fi reuşit a face şi 'n biserică şi şcoală ceeace a făcut în administraţiune şi la judecătorii, căci înrîurirea şaguniştilor era covîrşitoare în Archidiecesă şi puternică atât la Arad, cât şi mai ales la Caransebeş.

De la Oradea-Mare

In timpul, pe care l'am petrecut la Oradea-Mare, gândul meu era fireşte, îndreptat mai ales spre cele bisericeşti, şi atunci s'a stabilit felul meu de a gândi în ceea ce priveşte religiunea.

Am avut şi eu, cum vor fi având cei mai mulţi, ba poate ca toţi oamenii, în viaţă o fasă de desvoltare sufletească, în care credinţa e peste putinţă. La Oradea-Mare am început să stau la îndoială şi 'n cele din urmă am fost pătruns de gândul, că e o lipsă de bun sîmţ să tăgăduieşti ceea ce nu poţi să ştii. Nu mi-e dat, — am zis —, să mă conving, că Cristos e o'ntrupare a Dumnezeirii, dar tot atât de puţin îmi este dat să mă conving, că el era om ca toţi oamenii şi numai ca om cuminte nu-mi remâne deci decât să cred şi eu ceea ce'n curgerea timpurilor milioane şi ear milioane de oameni au crezut şi milioane multe cred şi astă-zi.

Ajuns aici, am fost cuprins de milă 'n faţa celor ce tăgăduiesc, am socotit drept duşmani ai neamului omenesc pe cei ce-şi dau silinţa de a slăbi 'n sufletele altora credinţa ori-şi-care ar fi ea şi m'am dumerit prin mine însu-mi asupra rostului preoţimii.

Trăind sub acela-şi acoperiş şi mâncând la aceea-şi masă cu vicarul episcopesc, deci c'o înaltă faţă bisericească, era peste putinţă să nu-mi pun întrebarea, dacă vederile mele se potrivesc ori nu cu felul de a gândi şi de a vieţui a acestui îndrumător de frunte al creştinilor.

In timpul celor câte-va săptămâni, pe care le petrecusem la mănăstirea Putna, s'a 'ntâmplat adese-ori, că, fiind zi de post, părintele Egumen Arcadia, a luat masa, cum se cuvenia, împreună cu cei-lalţi călugări, dar se plângea, că nu prea are poftă de mâncare, ear după masă venia să mănânce cu noi la masa 'ntinsă într'unul din turnurile mănăstirii, ear această adoaua masă nu era de loc de post.

Luând prin ascuns parte la această masă „copioasă", el recunoştea, că săvîrşeşte o faptă pentru dînsul neiertată. Eu eram cu toate aceste de părerea, că păcatul de a nu posti e mai mic decât făţărnicia. In gândul meu el nu se călugărise de bună voie, ci pentru-că-i murise preuteasa şi rânduiala bisericească nu-l ierta să se căsătorească din nou. Eram şi eu de părerea, că celibatul şi toate cele împreunate cu el au fost întroduse în biserica creştinească pentru-ca fruntaşii bisericeşti să poată dispune de slujitorii altarului.

Oameni sunt, la urma urmelor, şi ei, şi nu li se poate face o vină din aceea, că nu se leapădă de cele omeneşti.

Mi se părea deci lucru foarte firesc, că vicarul, tot călugăr şi el, mâncă şi 'n zilele de post carne fără ca să se ascundă, ieşia din când în când îmbrăcat în haine civile şi petrecea bucuros cu cocoanele mai tinere, ba mă supăram când câte o gură rea îşi dedea silinţa să mă încredinţeze că are chiar legături mai întime cu femei.

Mai era apoi la mijloc şi posiţiunea, pe care o avea la Oradea-Mare vicarul bisericii ortodocse.

Intre Românii ortodocşi şi cei greco-catolici nicăiri nu se urmează lupta cu atâta îndârjire ca la Oradea-Mare, unde bogata Episcopie greco-catolică face printre Românii ortodocşi propagandă mai fiind spriginită şi de mai bogata Episcopie romano-catolică. In lupta aceasta ortodocşii caută sprigini la calvinişti, şi totdeauna între calvinişti şi ortodocşi a fost o legătură oare-cum de sine înţeleasă. — Era deci pentru Vicar cestiune de tact să nu-i jignească pe Calvinişti prin forme de vieţuire, pe care ei le socotesc cel puţin exagerate. Tot ca cestiune de tact vicarii erau aderenţi ai lui Coloman Tisza, care era căpetenia bisericii calviniste maghiare.

Cu totul altfel mi se presentau lucrurile după-ce mi-am dat seamă, că slujitorii altarului mai sunt şi îndrumători ai credincioşilor în ceea ce priveşte viaţa practică, atât ca fii, ca soţi, ca părinţi şi ca oameni între oameni, cât şi ca cetăţeni în viaţa economică şi 'n cea morală, deprinzându-i cu stăpânirea de sine şi cu lăpădarea de cele trupeşti în toate împregiurările.

Nu e nimeni silit să se facă preot. Acela deci, care ia asupra sa sarcina preoţiei, are să se împace cu gândul, că va trebui să li se supună 'n toate privinţele, rânduielilor stabilite de sfinţii părinţi şi de tradiţiunile bisericii. Nici un fel de abatere de la aceste nu i se iartă. Cu atât mai puţin i se pot ierta abaterile celor ce s'au călugărit şi au jurat lăpădarea de bogăţiile lumeşti, castitatea şi supunerea necondiţionată. Numai necredincioşii şi duşmanii bisericii creştineşti pot spune, că şi călugării sunt deopotrivă cu ceilalţi oameni în ceeace priveşte trebuinţele trupeşti. Sfinţii

Părinţi au fost oameni înţelepţi, care n'au putut rîndui ceea ce e împotriva firii omeneşti. Postul, stăpânirea de sine 'nfrânarea de ori-şi-ce fel sunt rânduite fiind-că prin ele omul trăieşte mai puţin cu trupul, se înalţă sufleteşte, se petrunde de demnitatea omenească şi-şi îndulceşte firea.

Impărtăşind aceste vederi tradiţionale, puneam călugărul totdeauna mai presus de preotul de mir chiar şi dacă acesta, rămas văduv, a îmbrăcat rasa călugărească, dar şi mă aşteptam ca cel călugărit să-şi petreacă viaţa până 'n cele mai mici amănunte potrivit cu jurământul călugăriei.

Mă simţiam deci dureros atins, când vedeam că vieţuirea vicarului în multe privinţe nu se potrivia cu cinul călugăresc. Nu ţineam seamă de şoaptele gurilor rele, căci ştiam, că cei porniţi spre viaţă destrăbălată îi grăiesc de rău pe cei chemaţi a-i îndruma spre bună vieţuire, pentru-ca să poată zice „De ce să nu fac şi eu ceea ce face Vlădica!?". Stăteam la îndoială şi nu mi-am dat nici odată silinţa să mă încredinţez, dacă e ori nu adevărat ceea ce se şoptia. Ceea ce mă mâhnia era, că vicarul săvârşia fapte, pe care cei slabi în credinţă şi duşmanii bisericii puteau să le iee drept dovezi că sunt adevărate spusele lor.

Mai ales după-ce a fost ridicat în scaunul episcopesc el trebuia să se ferească de asemenea fapte. Neiertându-l posiţiunea ca să iee parte la lupta pornită contra guvernului, el se punea în conflict cu aderenţii partidului naţional, care profitau de slăbiciunile lui pentru-ca să-i scadă autoritatea grăindu-l de rău.

Cu atât mai vîrtos trebuia să se ferească după-ce a fost ridicat în scaunul *metropolitan.*

Ori-şi-cine putea să fie atât bun preot ori bun învăţător român, cât şi bun cetăţean şi fără-ca să ştie altă limbă afară de cea românească. Statul ungar nu câştiga nimic, dacă preoţii şi învăţători români ştiau şi ungureşte şi nimic nu perdea, dacă ei ştiau numai românește. Nici nu le cerea nici o lege să 'nveţe limba maghiară. Era însе pentru maghiari nu numai cestiune de amor propriu, ci totodată şi-o uşurare, dacă 'nvăţau Românii limba maghiară, ceea ce nici o lege nu le înterzicea. Atârna de la bunul lor îndemn, ca învăţându-o să câştige bunăvoinţa stăpânirii maghiare.

Miron Roman avea ca Metropolit rostul de a propaga între Români acest îndemn bun. Deocamdată însе silinţele lui erau zădărnice fiind-că nu numai că n'avea destulă autoritate şi nu se bucura de încredere şi de simpatii, ci n'avea nici majoritate fie 'n consistoriu, fie 'n sinod.

După cele petrecute 'n urma articolului publicat de mine 'n *„Telegraful Român“* sub titlul *„Lapsus calami“* el s'a făcut chiar urgisit.

Au venit timpuri, când nu mai putea nimeni să fie 'n regatul ungar nici preot, nici învăţător român, dacă nu ştia limba maghiară. Lucrul acesta ar fi fost peste putinţă, dacă 'n fruntea bisericii înfiinţate de Şaguna s'ar fi aflat un Metropolit cu autoritate covîrşitoare, care se bucură de încrederea credincioşilor păstoriţi de dînsul şi de iubirea lor. In gîndul celor mai mulţi dintre credincioşi era deci o nenorocire naţională, că Metropolitul de la Sibiiu era om cu trebuinţe exsagerate şi astfel mereu strîmtorat şi nevoit a căuta să scape prin fel de fel de expediente, ba pe deasupra şi cu o viaţă întimă mai mult ori mai puţin scandăloasă, încât rămânea la discreţiunea guvernului, care-l tolera numai câtă vreme se putea folosi de el.

De aceasta au să ţie seamă cei ce ţin să se dumirească în ceea ce priveşte viaţa politică şi mai ales cea culturală a Românilor din regatul ungar.

In vreme-ce la Blaj au urmat în scaun Vancea şi Mihali, doi archierei de mare vrednicie, care nu aveau însе posiţiune bine asigurată, la Sibiiu păstoriau Roman şi apoi Meţianu, care nu erau în stare să susţie şi să apere drepturile ce le fuseseră Românilor asigurate prin *„statutul organic“*.

N'am să scriu istoria celor petrecute atunci. Mă voi mărgini la un singur amănunt, care aruncă lumină asupra tuturora.

Şaguna obţinuse pentru biserica păstorită de dînsul un ajutor din partea statului. — Suma acordată drept ajutor era pusă la dispoziţiunea consistoriului, care o împărţia între preoţii ce prin păstorirea lor se făceau vrednici de a fi ajutaţi. E'nvederat, că aceştia nu erau pe placul guvernului, nici pe al Metropolitului. Vorba era deci, ca majoritatea

consistoriului să fie oameni gata de a intra'n voile Metropolitului, deci ale guvernului. Consistoriul era însе ales de sinod. Un consistoriu pe placul Metropolitului nu era deci cu putinţă câtă vreme şaguniştii aveau majoritatea în sinod. Guvernul se folosia deci de toate mijloacele, ca în sinod să fie aleşi oameni agreaţi de el. A'nceput deci să'mpartă el ajutorul de stat prin diregătorii administrativi între preoţii cu bune purtări în viaţa politică, îndeosebi între agenţii lui electorali. „Ajutorul" era deci un mijloc de corupţiune, şi şaguniştii din sinod stăruiau să nu li se dee preoţilor autorisaţiunea de a primi ajutorul, daca nu li-e acordat de consistoriu.

La 1884, când m'am întors de la Bucureşti şi m'am stabilit la Sibiiu, şaguniştii tot mai aveau majoritatea atât în consistoriu, cât şi în sinod.—Când cu cele mai apropiate alegeri au fost apoi puse toate 'n mişcare pentru-ca să i se asigureze Metropolitului majoritatea. In zadar însе. Am fost nevoit să-mi pun şi eu candidatura şi am şi fost ales, dar peste puţin m'am rătras din sinod.

După-ce adecă s'a 'nvederat, că Metropolitul a rămas în minoritate, s'au făcut cele mai grele presiuni şi s'a falsificat alegerea pentru-ca să i se asigureze majoritatea 'n consistoriu.

Sinodul era prefăcut în adunare cu rost politic, la care nu puteam să iau parte.

Susţiitorii drepturilor asigurate prin *„statutul organic"* erau nevoiţi să-şi dee silinţa de a face ca Metropolitul să peardă încrederea şi iubirea creştinilor păstoriţi de dînsul, ceea ce nu era în interesul bisericii, căci pe lângă toate celelalte mai slăbia şi sîmţământul religios.

Cu totul altfel s'ar fi desfăşurat lucrurile, dacă biserica română ortodoxă ar fi fost în stare să ţie cu toată puterea pept în faţa silinţilor asupritoare ale guvernului.

Propaganda culturală

Voind să pornească din Sibiiu o mai întinsă propagandă culturală, Şaguna a'nfiinţat tipografia diecesană şi foaia politică *„Telegraful Român"* stăruind în acela-şi timp, ca

tineri bine 'nzestraţi să fie trimişi la universităţi germane, mai ales la cea din Viena şi la cea din Lipsca. La 1870, când eu am întrat prin unii dintre aceşti tineri în legătură mai strînsă cu „*Telegraful Român*“, Şaguna era un zelos spriginitor al mişcării pornite de „*Junimea*“ de la Iaşi, şi mai ales aceasta ne-a făcut să luăm la Putna înţelegerea de a stărui, ca pentru restabilirea unităţii culturale să se 'nfiinţeze în Ardeal un ziar quotidian, o revistă literară ilustrată şi o bibliotecă poporală.

In înţelesul acesta lucrau nu numai cei adunaţi la Sibiiu împregiurul lui Şaguna, ci şi cei mai mulţi dintre profesorii de la Braşov în frunte cu directorul Meşotă, precum şi fruntaşii braşovenilor, mai ales zelosul Diamandi Manole. La Caransebeş se afla Episcopul Ioan Popasu cu cei adunaţi împregiurul lui; la Năsăud luau parte mai mulţi dintre profesorii, care-şi făcuseră studiile la Viena, eară la Arad se distingeau mai ales redactorii foii „*Biserica şi Şcoala*“, Gerasim Serb, Const. Gurban şi Vichentie (în urmă Vasilie) Mangra, precum şi Romul Ciorogariu.

Unii erau de părerea, că mişcarea urmează să fie pornită din Braşov. Cei mai mulţi nădăjduiau însе, că Saguna ne va ajuta să prefacem „*Telegraful Român*“ în ziar quotidian şi să'nfiinţăm atât revista literară, cât şi biblioteca poporală. La Putna făgăduisem chiar, că mă voi stabili la Sibiiu şi voi lua asupra mea sarcina de a conduce această lucrare culturală.

Boala îndelungată a lui Şaguna şi cu atât mai vîrtos moartea lui a fost dar pentru noi o grea lovitură, şi aveam cu toţii cuvinte de a stărui, ca Archimandritul Nicolae Popea să rămâie fie chiar şi numai ca vicar la Sibiiu, căci Procopie Ivacicovici nu putea să fie o pedecă, de oare-ce şaguniştii aveau majoritate covîrşitoare atât în consistoriu, cât şi în sinod.

Indeosebi eu aveam nădejdea, că după trecerea unui timp oare-care mă voi întoarce de la Viena la Sibiiu, unde asesorul consistorial Nicolae Cristea fusese reînduit de Şaguna redactor al foii „*Telegraful Român*“ câtă vreme va voi să poarte sarcina aceasta.

Lucrurile au urmat însе cu totul altfel.

Cât-va timp după înstalarea sa în scaunul episcopesc fostul meu şef Miron Roman mi-a făcut prin protosincelul Ioan Goldiş propunerea să mă întorc la Arad, unde-mi reservează teren de activitate potrivit cu înclinările mele.

M'am scuzat cu boala, de care suferiam, deşi mă asigura, că la Arad voi putea să mă caut tot atât de bine ca la Viena.

Ear cât-va timp în urmă, la 8/20 Aprilie 1874, am primit de la acum reposatul T. Maiorescu o scrisoare, pe care o reproduc aici în întregime fiind-că ea aruncă o viuă lumină asupra stărilor de atunci.

Plecasem la Viena cu gândul de a mă înscrie la facultatea de filosofie şi de a-mi trece aşa zisele rigoroase la facultatea de ştiinţe juridico-politice. Pentru aceasta în urma stăruinţelor d-lui Iacob Negruzz „*Junimea*" de la Iaşi îmi da un ajutor de 8-10 galbeni pe lună.

Câte-va zile după sosirea mea la Viena am întrat însе în spital, ca să mă caut de o boală, care în timp de cel mult zece zile urma să fie vindecată. Zilele treceau însе una după alta fără-ca să mă sîmt mai bine, ba m'am pomenit în cele din urmă cu altă boală, înflamaţiunea încheeturii de la cotul braţului stâng. Nu numai că n'am putut să ies din spital, dar am fost nevoit să zac toată iarna şi toată primăvara şi medicii erau de părerea, că nu va rămânea 'n cele din urmă decât să-mi amputeze braţul.

In starea această mă aflam când am primit scrisoarea ce urmează.

Bucureşti, 8/20 Aprilie 1874

Domnule Slavici,

Vei fi aflat din jurnale numirea mea de Ministru al Instrucţiunii publice. Pentru mine este acum o întrebare de principiu de a întroduce „Direcţia nouă" în înţelesul ce este explicat în articolele mele din „Convorbiri" (presupun că le-ai citit) spre împrospătarea vieţii Statului Român.

Intre bărbaţii, care representă această direcţie, eşti şi d-ta, şi eu doresc să întroduc această putere noauă 'n mijlocul nostru.

Ce pot face deocamdată pentru d-ta şi ce pot face mai târziu?

Știu că ești bolnav și de ce ești bolnav. D-l Negruzzi m'a ținut în curentul peripețiilor, prin care ai trecut.

Ți se amputează brațul? Cât vei mai fi legat la pat?

Nu exagerezi greutatea împrejurărilor? O scrisoare, ce scriseseși d-lui Negruzzi din Oradea-Mare mi-a părut cam fatalistă în desperarea ei.

De la „*Junimea*" îți trimetem vre-o 8-9 galbeni pe lună. Ii primești regulat? Ce'ți trebue pe lângă aceștia acum?

Și pentru mai târziu la ce te crezi capabil? Profesorat? O funcțiune administrativă în ministeriu? Inspector de școale cu misiunea de a revede și însufleți învățământul din sat în sat și din oraș în oraș.

Respunde, mă rog, și mai întei de toate: nu perde curagiul. Viața întreagă e prea seacă pentru a merita desperarea unui cap ca al d-tale.

Te rog să crezi în înteresul și afecțiunea ce ți-o păstrează cercul nostru literar și îndeosebi.

T. Maiorescu

Primind scrisoarea aceasta, am fost cuprins de sîmțământul, că tot are dreptate prietenul meu Dr. Ioan Hozanu, care mă 'ncredința, că e la mijloc o greșeală de diagnosă și că e destul să ies din spital pentru-ca să mă 'nsănătoșez. Nu mi-am dat deci învoirea să mi se amputeze brațul, ear pe d-l Maiorescu l'am rugat să-mi trimită deocamdată un ajutor, ca să pot ieși din spital spre a petrece un timp oare-care unde-va la aier curat.

Prin Iunie am primit ajutorul și am plecat apoi la Brühl lângă Viena, unde 'n timp de vre-o opt zile m'am înfiripat fără de nici un ajutor medical, numai respirând aier curat, bând lapte proaspăt și făcând băile reci, pe care mi le recomandase prietenul meu, mai târziu celebru hidroterap Ioan Hozanu.

Iți fac împărtășire despre aceste amănunte ale vieții mele particulare pentru-că ele te dumiresc asupra multora dintre faptele de caracter public.

După lămuririle primite de la Bechnitz, de la Eminescu și de la unii dintre cei veniți din România la Putna admiteam, ce-i drept, că formele vieții culturale românești în

România au să fie stabilite, dar mă temeam de deosebitele înrîurîri, care 'n România puteau să falsifice viaţa naţională şi eram pătruns de gândul, că o mişcare culturală sănătoasă numai din Ardeal poate să pornească.

„Drojdiile din România, — zicea Eminescu, — nu mai destilate prin cazan ardelenesc pot să dee esenţă curată".

Ce puteam înse să fac?!

Nici la Oradea-Mare, nici la Arad nu mai aveam ce să fac, ear la Sibiiu, nu era încă pregătit terenul de activitate pentru mine.

N'ar mai fi rămas decât să mă bucur de ajutorul ce-mi acordase „*Junimea*" şi să mă înscriu la 'nceputul viitorului an şcolar. Aceasta înse după scrisoarea primită de la Maiorescu nu mai puteam s'o fac. — Nu perdusem, ce-i drept, timpul de geaba, ci lucrasem mult atât în spital, cât şi la Brühl, unde m'am dus încărcat de cărţi. Nu mă ierta înse firea să mai primesc un dar din bunăvoinţă când mi se dedea putinţa de a agonisi prin muncă cinstită.

Am mai stat deci pe gânduri, am luat înţelegere cu cei dela Sibiiu şi abia prin Noemvrie am plecat la Iaşi, unde mă aştepta Eminescu.

Eram hotărît să stau un timp oare-care în România, dar să nu-mi cer împământenirea pentru-ca să mă întorc când aceasta va fi cu putinţă.

Numai de mare folos putea să-mi fie timpul petrecut în mai de aproape atingere cu cei mai de frunte dintre contimporanii mei români.

In Iaşi am tras la Samson Bodnărescu, atunci director al şcolii normale de la Trei Sfetite. Tot el găzduia şi pe Eminescu, precum şi pe Miron Pompiliu. Petreceam din când în când seara la Matilda Cugler, atunci Doamna Burlă, mai rar la Veronica Micle şi mă simţiam foarte bine în acest cerc mai restrâns. Cu desăvîrşire străin mă simţiam înse în lumea cea aşa zisă bună şi mare, cu care nici până 'n ziua de azi n'am putut să mă potrivesc.

Unul dintre oamenii mie foarte simpatici, d-l Iacob Negruzzi, mi se părea la început cu desevîrşire străin şi prefăcut când ne aflam în „societate" şi aceasta pot s'o zic cu atât mai vîrtos despre cei-lalţi junimişti.

Imi era par'că, mi se face un nod în gât când întram în „*societate*“ şi-i vedeam pe oameni dându-şi silinţa să pară cum în adevăr nu erau.

La Sibiiu.

Diamandi Manole a fost naţionalistul devotat şi zelos, fără de care timp îndelungat nu s'a făcut nimic bun la Românii din Ardeal.

La 1870, când cu mişcarea pornită pentru punerea la cale a serbării de la Putna, comitetul central din Viena a depus la bancherul Murăşanu o parte din banii adunaţi pentru sărbare, ear acesta, perzând banii în joc de bursă, a fugit în America.

De oarece atât Murăşanu, cât şi Nicolae Teclu, preşedintele comitetului, erau din Braşov, Braşovenii au stăruit ca familia lui Murăşanu să restitue banii perduţi. Refusând aceasta, comitetul şi-a dat demisiunea şi sărbarea nici n'ar mai fi avut loc dacă n'ar fi fost la mijloc Diamandi Manole, în gândul căruia nu numai pentru studenţii români, ci şi pentru Românii din Braşov, ar fi fost o mare ruşine dacă n'ar fi avut loc sărbarea. — El stăruia deci cu tot dinadinsul să se adune din nou bani pentruca Braşovenii să scape de ruşine.

Având legături cu fruntaşii negoţătorimii din Bucureşti, din Ploeşti, din Brăila şi din Galaţi, precum şi un cumnat la Bucureşti, altul la Craiova, ear altul la Iaşi, al patrălea la Sibiiu, al cincilea la Braşov, ear al şaselea la Reşinari, şi fiind om cu bun simţ practic, el nu s'endoia, că folosindu-se de aceste legături ale sale va reuşi şi a şi reuşit să adune destui bani pentru punerea la cale a sărbării.

El mergea, cum se zice, la sigur, căci nu cerşia, „ci Taxa“.

Dacă eu dau atât, — zicea — cutare trebue să dee şi el atât, ear cutare şi cutare nu mă pot refusa, căci au interes să nu mă supere, ear de la cutare şi cutare nici nu mai cer, ci scad din ceeace am să le dau. Profita apoi nu numai de sentimentele naţionale ale unora, ci şi de amorul propriu ori de vanitatea altora.

Astfel publica'n ziarele din Bucureşti ceea ce s'a adu-

nat la Iaşi, ear la Craiova ceea ce s'a adunat la Brăila şi la Galaţi.

Indeosebi pe Eminescu, pe câţi-va dintre bucovineni şi pe mine el ne-a 'nduplecat să luăm asupra noastră sarcina de a pune la cale sărbarea. Deşi noaue ne era om cu desevîrşire necunoscut, era destul să aflăm cum a pornit-o el, pentru-ca să nu ne 'ndoim, că greşesc cei ce spunea, că după cele petrecute publicul român ne va mai contribui pentru sărbare şi nu va mai veni la Putna.

Personal nu l'am cunoscut pe Diamandi Manole decât mai târziu, la Bucureşti, unde venia adese-ori în treburi comerciale.

Când cu secularisarea averilor mănăstireşti, statul român luase pentru dînsul şi averile primite de biserica Sf. Niculae din Braşov dela unii dintre Domnii Ţării Româneşti. Când T. Maiorescu era ministru al cultelor, preşedinte al Eforiei bisericii Sf. Nicolae era Popazu, fratele mumei lui T. Maiorescu. Profitând de împregiurarea aceasta, Popazu a stăruit pe lângă nepotul său să intervie pentru-ca să i se restitue bisericii averile secularisate. Ne mai fiind aceasta cu putinţă, guvernul de atunci al României s'a 'nvoit să-i dee bisericii Sf. Nicolae un fel de rentă anuală drept venit al averilor, pe care le perduse. Deoare-ce biserica susţinea şcolile româneşti din Braşov, guvernul ungar n'a dat Eforiei autorisaţiunea de a primi renta, pe care o socotia drept subvenţiune. Eforia a primit-o cu toate aceste, însе pe sub mână.

Aceasta nu se putea face decât prin mijlocirea unui om, care atât la Braşov, cât şi la Bucureşti se bucură de încredere, ştie să păstreze discreţiunea şi e gata să iee în primire bani, despre 'ntrebuinţarea cărora nu poate să dee socoteală publică.

Diamandi Manole a fost timp îndelungat omul acesta.

Membru cu mare trecere al sinodului diecesan şi al congresului bisericesc, preşedinte al Eforiei, precum şi al camerei de comerciu din Braşov, fruntaş al neguţătorimii române, el se bucura de mare încredere. Eu i-am făcut cunoştinţa personală în casa lui T. Maiorescu, prin mijlocirea căruia ridica renta bisericii Sf. Nicolae—şi după-ce în România se schimbase guvernul.

Era, cum se zice, o adevărată grădină de frumuseţă, om, care nu 'nvăţase multă carte, dar era 'nzestrat cu mari daruri firești şi-şi câştigase o cultură întinsă prin călătorii şi prin legăturile lui cu fruntaşii vieţii noastre culturale. — Nu era pentru dînsul nici o cestiune prea complicată şi în toate împregiurările era o plăcere să stai de vorbă cu el

Cu atât mai vârtos era plăcere să lucrezi alături cu dînsul, omul cumpenit, care nici odată nu-şi perdea răbdarea şi voia bună, pe care nici vanitate, nici amor propriu, nici interese personale nu-l abăteau din calea cea dreaptă şi de aceea se bucura şi de încrederea adversarilor sei. Multe din cele petrecute la Românii din Ardeal le sunt reu înţelese celor ce nu ţiu seamă de aceasta.

„*Tribuna*“ din Sibiiu n'ar fi fost, între altele cu putinţă, dacă nu s'ar fi pus Diamandi Manole fruntea miscării pornite pentru înfiinţarea unui quotidian în Ardeal.

De oare-ce asesorul consistorial Nicolae Cristea era unul dintre cumnaţii lui Diamandi Manole, oamenii de rând erau încredinţaţi, că aceasta stăruie de dragul cumnatului său pentru înfiinţarea ziarului.

De oare-ce eu eram ştiut ca junimist, alţii nu se îndoiau, că „*Junimea*“ a pus la cale înfiinţarea ziarului pentru-ca să-şi facă aderenţi în Ardeal.

„Junimiştii“, care ştiau că lucrul acesta nu-i adeverat îşi dedeau silinţa să convingă pe ear alţii, că partidul naţional-liberal e acela care a pus la cale, înfiinţarea „Tribunei“.

Adevărul era cu totul altul, şi eu nu sunt în stare să-l lămuresc tot atât de bine ca Diamandi Manole el însu-şi.

Una din particularităţile lui Diamandi Manole era, că ştia să caracteriseze oamenii dându-le câte o porecla potrivită cu felul lor de a fi. Astfel vicarul Nicolae Popea era pentru dînsul Andreas Hofer, ear Nicolae Cristea era Pater Ambrosios. Profesorilor le zicea „*Substantive*“, ear advocaţilor şi ziariştilor „*negoţători de vorbe*“. Pentru dînsul Saşii erau „*circumspecţi*“, Maghiarii „*Checichemeţi*“, bancherul Ghiţă Pop cel totdeauna spelcuit „*Marchis de Villamarina*“, cumpenitul Eugen Brote „*Lord Palmerston*“, Ioan Bechnitz, care nu discuta, ci se mărginea a-şi da pe fată părerea dela care nu se abătea „*Befehl*“, I. C. Brătianu

„Babacu“, ear T. Maiorescu „*Noterami*“. Eu, care sosiam la Braşov cu trenul de seara şi plecam cu cel de dimineaţă eram când „*Liliac*“, când „*curier rusesc*“.

Trebuia să găsească dînsul vorbă potrivită şi pentru situaţiunea creată prin retragerea de la „*Telegraful Român*“ a lui Nicolae Cristea.

Braşovenii aveau un adevărat cult pentru Şaguna, care pe lângă toate cele-lalte înfiinţase şi şcolile româneşti de la Braşov. Pentru ei deci era o revoltătoare lipsă de pietate nu numai măsura luată de metropolitul Miron, ci şi retragerea de la „*Telegraful Român*“ a lui Nicolae Cristea, care trebuia să rămâie la locul, unde la rânduit Şaguna.

„Nu! — zicea Diamandi Manole, — Şaguna, înfiinţând „*Tipografia archidiecesană*“ şi „*Telegraful Român*“ ni-a pus în mână un pistol, ca să ne apărăm de tâlhari. Dacă guvernul l-a silit pe metropolit să ne scoată din mână pistolul noi avem să adunăm mijloace pentru ca să ne înfiinţăm un tun, un „*Institut tipografic*“ şi un ziar, care propagă 'n fie-care zi ideile lui Şaguna.

Pentru el „*Tribuna*“ era „*Turnul nostru*“, care se descărca în fie-care zi.

Cam aşa vedeau lucrurile şi Braşovenii, precum şi alţii, care au subscris acţiuni pentru înfiinţarea „*Institutului tipografic*“. In gândul meu deasemenea era cestiune nu numai de pietate, ci şi de bun simţ să stăruim în calea croită de Şaguna.

Aceasta nu mai era însă cu putinţă.

După-ce Ardealul a fost unit cu Ungaria, din care nu făcuse nici odată parte, partea covîrşitoare a Românilor din Ardeal a declarat resistenţa passivă şi-a refusat a trimite deputaţi în dieta din Pesta.

Şaguna era de părerea, că această politică passivistă e greşită: Românii toţi trebuiau din contra, să stărue în politica de la 1848, deci să lupte la alegeri contra închinătorilor lui Ludovic Kossuth şi să-şi trimită deputaţii în dieta din Pesta pentru-ca să sprigineascâ acolo pe cei ce se luptă contra Dinastiei, deci şi contra poporului românesc. — In faţa passiviştilor se aflau deci achiviştii, care erau în minoritate. „*Telegraful Român*“ era organul acestei mino-

rităţi. „*Tribuna*“ nu putea deci să se susţie dacă se pronunţa pentru politica lui Şaguna, căci era combătută nu numai de passivişti, ci şi de o parte din activişti. Aceasta cu atât mai vîrtos, cu cât Diamandi Manole şi Braşovenii lui luaseră parte la alegeri şi, făcând cartel cu maghiarii contra Saşilor, aleseseră un deputat pentru dieta din Pesta.

„*Tribuna*“ nu putea să se susţină decât primind fără de reservă programul pasiviştilor şi apărând cu bună credinţă causa română potrivită cu acel program.

Despre aceste nu era greu să-l convingi pe negoţătorul Diamandi Manole. In programul passiviştilor era însе doaue puncte, cu care omul Diamandi Manole nu se 'mpăca.

Unul era cel privitor la Passivitate. După părerea lui passivitatea 'n viaţa politică putea să aibă rost pentru Maghiarii, fără de care conducerea afacerilor publice nu era în Ungaria cu putinţă, nu însе şi pentru Români. Maghiarii chiar se bucurau, dacă Românii nu-i mai supărau luând parte la viaţa politică.

„Ai toată dreptatea! — îi zicea omul, care nu discuta. — Resistenţa pasivă e la Români o minciună. Nu că nu vrem, ci cu legea electorală şi cu procedura electorală din Ardeal noi Românii nu putem să luăm parte la viaţa publică a statului ungar. D-voastre, Braşovenii, aţi ales, ce-i drept, un deputat, dar numai unindu-vă cu maghiarii. Şi ce treabă aţi făcut? I-aţi împins pe Saşi spre guvern. — Şaguna stăruia pentru activitate gândindu-se ca toţi Românii să fie uniţi. Acum, după-ce ne-am desbinat, nu facem treabă nici unii, nici alţii, şi vorbele „*activitate*“ şi „*passivitate*“ nu mai au nici un înţeles“.

Nu-i rămânea nici omului Diamandi Manole decât să se dee învins.

Tot aşa şi 'n ceea ce priveşte punctul privitor la sufragiul universal.

Diamandi Manole, omul cu bun simţ practic, îi socotia lipsiţi de judecată pe Românii, care stăruiau pentru sufragiul universal, pe care erau înteresaţi a-l cere Maghiarii, Germanii, Slovacii, Rutenii şi mai ales Evreii, toţi cei ce prin prăvălii şi prin ateliere, prin fabrici şi prin alte stabilimente industriale au mulţi proletari ca slugi, calfe ori

muncitori. Românii, la care sunt de toţi puţini cei ce nu au cel puţin o cocioabă sunt interesaţi, ca vot să aibă numai oamenii de sine stătători, care au un cens redus.

„Ai dreptate!—zicea ear omul, care nu discuta. — Sufragiul universal asigurează predomnirea străinilor ce trăiesc în mijlocul poporului român. Noi o cerem însе ştiind că nu ţine nimeni seamă, dacă o cerem ori nu".

Diamandi Manole n'ar fi fost el însu-şi, dacă n'ar fi recunoscut, că putem să susţinem programul passiviştilor fără-ca să ne lăpădăm de propriile noastre convingeri.

Mai eram însе la mijloc şi eu.

Făgăduisem, că voi lua asupra mea sarcina de director al ziarului ce se va înfiinţa, când va fi cu putinţă, şi trebuia să mă ţin de vorbă mai ales după-ce în urma unui articol publicat de mine fusese „Nicolae Cristea nevoit a se retrage de la „*Telegraful Român*". Trăisem însе timp de zece ani aproape la Bucureşti, unde îmi asigurasem o poziţiune şi intrasem în legătură cu fruntaşii societăţii care stăruiau să rămân la Bucureşti. Singurii, care mă sfătuiau să fac cum mă trage inima erau M. Kogâlniceanu, T. Rosetti şi I. C. Brătianu, ear între cei ce-şi dedeau silinţa de a mă 'ndupleca să nu mă avânt erau T. Maiorescu, D. A. Sturdza, Generalul Davila, P. P. Carp, Regina Elisabeta şi V. Alecsandri, care mă încredinţa, că Ardelenii nu sunt oameni, cu care se poate face treabă,—ceea ce-mi spunea şi P. P. Carp.

Am plecat deci la Sibiiu cu gândul de ai face pe prietenii mei de acolo să 'nţeleagă, că nu e în interesul causei să iau asupra mea sarcina de director al ziarului, pe care era vorba să-l înfiinţăm.

Cei mai mulţi admiteau, că e lucru riscat să ne punem în conflict cu cei ce stăruiau să rămân la Bucureşti, câţi-va steteau pe gânduri şi unul singur, omul, care nu discuta, o ţinea strună, că fără de mine ziarul nu are nici un rost.

Era, cei drept, şi el de părerea lui Carp şi a lui Alecsandri, numai însе în ceea ce priveşte viaţa politică. Cu oameni, care au avut în mijlocul lor pe Şaguna şi n'au fost în stare să se adune împregiurul lui, în adăver nu se poate face nimic în viaţa politică. Vorba era însă de o mişcare

culturală, care avea să-i facă pe Ardeleni destoinici de a lua cu sorţi de izbândă parte la viaţa politică.

După discuţiuni 'ndelungate a fost deci luată hotărîrea, ca să se facă un fel de fusiune cu „*Gazeta Transilvaniei*“ înfiinţându-se sub direcţiunea lui Aurel Murăşanu un ziar, la care să colaborăm noi cei ce colaborasem mai nainte la „*Telegraful Român*“. In deosebi eu urma să dau pe lângă colaborarea literară şi câte doaue articole politice pe săptămână.

Am plecat deci împreună cu Eugen Brote la Braşov, unde împreună cu Diamandi Manole, cu Ghiţă Pop şi cu Dr. Neagoe am luat cu Aurel Mureşanu înţelegere în ceea ce priveşte condiţiunile fusiunii.

Ţin să spun, că una din aceste condiţiuni era să dau o declaraţiune scrisă, că nici direct, nici indirect nu voi scrie nimic contra lui I. C. Brătianu şi a partidului naţional în genere.

După fremătări urmate 'n timp de doaue zile învoiala s'a făcut apoi, ceea ce numai un om ca Diamandi Manole a fost în stare să scoată la capăt.

Ziua următoare am primit însă la Sibiiu o depeşă, prin care Aurel Murăşanu declara, că-şi retrage subscrierea. A început apoi să publice „*Gazeta Transilvaniei*“ ca ziar quotidian.

Doaue tunuri, care se descarcă 'n fiecare zi! — a strigat Diamandi Manole, şi numai putea să fie vorba, dacă vin ori nu la Sibiiu.—Ar fi fost o adevărată desertare dac'aşi fi rămas la Bucureşti, unde viaţa-mi era fără 'ndoială şi mai uşuoară şi mai plăcută.

Işi dedea negoţătorul Diamandi Manole seamă că întreprinderea, în fruntea căreia se afla ca presedinte al consiliului de direcţiune e cu desăvîrşire riscată, dar omul Diamandi Manole se bucura, că mai riscă şi alţii şi că mişcarea va fi cu atât mai înteţită.

Ioan Bechnitz

Ioan Bechnitz e omul celor mulţi necunoscut, care în Ardeal a pornit mişcarea pentru unitatea culturală a popo-

rului român şi a condus-o timp îndelungat cu pricepere şi cu rîvnă neistovită.

El era fiul unui negoţător, care'n timpul Eteriei s'a refugiat dela Bucureşti la Sibiu, unde a rămas şi după-ce 'n ţările române au urmat Domni pământeni şi şi-a agonisit o avere însemnată.

Crescut ca „băiat de bani gata", Ioan Bechnitz a făcut după îndrumări primite dela Şaguna studii universitare la Viena şi în Germania.

Eu i-am făcut cunoştinţa în toamna anului 1869 la Viena unde se oprise în trecerea lui spre Germania. Dela el am aflat, că Şaguna stăruia pentru propagarea în Ardeal a mişcării pornite de „*Junimea*" şi că avea o părere de tot rea despre clasa cultă română, mai ales despre cea din România.

După 'ntoarcerea sa la Sibiiu, Ioan Bechnitz a fost un zelos colaborator la „*Telegraful Român*".

Din îndemnul lui tinerii trimişi la Şaguna să facă studii universitare fie la Viena, fie în Germania, întorşi la Sibiiu, au înfiinţat un cerc literar şi „*Telegraful Român*" era organul de publicitate al acestui cerc, care avea legături cu Braşovul, cu Năsăudul, cu Aradul şi cu Caranşebeşul.

S'a pornit apoi din cercul acesta o luptă, pe care chiar şi dintre cei ce luau parte la ea numai puţini o 'nţelegeau. Cu atât mai puţini o vor fi 'nţelegând astă-zi.

Sârbii din Croaţia şi cei din Slavonia, unindu-se cu biserica papală, s'au despărţit în ceea ce priveşte viaţa culturală de cei-lalţi conaţionali ai lor, au început să scrie cu litere latineşti şi 'ncetul cu 'ncetul s'a format un popor croat cu literatură deosebită de cea sârbească.

Tot aşa Slovacii din Carpaţii apuseni pela începutul secolului XIX şi-au întemeiat o literatură deosebită de a connaţionalilor săi din Boemia şi din Moravia şi 'n urmă s'au presentat ca popor deosebit.

De o primejdie de acela-şi fel era ameninţat şi poporul român când cu întroducerea în bisericile din Ardeal a limbii româneşti. Am scăpat însă de primejdia aceasta când Moldovenii şi Muntenii au întrodus şi ei limba românească 'n bisericile lor.

Primejdia s'a ivit din nou când preoţimea română din Ardeal a fost înduplecată să primească unirea cu biserica papală şi cât-va timp în urmă a introdus literile latineşti pentru-ca să se despartă de connaţionalii din Moldova şi din Muntenia, cum Croaţii s'au despărţit de connaţionalii lor.

Am scăpat însă şi de data aceasta când literele latineşti au fost introduse şi 'n România.

Trăind însă sub deosebite stăpâniri şi sub deosebite înrîuriri culturale, Românii s'au depărtat unii într'un fel, alţii 'ntr'altul de popor în ceea ce priveşte atât felul de a vedea şi de a sîmţi, cât şi alegerea şi aşezarea vorbelor cât şi ortografia, încât Românilor din Ardeal le era greu să citească cele publicate în România, ear cei din România nu mai citeau cele publicate 'n Ardeal. Bechnitz susţinea cu toată hotărîrea ca să mă mut la Sibiiu.

In gândul lui după declaraţiunea lui Murăşeanu era din partea mea o adevărată deserţiune, dacă rămâneam la Bucureşti, deci nu aduceam jertfa ce mi se cerea şi nu mă avântam în greaua luptă ce se pornia.

Nu mi-a rămas decât să mă mut la Sibiu, şi am făcut-o aceasta cu toată inima.

Cea mai apropiată grijă a noastră a fost să ne punem bine cu greco-catolicii.

Doi dintre membrii consiliului de administraţiune, Dr. Neagoe şi advocatul Mărgineanu, erau greco-catolici.—Am luat hotărirea să reservăm o parte din acţiuni şi încă doaue în consiliul pentru greco-catolici şi ca redactorul ziarului să fie totdeauna un greco-catolic agreat de Blăjani.

Nu numai că greco-catolicii n'au cumpărat acţiuni dară cei doi greco-catolici s'au retras şi ei din consiliu, deşi redactorii au fost totdeauna .greco-catolici, care se bucurau de simpatii la Blaj, şi 'n coloanele ziarului nici o dată nu s'a publicat nici măcar un şir jignitor pentru biserica greco-catolică. M'am dus la Blaj, unde am fost bine primit atât de Canonicii Ţipariu şi Moldovan, cât şi de Metropolitul Vancea, care m'a poftit la masă. Atât însă, numai atât. Toate silinţele noastre de a-i îndupleca pe greco-catolici să iee şi ei parte la mişcarea culturală pornită de noi au rămas zadarnice. Cei câţi-va, care au lucrat îmi

preună cu noi ca Corneliu Pop. Păcuraru, G. Coşbuc, fraţii Septimiu şi Liviu Albini erau socotiţi drept nişte oameni resleţi, dacă nu chiar rătăciţi.

Am găsit la Sibiiu un foarte bine închegat cerc de oameni tineri, care şi-au făcut studiile fie la Viena, fie în Germania, unii profesori la Seminar ori la Şcoala pedagogică, alţii funcţionari consistoriali. Adunaţi împrejurul Vicarului Popea şi a asesorului Cristea şi îndrumaţi de I. Bechnitz, ei nu puteau să fie decât şaguniști, deci şi junimişti, deci din punctul de vedere al Blajenilor oameni primejdioşi. Cei mai însemnaţi dintre dînşii erau Dimitrie Comşa, Dr. Bărceanu, Dr. Crişanu, Protopopul Simeon Popescu, Dr. Aurel Brote, directorul societăţii de asigurare „*Transilvania*“, Eugen Brote.

Rânduiala stabilită era, că fie-care lua masa la el acasă, dar pentru cafea se 'ntâlniau cu toţi la Habermann, unde puneau lumea la cale. Odată pe săptămână cinau apoi împreună luându-şi fie care cu dînsul şi soţia.

E învederat, că „*Tribuna*“ era — mai presus de toate— organul acestui cerc, cercul însă era stepânit de gândul de a se potrivi 'n gând şi 'n simţire cu obştia românească.

De aceea nu era de loc grea sarcina pe care aveam s'o port.

Aveam alăturea cu mine pe Ioan Bechnitz, care n'avea altă treabă decât să mă dumirească de câte ori se 'ntâmpla să stau la 'ndoială.

Unul din păcatele întelectualilor români din regatul ungar era lipsa de cultură generală. Oameni cum se cade erau toţi, dar fie-care se mărginia la cercul restrîns al carierei sale. Ioan Bechnitz era în ceea ce priveşte cultura generală mai presus de toţi întelectualii români, cu care am avut parte să lucrez împreună.

Să nu vorbim nici odată despre lucruri, asupra cărora nu suntem în deajuns dumiriţi, — zicea el, care putea totdeauna să-şi permită luxul de a alerga de ici până colo pentru-ca să se dumirească.

El nu făcea parte din personalul de redacţiune, şi nu-mi aduc aminte, ca să fi scris vre-o dată şi el ce-va pentru „*Tribuna*“. Zicea, că nu se simte 'n stare să scrie aşa, ca

să nu fie nemulţumit de ceea ce a scris. — Ne ruga deci fie pe mine, fie pe Coşbuc să scriem ceea ce voia să spună. Cu toate aceste în fie-care zi el era cel mai dântâiu venit în localul redacţiunii.

După-ce citea corespondenţa şi ziarele sosite peste noapte şi însemna cu creon roşu ceea ce i se părea de oare-care însămnătate, pleca la clubul Saşilor, unde găsia cele mai însemnate ziare germane, franceze, englezeşti ori italieneşti, din care se dumiria asupra situaţiunii şi lua pentru mine notiţe.

Deşi în curent cu mişcarea politică, cu cea literară şi cu cea artistică mai ales în ceea ce priveşte muzica şi artele plastice, i se 'ntâmpla să aibă nedumeriri în ceea ce priveşte unele persoane, vre-o localitate ori vre-o faptă, despre care era vorba prin ziare. El trecea 'n biblioteca clubului şi răsfoia publicaţiunile, din care putea să iee informaţiunile cuvenite.

Astfel ziarul — cu puţină ostăneală din partea mea — era totdeauna bine informat.

Aveam însă şi eu—ca Bechnitz — slăbiciunea de a mă teme, ca nu cum-va cele scrise de mine să aibă efecte neintenţionate de mine.

Şi de temerea aceasta tot el mă scăpa.

In urma unui neajuns al inimii el era nervos şi-şi perdea uşor răbdarea. Dacă i se 'ntâmpla deci să citească'n coloanele „*Tribunei*“ ce-va ce nu se potrivia cu vederile lui, el se supăra şi adese-ori nu putea nopţile să doarmă. Cel mai cu minte lucru era deci, caziarul să nu fie tipărit decât după-ce i-a facut dînsul revisiunea.

Scăpam în felul acesta şi eu de sarcina revisuirii şi de simţământul de răspundere. Se 'ntâmpla, ce-i drept, câte-odată, că ziarul e tipărit prea târziu şi perdeam posta, dar sub ochii lui Bechnitz nu scăpa nimic jignitor.

El ţinea, mai presus de toate, să ne ferim de tot ceea ce ar putea să 'nvrăjbească ori să înasprească conflictele.

In urma stăruinţelor lui şi a fraţilor Brote se 'ncheiase un fel de alianţă cu partidul naţional al Saşilor. Vorba era deci, că în ziar să nu se publice nimic ce-ar fi putut să-i jignească pe Saşi.

Tot atât de mult ţineam cu toţii, ca să fim cruţători şi faţă cu poporul Maghiar, ci să ne mărginim a combate guvernul şi pe Kossut-işti.

Bechnitz în deosebi încă mai mult ţinea să fim cu deosebire cumpătaţi în ceea ce priveşte oamenii de stat ai României. Nu ni se cuvenia să facem critica faptelor săvîrşite de dînşii, şi chiar şi lăudând pe unii jigniam fără de nici un folos pe alţii. Ceea ce puteam să cerem de la dînşii era numai să nu îngreuneze posiţiunea Românilor din regatul ungar amestecându-se 'n treburile lor. Necruţători aveam să fim însă când vorba era de amănuntele faptelor. Fie 'n bine fie 'n rău aveam să spunem adevărul şi întregul adevăr. Cei mai urgisiţi dintre toţi oamenii erau pentru noi închinătorii lui Ludovic Kossut: nici despre dînşii n'aveam însă să spunem ceea ce nu-i adevărat şi de vorbe prea aspre n'avem să ne folosim judecând faptele lor.

Toate aceste şi multe altele le aveam în vedere când scriam, căci ştiam, că Bechnitz, făcând revisiunea, nu le va trece cu vederea.

Avea Bechnitz la Bucureşti rude cele mai apropiate doi veri, la care ţinea foarte mult, fraţii Stoicescu, unul preşedinte la curtea de Apel, ear cel-lalt caligraf şi expert în materie de plastografie. Intr'un rând am reprodus din ziarele bucureştene o înformaţiune elogioasă despre unul dintre aceştia. El a şters-o.

„Aceasta aţi făcut-o de dragul meu, — a zis el — şi rău aţi făcut, căci cititorii „*Tribunei*“ nu ştiu, ce rost are acest Stoicescu în lumea aceasta“.

Adevărul era, că între cititorii „*Tribunei*“ nu erau decât de tot puţini, care ştiau, că trăieşte la Sibiiu şi un oarecare Bechnitz, care de dimineaţa până seara aleargă mereu şi ostăneşte pentru-ca Românii din monarchia habsburgică să aibă un ziar redactat, — vorba lui — cu inima curată.

Cercul din Sibiiu avea legături cu Braşovul, cu Aradul, cu Caransebeşul şi cu Năsăudul şi-şi asigurase pentru „*Tribuna*“ corespondenţi în toate ţinuturile cu poporaţiune românească, precum şi la Pesta şi la Viena. In acela-şi timp Vasile Moraru ne adunase abonaţi în Bucovina, şi pot zice că chiar dintru 'nceput „*Tribuna*“ era organul Bucovineni-

lor. Mai avea „*Tribuna*“ abonaţi şi în Macedonia şi 'n Epir, de unde Popilian şi Lecanta ne trimiteau corespondenţe.

Ne bucuram cu toţi când puteam să publicăm asemenea corespondenţe, dar numai rar de tot se 'ntâmpla să primim câte una, care putea să fie publicată fără de corecturi. Partea cea mai grea a sarcinei, pe care aveam s'o purtăm Bechnitz şi eu erau aceste corecturi obositoare, care trebuiau să fie făcute cu multă discreţiune — pentru-ca autorii să nu se sîmţă jigniţi de ele. In urmă ne dedea şi Coşbuc ajutor, ear după vre-o doi trei ani cele mai multe dintre corespondenţe puteau să fie publicate şi fără de corecturi.

Nimic n'a contribuit la răspândirea „*Tribunei*“ şi la înrîurîrea ei culturală atât de mult ca aceste corespondenţe. „*Tribuna*“ mai era însă şi organ al partidului naţional român şi avea să se susţie 'n luptă nu numai cu adversarii, ci şi cu unii dintre aderenţii lui, care-şi dedeau silinţa de a face peste putinţă existenţa ei, pe care n'o socotiau bine asigurată.

După legea comercială ori-şi-care societate pe acţiuni trebuia să lichideze îndată-ce capitalul i-a scăzut la mai puţin decât jumătate. „*Institutul tipografic*“ în curând a ajuns aproape de situaţiunea aceasta şi nu mai putea să fie scăpat decât dacă abonamentele se vor spori, ca din ele să poată fi acoperite cheltuielile de editură.

Sarcina de administrator al „*Institutului*“ şi al ziarului o luase asupra sa Dr. Aurel Brote, care făcea fel de fel de combinaţiuni spre a spori veniturile tipografiei, în fie-care zi sucia şi 'nvîrtia cifrele şi ne spunea mereu, că ne apropiem de situaţiunea, în care vom fi nevoiţi să lichidăm. Se sporiau, ce-i drept, abonamentele, dar se sporiau şi cheltuielile, şi ar fi fost destul să cumpărăm o mai însemnată provisiune de hârtie pentru-ca să nu ne remâie destul pentru acoperirea celor-lalte cheltuieli.

Administratorul, Bechnitz şi eu ţineam cu toate aceste să începem cât mai curând cu publicarea unei biblioteci poporale.

Pentru-ca să se poată vinde cu preţ scăzut biblioteca aceasta, noi cei dela Sibiiu am pus mâna de la mână şi-am

cumpărat hârtie, ear din această hârtie cumpărată pentru bibliotecă se lua şi pentru „*Tribuna*“.

Acesta era un secret, pe care n'aveau să-l afle duşmanii „*Tribunei*“, ba chiar nici acţionarii din Braşov care ţineau la „*Gazeta Transilvaniei*“, vechea foaie, cu care erau deprinşi din timpul copilăriei.

Mai era apoi şi că cei mai mulţi dintre cei ce contribuiseră pentru cumpărarea hârtiei erau oameni ce trăiau fie-care din lefşoara sa şi aveau casă plină de copii şi astfel jertfa de bună voie era prea mare pentru dînşii. Vorba era deci să li se restitue ceea ce au dat — se înţelege — după-ce se vor fi sporit veniturile „*Tribunei*“. Deocamdată fraţii Brote, Bechnitz şi eu cumpăram hârtie pe poliţe subscrise de noi, ceea ce numai noi ştiam.

Un neguţător ca Diamandi Manole nu putea însă să treacă cu vederea, că 'n socotelile „*Institutului*“ e trecut prea puţin pentru hârtie. Aflând adevărul a ajuns Diamandi Manole să-i zică lui Bechnitz „*Befehl*“

Mai în glumă, mai serios el zicea, că Sibiienii sunt de doaue feluri: unii, care se supun, ear alţii, care nu se supun când Bechnitz porunceşte.

Adevărul era, că noi cei ce făceam parte din cercul tribuniştilor eram oameni, care nu lucrează împreună decât cu aceia, cu care se pot înţelege fără-ca să peardă timpul cu discuţiunea. Mulţi dintre noi erau, ce-i drept, în anumite împrejurări nevoiţi să se însoţească şi cu aceia, cu care înţelegerea nu le era cu putinţă. Ioan Bechnitz nu era însă dintre aceştia, când vorba era de lucruri, care nu se potriviau cu felul lui de a vedea, el se retrăgea într'un colţ şi lăsa pe alţii să lucreze.

Oamenii sunt în adevăr de doaue feluri: unii, care au convingeri oare-cum înrădăcinate, care fac parte din fiinţa lor sufletească, ear alţii, care nici nu ştiu ce va să zică a fi convins şi au numai păreri, care se schimbă după împregiurări şi după înrîuririle, la care sunt supuşi.

Documentele Hurmuzachi

Mă aflam la Viena în „*Allgemeine Krankenhaus*“ când am primit de la T. Maiorescu scrisoarea, prin care m'a

chemat să trec în Ţară pentru-ca să iau parte la lucrarea culturală pornită de „Junimea".

Citind azi, după cinci-zeci de ani, scrisoarea aceea ori-şi-care om cu judecată are să fie cuprins de sîmţământul, că T. Maiorescu exagera nu numai destoiniciile mele, şi totodată şi propria sa putere de înrâurire asupra societăţii în mijlocul căreia urma să-şi desfăşure lucrarea pornită din cel mai bun îndemn.

El însu-şi şi-a dat seamă despre aceasta când spunea, că cel ce ţine să iee parte la viaţa politică a României are — mai nainte de toate — să-şi agonisească milionul, dacă nu are.

Adevărul e, că nu era destul să ai milionul: trebuia să fii înzestrat şi cu alte însuşiri, de care cei însoţiţi în „*Junimea*" erau lipsiţi. De aceea alţii, deci oameni în toate privinţele mult mai prejos de dânşii, au avut în viaţa comună a Românilor înrîurire mai hotărîtoare decât T. Maiorescu.

De gândul acesta am fost pătruns — în ceea ce mă priveşte pe mine însu-mi după-ce 'n toamna anului 1874 am sosit la Iaşi.

Am remas uluit când am văzut risipa, pe care o fac oamenii pentru-ca să pară ceea ce în adevăr nu sunt, şi goana neînfrânată spre a agonisi cu ori-ce preţ mijloacele de traiu în belşug.

Cel mai covîrşitor dintre sînţămintele mele era deci să stau la o parte pentru-ca să nu fiu izbit, lovit, strivit, de cei ce-mi ies în cale.

Eram şi aici, cum fusesem la Viena, primit şi îmbrăţişat cu multă bunăvoinţă. Cu toate aceste nu mă sîmţiam bine în mijlocul lumii, în care intrasem, şi mereu băgam de seamă, ca să nu supăr pe nimeni şi să mă mulţumesc cu puţin.

Eram găzduit deocamdată la Samson Bodnărescu atunci director al şcolii normale, şi tot la el erau găzduiţi Eminescu şi Miron Pompiliu. Eminescu îmi cedase postul de redactor la „*Curierul*" lui Bălăşan, unde luam 100 L. pe lună, destul pentru un om ca mine, care locuia şi mânca oare-cum de pomană. Societate pentru mine mai plăcută

nu puteam să găsesc. Din când în când ne duceam apoi să stăm de vorbă cu Matilda Kugler, atunci soţia prietenului nostru Burlă. In vre-o doaue rânduri am fost şi la Veronica Micle, tot societate pentru noi plăcută şi ea. Vinerile luam parte la întrunirea literară a Junimii. Era o viaţă potrivită cu firea mea şi nu doriam decât ca lucrurile să rămâie tot cum sunt.

Viind însă peste cât-va timp în treburi la Iaşi, T. Maiorescu a stăruit să trec la Bucureşti.

Eu nu puteam să zic „nu". — Mă deprinsesem de mult cu gândul, că oamenii de felul meu sunt purtaţi ca frunza luată de vânt, atîrnători de împregiurări. Un lucru era însă hotărît: că împământenirea nu mi-o cer, deci la viaţa politică nu iau parte. A rămas deci să mi se dee o'nsărcinare, pe care pot s'o primesc şi fără-ca să fiu cetăţean al statului român.

O asemenea însărcinare mi-a găsit T. Maiorescu.

Baronul Eudosie Hurmuzachi ostenise timp îndelungat, ca să caute 'n archivele din Viena şi să copieze documente privitoare la istoria Românilor. Erau, dacă-mi aduc bine aminte, peste doaue mii de documente scrise pe vre-o doaue-zeci de mii de pagini. Mai scrisese apoi Hurmuzachi în limba germană *„Fragmente"* privitoare la istoria Românilor, dintre care numai o mică parte era manuscript gata de tipar. Tot acest manuscript îl daruise apoi statului român, ca să-l publice sub purtarea de grijă a unei comisiuni, din care făceau parte Mihail Kogâlniceanu, Teodor Rosetti, Dimitrie A. Sturdza, Alexandru Odobescu şi B. P. Hajdău.

Documentele fiind scrise unele 'n limba germană, altele 'n cea franceză, ear altele 'n cea latină, în cea italiană, puţine 'n cea românească şi mai multe'n cea maghiară, ear aceste urma să fie însoţite de o traducere 'n românește.

Am fost numit secretar al acestei comisiuni, care-şi avea reşedinţa 'n Bucureşti, unde m'am mutat deci şi eu.

E'nvederat, că publicaţiunea o făcea comisiunea şi eu mă mărgineam să execut dispoziţiunile luate de dânsa.

Documentele aşezate 'n doaue lăzi mari erau date 'n păstrarea lui D. A. Sturdza, care le-a depus la creditul Fonciar, al căruia director era.

Fie-care document era numerotat în şirul, în care a

fost copiat. In acela-şi şir era făcută şi numerotarea paginilor. Hurmuzachi făcuse apoi un catalog de bilete — aşezate în acela-şi şir. Pe fiecare bilet era însămnată data şi numărul documentului, precum şi pagina, pe care el începe. Resumatul conţinutului era făcut în limba germană.

Comisiunea a luat, înainte de toate, hotărîrea, ca documentele să fie publicate 'n şir cronologic, aşa cum au fost copiate, ear resumatele privitoare la conţinutul lor să fie traduse fără de nici o modificare în româneşte.

De oare-ce Hurmuzachi era Bucovinean şi se 'mpliniau o sută de ani de la „răpirea" Bucovinei, comisiunea a luat hotărîrea, ca publicaţiunea să se 'nceapă cu documentele privitoare la Bucovina. Pentru-ca să se poată şti, al câtelea e volumul, care conţine documentele privitoare la Bucovina, aveam să aşez biletele din catalog după datele lor, în ordine cronologică, să constat care documente sunt pentru fie-care jumătate de secol şi fie-care document câte pagini are. Astfel s'a stabilit, că întreaga publicaţiune va trebui să aibă şapte volume şi începutul se va face cu volumul VII.

Pentru-că nu cum-va în urma resturnării şirului la publicare să producă vre-o 'ncurcătură şi unele documente să rămâie nepublicate, eu mi-am făcut pentru siguranţa mea o copie de pe numerele aşezate 'n şir cronologic şi am aşezat ear biletele cum le găsisem, deci în şirul în care fuseseră copiate.

Aceasta lucrare îndelungată şi obositoare a fost săvîrşită sub priveghierea specială a lui D. A. Sturdza, şi abia apoi s'a întrunit comisiunea ca să-şi iee hotărîrile.

Mai aveam apoi să fac un indice de nume, localităţi şi fapte. Trebuia deci să citesc mult pentru-ca să mă dumiresc asupra persoanelor, locurilor şi faptelor, despre care era vorba în documente.

Scoaterea din lăzi a documentelor, darea manuscriptului la tipografie şi corecturile erau deci o mai neînsămnată parte a lucrării. Chiar şi traducerea în româneşte a resumatelor era controlată de comisiune. Iniţiativă şi respundere aveam numai în ceea ce priveşte traducerile din limba maghiară.

Lucram când acasă la mine, când la Creditul Fonciar, când la tipografia „*Socec* şi *Teclu*", şi fiind-că biurou nu

aveam şi 'n condică de presenţă nu sămnam, oamenii rău năraviţi luau drept sinecură cei 350 lei pe lună, pe care îi primiam ca diurnă de la ministeriul Instrucţiunii publice. După-ce dar Junimiştii au ieşit din guvern, Orescu, noul ministru, m'a destituit şi a numit în locul meu pe B. P. Hâjdeu, unul dintre membrii comisiunii.

Lucru tot atât de caracteristic ca măsura luată de guvern, este că cei-lalţi patru membrii ai comisiunii s'au înlocuit şi-au luat hotărîrea de a nu-i pune celui numit la dispoşiţiune manuscriptele şi m'au însărcinat să-mi urmez ca până acum lucrarea pe răspunderea lor, ceea ce am şi făcut.

Drept răspuns, ministrul n'a mai prevăzut în budget suma prevezută pentru publicarea documentelor. Tipografia lucra dar şi ea tot pe răspunderea celor patru membrii din comisiune.

Peste un an de zile am urmat aşa, — se 'nţelege,—mai mult pe apucate, ca de pomană, căci tipografia îmi dedea corecturi numai când n'avea altă treabă, — câte-odată zece şi mai multe coli la un loc.

Schimbându-se guvernul, noul ministru nu m'a socotit înlocuit şi mi-a achitat diurna pe tot timpul trecut printr'un singur mandat, pe care l'am scontat după rânduiala timpului de atunci la bine ştiutul cămătar al ministeriului.

De aici înainte lucrările s'au urmat cu regularitatea stabilită în contractul încheiat cu tipografia, care era obligată să-mi dee doaue coli de corecturi pe săptămână, şi după ear cât-va timp întreaga publicare a fost trecută la „*Academia Română*“, al cărei a membrii erau membrii comisiunii.

Eu eram acum deasemenea membru corespondent al „*Academiei Române*“.

Ancă mai nainte luase comisiunea hotărîrea, ca nişte documente culese de Exarcu din archivele veneţiene să fie publicate şi ele ca „*Suplement*“ la colecţiunea Hurmuzachi. — „*Academia Română*“ a publicat şi multe altele colecţiuni tot ca „*suplemente*“.

Intr'un raport făcut asupra publicaţiunii D. A. Sturdza a stăruit asupra zelului, cu care iau parte la lucrările comisiunii. Am rămas deci pentru colecţiunea Hurmuzachi

îndeosebi secretar şi după ce, în Martie 1884, m'am întors la Sibiiu.

Veniam din când în când, ca să scot manuscripte din lăzile păstrate la „*Academie*“ şi să le dau tipografiei, care-mi trimitea corecturile acolo.

In primăvara anului 1888 am fost osândit de către curtea cu juraţi din Cluj să stau timp de un an în temniţa de la Vaţ. Mi s'a dat voie să merg la Bucureşti, unde am scos din lăzi şi am dat la tipar manuscript pentru tot timpul ce aveam să petrec în închisoare, şi corecturile mi se trimiteau acolo, unde puteam să le fac în toată tigna.

Parte de odată cu publicarea documentelor, parte mai târziu am descurcat manuscriptele „*Fragmentelor*“ şi le-am publicat până 'n cele mai mici amănunte aşa, cum le-a lăsat Hurmuzachi.

Unele dintre aceste au fost traduse de Eminescu, ear altele le-am tradus eu ţiind seamă de toate particularităţile de stil ale originalului german.

Tot sub îngrijirea mea a mai fost publicat manuscriptul lui Nicolae Balcescu despre „*Istoria Românilor în timpul lui Mihaiu-Vodă Viteazul*“, pe care până atunci îl păstrase A. Odobescu.

In colaborare cu M. Kogâlniceanu am publicat, în sfirşit, o broşură asupra „răpirii“ Bucovinei cea mai mare parte extrase făcute din colecţiunea de documente a lui Hurmuzachi.

In Martie 1890 m'am întors de la Sibiiu la Bucureşti, ear la începutul anului şcolar 1894 m'am stabilit la Măgurele, unde am stat până 'n vara anului, 1908.*) In tot timpul acesta am urmat lucrarea pornită ca secretar al Comisiunii.

Timp de peste treizeci de ani am luat parte la această lucrare literară care nu odată era să fie şi ar fi şi fost curmată, dacă Regele Carol I, n'ar fi ţinut cu tot dinadinsul ca ea să fie scoasă la capăt şi n'ar fi intervenit cu toată hotărîrea de câte ori se făcea încercarea de a o suprima.

---

*) Despre activitatea lui Ioan Slavici la Măgurele au rămas manuscrise.

Dăscălirea mea.

La 1875, când m'am stabilit la Bucureşti, limba română nu era obiect de studiu în scolile secundare din România. Se zicea, că scolarii ştiu româneşte şi e destul, că şi toate cele-lalte 'n româneşte le învaţă. T. Maiorescu era înse de părerea, că au nevoie să 'nveţe şi gramatică românească. A luat deci dispoziţiunea, ca deocamdată, până-ce se va fi creat prin lege o catedră pentru studiul limbii române, profesorii, care aveau numai câte şase lecţiuni pe săptămână, să facă şi câte trei lecţiuni de limba română pentru clasa 'ntâi.

Profesorul de filosofie de la liceul „*Mateiu Basarab*", advocatul Răceanu, a declarat, că el numai ca profesor de filosofie a întral în corpul didactic şi şi-a dat demisiunea.

Maiorescu era profesor de filosofie şi petrecuse de multe-ori ceasuri întregi stând de vorbă cu mine, ştiă prea bine ce ştiu şi ce sunt în stare să fac şi m'a însărcinat să dau lecţiuni de filosofie şi de limba română la liceul „Mateiu Basarab".

Chiar şi dacă n'aşi fi avut cuvenita pregătire pentru sarcina ce-am luat asupra mea, m'aşi fi pregătit acum. Adevarul e înse, ca atât în timpul celor din urmă doi ani petrecuţi la universitatea din Viena, cât şi 'n urmă, când mă aflam în spital, am citit mult şi cu multă rîvnă scrieri privitoare la filosofie, la pedagogie şi la Istorie, ear în ceea ce priveşte limba română mă dumirisem mai ales stând de vorbă cu Eminescu. — Mai era apoi şi că-mi făceam lecţiunile cu multă plăcere, încât şcolarii în curând mi-au dus vestea de bun dascăl.

După-ce am fost înlocuit la comisiunea însărcinată cu publicarea documentelor rămase de la Hurmuzachi, mi-am dat demisiunea de la liceul „*Mateiu Basarab*". — Am dat înse lecţiuni la şcoala normală a societăţii pentru învăţătura poporului şi 'n urmă la „*Asilul Elena Doamna*", care atunci era şcoală particulară pusă sub purtarea de grijă a Eforiei spitalelor civile şi sub direcţiunea generalului Davila.

Timp îndelungat am mai dat lecţiuni de istorie la institutul Manliu şi apoi la liceul aşa zis francez.

După-ce m'am întors de la Sibiiu, am luat asupra mea sarcina de director de studii şi'n urmă cea de profesor de istorie la *Asilul Elena Doamna.*

La 1894, când „*Academia Română*“ a 'nfiinţat sub protecţiunea Regelui Carol I „*Institutul Ioan Oteteleşanu*“, soţia mea a primit sarcina de directoară, eară eu am dat — ca director de studii — lecţiuni de limba română, de istorie şi de principii de educaţiune.

După patru-spre-zece ani ne-am retras şi 'n urmă am dat la şcolile comunităţii evangelice din Bucureşti lecţiuni de limba română şi de istoria şi geografia României.

Atât la şcoala normală şi la „*Asilul Elena Doamna*“, cât şi mai ales la „*Institutul Ioan Oteteleşanu*“ mi-am făcut studiile după program stabilit de mine însu-mi. Am publicat deci şi manuale potrivite cu acel program. 1) O scurtă întroducere în studiul filosofiei ca pregătire pentru pedagogie şi pentru lămurirea principiilor de educaţiune. 2) Asupra educaţiunii, din care doaue părţi, educaţiunea fisică şi cea morală au fost publicate 'n biblioteca „*Minervei*“. — Manuscriptul privitor la educaţiunea intelectuală şi la cea profesională, a dispărut când cu arestarea mea. 3) Un manual pentru istoria universală, — doaue volume, unul pentru timpurile vechi, altul pentru evul mediu privit din punctul de vedere al Românilor. 4) Gramatica limbii române, din care a fost publicată numai etimologia. Manuscriptul gata de tipar al Sintacsei a dispărut şi el deodată cu cel privitor la educaţiune.

Am mai publicat în colaborare cu A. Odobescu o carte de citire pentru a doaua clasă primară şi'n colaborare cu I. Manliu un manual de sintacsă.

Scrietor.

Eu m'am simţit viaţa mea întreagă mai presus de toate dascăl. A le da altora învăţături a fost pentru mine totdeauna o mulţumire, şi cele mai vii mulţumiri le-am avut stând de vorbă cu oameni, prin care mă puteam dumiri ori plimbându-mă cu elevii mei. Mai ales ca dascăl mi-am câştigat şi pânea de toate zilele, şi nu-mi aduc aminte să mi

fi'ntâmplat vre-o dată, ca să fiu nemulţumit de 'nvăţăturile ce-am dat.

Nu tot aşa ca ziarist.

Fiind adecă vorba de înteresele obşteşti îmi dedeam totdeauna silinţa să spun ceea ce sîmt, gândesc şi vor cei mulţi, şi nu odată mi se 'ntâmpla să stau la 'ndoială, dacă nu cum-va greşesc. Abia târziu de tot am ajuns să mă 'ncredinţez, că sunt puţini oamenii, care au convingeri. Cei mai mulţi nici nu ştiu ce va să zică a fi convins. Ei au numai păreri, pe care le schimbă după împregiurări şi după împulsiuni momentane.

Partea individuală deci în scrisa mea ca ziarist erau îndrumările, pe care le dedeam, ear aceste adese-ori nu se potriviau cu felul de a gândi al celor mai mulţi.

Cu atât mai vîrtos ieşia la iveală această rîvnă dăscăleăscă în scrierile mele literare.

Nu puteam să mă 'mpac cu gândul, că lectura de ori-şi-ce fel e numai o plăcută perdere de vreme. In gândul meu rostul scrierii a fost totdeauna îndrumarea spre o vieţuire potrivită cu firea omenească.

Din onorarul, pe care-l aveam la Sibiiu ca director al ziarului „*Tribuna*“ ori din cel ce mi se dedea în urmă la Bucureşti ca director al ziarului „*Minerva*“ nu puteam să trăiesc. Cu atât mai puţin aşi fi putut să trăiesc din onorarele ce am primit pentru scrierile mele literare. Ar fi trebuit să alerg şi eu pe la redacţiuni, ca să mi se facă reclamă, şi pe la autorităţi, ca să-mi cumpere exemplare, ceea ce era împotriva firii mele. Scriam deci pentru mulţumirea mea sufletească, şi-mi era destul că le făceam prin aceasta plăcere unora dintre prietenii şi binevoitorii mei. — O spun aceasta pentru-ca să caracterisez timpul, prin care am trecut.

Scriam pentru-că nu eram în stare să mă stăpânesc. Scăpat însе de neastâmpărul, de care eram cuprins, puţin îmi pasa, dacă se publică ori nu ceea ce am scris: îmi era destul, că am citit scrisa mea în faţa cui-va. Nu numai ţineam apoi seamă de efectul produs de scriera, ci scriind, îmi dedeam toată silinţa să mă potrivesc atât în plăzmuire, cât şi în formă cu felul de a vedea şi cu gustul acelora, pe care

îi aveam în vedere. Aşa se adeveria în ceea-ce mă priveşte că lucrarea literară se desfăşură sub-înrîurirea publicului cititor.

La Viena şi la Iaşi am scris sub înrîurirea lui Eminescu, în primii ani ai petrecerii mele la Bucureşti sub alui T. Maiorescu, ear în urmă nu am publicat decât ceea ce am citit mai nainte soţiei mele.

Urmarea firească e, că lucram totdeauna a'ndelete, ţineam la corectitatea formei până 'n cele mai mici amănunte şi-mi dedeam silinţa să aleg vorbele, să le întrebuinţez şi să le aşez potrivit cu deprinderea celor mai mulţi dintre români, deci nu ca pătura aşa zisă cultă a poporului român, care şi-a format încetul cu încetul o limbă oare-cum noauă şi din ce în ce mai pestriţă şi mai străină pentru urechea românului.

Scriam, se 'nţelege, mai ales când aveam timp liber. In timpul, pe care l'am petrecut la Arad şi la Oradea-Mare n'am scris însе pentru-ca nu aveam cu-i să-i citesc ceea ce aşi fi scris, ear în timpul celor patru-spre-zece ani petrecuţi la Măgurele am scris puţin pentru-că nu aveam răgaz pentru aşa ce-va.